Thomas Mann

CUM AM SCRIS DOCTOR FAUSTUS

Romanul unui roman

„Cu toate că orice operă poetică trebuie, atunci tind apare, să se bizuie pe ea însăşi şi prin ea însăşi să se impună — de aceea la nici una din lucrările mele n-am scris nici prefaţă, nici epilog şi nici criticilor justificări nu mi-a plăcut să 'dau — există totuşi opere care, pe măsură ce alunecă în trecut, pierd din influenţă, şi asta cu atît mai mult cu cît contribuţia lor la răspîndirea culturii patriei a fost mai mare, ca o'mamă pe care fetele ei frumoase opun lesne în umbră. De aceea se cuvine să li se constituie o valoare istorică, vorbind despre geneza lor cu oameni binevoitori şi pricepuţi "

GOETHE, Poezie şi adevăr

Note din jurnalul meu pe 1945 îmi arată că la 22 decembrie al acelui an corespondentul din Los Angeles al lui „Time Magazine" venise pînă la mine (faci o oră cu maşina din *down-town* pînă la vila noastră) anume ca să-mi ceară socoteală pentru o profeţie pe care o făcusem cu un deceniu şi jumătate în urmă şi care întîrzia să se împlinească. La' snrşitul unei *Schiţe autobiografice,* scrisă pe-atunci şi tradusă şi în englezeşte, îmi exprimasem, mai mult în glumă, bazat pe credinţa *în* anumite simetrii şi potriviri de numere din viaţa mea, presupunerea, destul de precisă, că în anul 1945, septuagenar, la aceeaşi vîrstă ca şi mama, voi trece în lumea drepţilor. Or, spunea corespondentul, anul stabilit de mine era ca şi trecut şi eu nu mă ţinusem de cuvînt. Cum voi justifica în faţa opiniei publice faptul că eram încă în viaţă ?

Răspunsul nu i-a plăcut soţiei mele, cu atît mai puţin cu cît de multă vreme era tare îngrijorată de sănătatea mea. A încercat să mă întrerupă, să protesteze, să contrazică unele declaraţii smulse de către interlocutor, de care o cruţasem pînă atunci. Cu împlinirea profeţiilor, spuneam eu, s-ar petrece un lucru cam ciudat; uneori nu se confirmă chiar cuvînt cu cuvînţ, ci numai în linii mari, ca semnificaţie, într-o formă, desigur, vagă, discutabilă, dar nu maipuţin evidentă. Mai existau şi elemente de substituire. Cert, pasiunea mea pentru ordine nu fusese suficientă pentru a-mi grăbi moartea. Dar, după cum vedea şi vizitatorul, în anul pe care-l stabilisem pentru asta, viata mea — biologic vorbind — ajunsese totuşi la un nivel atfr de scăzut cum nu mai cunoscusem. Speram ca după această depresiune forţele mele vitale să-şi revină, să reia o curbă ascendentă; dar pentru confirmarea darurilor profetice starea mea actuală mi-era perfect suficientă şi mi-ar fi fost foarte agreabil dacă şi el şi stimabila lui gazetă s-ar declara satisfăcuţi cu atît.'

La data aceea, trei luni mă mai despărţeau de clipa cînd depresiunea biologică la care mă referisem avea să atingă punctul său maxim, o boală foarte gravă, necesitînd

Centrul oraşului *(engl.).*

o intervenţie chirurgicală, întrerupîndu-mi pentru luni de zile regimul de viaţă obişnuit, ceea ce mi-a pus organismul la o încercare de rezistenţă tardivă, cu totul neaşteptată sub această formă. Menţionez faptul numai deoarece mi se pare că scoate în evidenţă o divergenţă ciudată între vi-tahtatea biologică şi cea cerebrală. Perioadele de euforie fizică şi de sănătate, de calm trupesc în care calci cu pasul apăsat, nu sînt obligatoriu cele mai fecunde. Capitolele cele mai izbutite din *Lotte la Weimar* le-am scris în chinurile — indescriptibile pentru unul care n-a trecut prin ele — produse de o sciatică infecţioasă care a ţinut o jumătate de an, dureri înnebunitoare cum nu mai pomenisem toată viaţa şi de care zadarnic încercam, zi şi noapte, să scap, căutînd poziţia de stat cea mai bună. Ea nu există. După nopţi de a ciror repetare să mă ferească Dumnezeu, micul dejun aducea de obicei o oarecare domolire a nervului meu inflamat ca o văpaie şi, aşezîndu-mă la masa de scris, în cine ştie ce poziţie contorsionată, înfăptuiam apoi *unio mystica* cu Ea, cu „steaua superbei elevaţii". Oricum, sciatica nu e o boală care să ajungă prea aproape de izvoarele vieţii şi, cu toate chinurile, nu trebuie luată prea în serios. Dimpotrivă, timpul despre care vorbesc, şi care după profeţiile proprii trebuia să-mi aducă moartea, a fost realmente o perioadă de lent şi progresiv declin al forţelor mele vitale, o incontestabilă „diminuare" biologică'. Dar tocmai de ea se leagă geneza unei opere care din clipa primelor sale manifestări a vădit o stranie forţă de radiere.

Ar fi arbitrar să vrei să vezi în diminuarea forţei vitale originea şi condiţia unei creaţii care a înglobat

în sine substanţa unei vieţi întregi, o viaţă întreagă sintetizată, condensată într-o unitate, parte involuntar, parte într-un efort conştient, şi care din cauza aceasta se vede obligată să dovedească un anumit potenţial vital. Ar fi lesne de inversat legea cauzei şi a efectului şi de pus îmbolnăvirea mea în sarcina operei, care m-a măcinat ca nici o alta şi mi-a solicitat şi cele mai intime forţe. Observatori binevoitori ai vieţii' mele aşa au judecat lucrurile, şi cînd mi-au văzut starea îngrijorătoare n-au ezitat să afirme: „Cartea-i de vină !" şi nu le dădeam dreptate ? E o vorbă mare, că „cine-şi dăruie viaţa, şi-o va cîştiga" — vorbă cu tot atîta

l Unirea mistică *(lat).*

drept de cetăţenie în sfera artei şi a poeziei cît şi în cea a religiei. Niciodată sacrificiul vieţii n-a fost făcut din lipsă de vitalitate, şi dacă cineva, la şaptezeci de ani — caz fenomenal! — se apucă să scrie 'cartea sa cea mai „teribilă", aceasta nu e un semn ce trădează tocmai o asemenea carenţă. Nici graba cu care, spre hazul doctorilor şi purtînd o cicatrice de la piept pmă pe spinare, m-am refăcut după operaţie ca să pot termina isprava asta n-a fost un semn de-aşa ceva...

Dar voi încerca să reconstitui, pentru mine şi prietenii mei, povestea lui *Faustus,* străbătută cum e de' tensiunea şi tumultul evenimentelor exterioare, cu ajutorul succintelor mele note zilnice din acea vreme.

II

în noiembrie 1942 o călătorie în răsăritul continentului temporiza încheierea romanului *Iosif Hrănitorul,* către care, în vacarmul luptelor pentru Stalingradul numai foc şi fum, mă străduisem săptămînile precedente. Excursia, în care aveam cu mine manuscrisul unei conferinţe despre tetralogia aproape terminată, m-a purtat prin Chicago, la Washington şi New York şi a fost bogată în întîlniri, ceremonii, manifestări, dîndu-mi, între altele, prilejul să revăd Princetonul şi chipurile prietenilor din vremea aceea : Frank Aydelott,' Einstein, Christian Gauss, Helen Lowe-Porter, Hans Rastede de la Lawrenceville School şi cercul lui, Erich von Kahler, Hermann Broch şi alţii. Zilele de la Chicago au stat sub semnul războiului din Africa, al ştirilor emoţionante despre pătrunderea trupelor germane in Franţa neocupată, al protestului lui Petain, al îmbarcării pentru Tunis a trupelor din Hitler-Korps, al ocupării Corsicei de către italieni si al recuceririi Tobrukului. Citeam în ziare despre masurile febrile de apărare luate de nemţi peste tot unde o debarcare era imaginabilă, despre si'mptome ale unei treceri a flotei franceze de partea aliaţilor. Washingtonul pe picior de război a fost pentru mine un spectacol nou şi remarcabil. Din nou oaspetele lui Eugene Meyer şi al frumoasei sale soţii în palatul lor din Crescent Place, priveam uimit la

f 1 între 1939 şi 1952, Thomas Mann a trăit în Statele Unite ale America.

zona puternic militarizată din jurul monumentului lui Lincoln cu barăcile, birourile şi podurile sale, şi la trenurile încărcate cu material de război care se scurgeau neîntrerupt. Domnea o căldură apăsătoare, zile întîrziate dintr-o *Indian summer* . La un dineu în casa amfitrionilor mei, la care luau parte şi ambasadorii Braziliei şi Cehoslovaciei cu soţiile lor, â venit vorba despre colaborarea americanilor cu Darlan şi problema politicii lor de *expe-diency* . Opiniile erau împărţite. Eu nu mi-am ascuns aversiunea. După-masă am ascultat discursul la radio al lui Willkie, care tocmai se întorsese dintr-o *one world tour.* Vestea importantei victorii navale de la insulele Solomon ne-a ridicat moralul.

Spre bucuria mea, organizarea conferinţei la Library of Congress , mi-a prilejuit revederea cu Archibald MacLeish, pe atunci directorul Bibliotecii Statului, şi cu soţia sa, şi am considerat ca o deosebită onoare pentru mine faptul că vicepreşedintele Statelor Unite, Wallace, prezentat de MacLeish, a rostit cuvîntul de deschidere. Conferinţa însăşi, împestriţată cu aluzii la actualitate, retransmisă prin'difuzoare într-o a doua sală, ticsită şi ea, s-a bucurat, după o atît de cuceritoare pregătire a publicului, de o primire mai mult decît călduroasă. Seara s-a încheiat în locuinţa familiei Mayer, cu o recepţie la care au participat numeroase personalităţi, şi am stat de preferinţă în cercul oficioşilor regimului Roosevelt: Wallace şi Francis Biddle procuror general şi ministru al justiţiei, a cărui amabilă soţie mi-a spus multe lucruri măgulitoare despre conferinţa mea. Biddle, cu care fusesem în corespondenţă în chestiunea restricţiilor aplicate celor în situaţia de *enemy aliens ,* în special'a emigranţilor germani, mi-â făcut cunoscută intenţia sa de a ridica în scurtă vreme aceste îngrădiri. Tot de la el am aflat că Roosevelt, ale cărui raporturi cu regimul de la Vichy îmi stîrneau — şi nu numai mie — îndoieli şi neplăcere, pretindea totuşi eliberarea antifasciştilor şi evreilor deţinuţi în Africa de Nord.

1 Vară tîrzie *(engt.).*
2 Oportunism *(engl.).*
3 Călătoria în jurul lumii *(engl).*
4 Biblioteca Congresului *(engl.).*
5 Străini apartinînd ţărilor inamice *(engl).*

I-am fost recunoscător amfitrioanei noastre, Agnes Meyer, protectoarea mea de-atîta vreme, mereu activă pe tărîmul literar, politic şi social, pentru aranjarea unei întîlniri cu ambasadorul Elveţiei, Dr. Bruggmann, şi soţia sa — o soră a lui Henry Wallace. Schimbul de vederi cu acest înţelept şi generos reprezentant al ţării care cinci ani de zile ne-a acordat toată ocrotirea a fost pentru mine agreabil şi important. Convorbirea a avut ca obiect, desigur, sumbra soartă a Germaniei, situaţia ei fără ieşire, pentru că orice posibilitate de capitulare părea să fie' exclusă. Pentru interlocutorul meu pătrunderea forţelor ruseşti era de pe acum o certitudine.

Şi mai importantă a fost pentru mine întîlnirea cu Maxim Litvinov, pe care gazda noastră îl invitase la un prînz împreună cu încîntătoarea sa soţie, de origine engleză. Aceasta, un spirit excepţional de viu, deosebit de dotată şi sociabilă, cu un debit verbal facil, a dominat conversaţia la masă. După aceea însă am avut ocazia să-i exprim ambasadorului admiraţia mea pentru atitudinea şi activitatea sa politică dinaintea războiului, pentru discursurile sale la Liga Naţiunilor şi pentru consecvenţa cu care a susţinut indivizibilitatea păcii. Fusese totdeauna singurul care să spună lucrurilor pe nume, să ajute adevărul — din nefericire, zadarnic. Mi-a mulţumit cu oarecare melancolie. Mi s-a părut că e într-6 dispoziţie sumbră, amară — ceea ce nu trebuia pus numai în seama îngrozitoarelor încercări, sacrificii şi suferinţe impuse de război ţării sale. Impresia mea era că misiunii sale de mediator între Est şi Vest i se puneau toate piedicile posibile şi ceva mai mult,' că nu va mai rămîne multă vreme în pos-| tul de ambasador la Washington.

în ceasurile pe care obligaţiile mondene mi le lăsau libere, încercam să duc mai departe capitolul în curs din *Iosif Hrănitorul* — unul dintre ultimele — capitolul binecuvîntării fiilor. Dar ceea ce mă izbeşte acum şi-mi lasă o senzaţie de mister, sînt lecturile cărora mă consacram în cursul acelei călătorii, în tren, la orele de seară sau de răgaz, şi care, contrar obiceiurilor mele de igienă a lecturii, n-aveau nici o legătură cu preocupările mele actuale şi nici cu cele imediat previzibile. Erau memoriile lui Igor Strayinski pe care le citeam „cu creionul" în mînă, adică subliniind pasajele asupra cărora mă gîndeam să revin ; şi mai erau două cărţi, de mult cunoscute, pe care le

reluasem în zilele acelea, tot cu creionul: *Prăbuşirea lui Nietzsche* de Podach şi amintirile lui Lou Andreas-Salorne despre Nietzsche. „Misticism funest, nepermis, stîrnind adesea milă. «Nefericitul»." Asta-i o însemnare cu creionul în jurnal, dovadă a lecturilor mele. Muzică deci, si Nietzsche. N-aş putea da nici o explicaţie orientării gîndii-rilor şi preocupărilor mele din acel moment.

îritr-o zi, la New York, a venit la noi la hotel agentul literar Armin Robinson, ca să-mi supună o ofertă destul de ispititoare : proiectul unei cărţi care urma să fie publicată nu numai in englezeşte, ci si'în alte patru-cinci limbi si care avea să poarte titlul *The Ten Commandmentr.* Ideea avea un caracter moral-polemic. Zece scriitori cu renume mondial trebuiau să trateze, în povestiri dramatice, dispreţul criminal faţă de legea morală, faţă de fiecare din cefe zece porunci în parte, iar de la mine dorea un scurt eseu introductiv la această culegere — contra unui onorar de o mie de dolari. în voiaj eşti mai lesne accesibil la asemenea oferte de lucru decît acasă. Am acceptat, şi două zile mai tîrziu semnam, în biroul unui avocat — unde am întîlnit-o pe Sigrid Undset, dispusă şi ea să colaboreze — un contract plin de curse şi capcane pe care l-am parcurs doar superficial şi prin care validam pentru vecii vecilor dreptul întreprinzătorului asupra unei lucrări încă inexistente, de a cărei evoluţie nici idee n-aveam, şi pe care ar fi trebuit s-o iau mult mai în serios. Dacă a'cumpăra „mîţa-n sac" e uşuratic, a o vinde e şi mai puţin recomandabil.

Zguduitorul eveniment de război: scufundarea flotei franceze în apele portului Toulon de către comandanţi şi echipaje, s-a produs în cursul unor zile pline, pentru noi, de concerte, spectacole, invitaţii, întîlnin cu prieteni, şi în care se iveau mereu ocazii pentru lucrări de circumstanţă, ce trebuiau apoi improvizate. Paginile de obicei destul de calme ale caietului cumpărat încă din Elveţia conţin, în acest răstimp, multe nume — figurează acolo, în afară de copiii noştri, Bruno Walter şi Franz Werfel, Max Reinhardt,' actorul Karlweis, Martin Gumpert, editorul Landshoff, Fritz von Unruh şi soţia sa, apoi scumpa noastră Annette Kolb, Erich von foihler, Molly Shen-stone, prietena noastră englezoaică

de la Princeton, şi co-
l *Cele zece porunci.*

legi americani dintr-o generaţie mai tînără, cum erau Glenway Westcotţ, Charles Ne'ider, Christopher Lazare. *Ţhanksgiving Day* am petrecut-o, împreună cu oaspeţi din America de Sud, la vila lui Alfred Knopf de la White'-plane. în cercul celor de limbă germană se citea din lucrările în pregătire: Kahler ne-a împărtăşit unele lucruri extrem de interesante dintr-o istorie spirituală a omenirii care urma să apară sub titlul *Man the Measure ;* am citit şi eu capitolul de efect, cel cu profeţia, din *Iosif Hrănitorul,* şi scenele cu pocalul şi cu recunoaşterea, şi am cules semne de încurajare, recompensă şi scop al unor asemenea prezentări orale de pasaje mai mult sau mai puţin „sigure" dintr-o operă în lucru, care, oricum, îti fac plăcere. Ceea ce făureşti cu grijă dimineţi întregi şi iungi piere în faţa auditorului'într-o scurtă oră de lectură'; iluzia improvizaţiei, a textului care izvorăşte gata făcut măreşte impresia produsă şi, cu ajutorul admiraţiei emoţionante, sorbi, la rindul tău, din iluzia că totul e cum nu se poate mai bine.

III

în drum spre casă, înainte de mijlocul lui decembrie, ne-am oprit la San Francisco, la fiul nostru cel mai mic, muzicianul, şi la încîntătoarea lui soţie, elveţiană de origine, şi din nou m-a fermecat albastrul celest al ochilor micului Frido, nepoţelul meu preferat, un copil răpitor; odată ajuns acasă, am reluat imediat lucrul la capitolul binecuvintării, după terminarea căruia rămîneau de scris doar moartea lui Iacob şi înmormîntarea lui, „copleşitoarea expediţie" din Egipt şi pînă în ţara Canaanului. Anul 1943 împlinise doar cîteva zile pe' cînd scriam ultimele rînduri ale celui de-al patrulea roman al lui Iosif şi deci a tetralogiei. Zi memorabilă pentru mine acest 4 ianuarie, dar, desigur, nu o zi de bucurie exuberantă. Marea operă narativă, care mă însoţise în toţi aceşti ani de exil, asi-gurînd unitatea vieţii mele, era înfăptuită, era sfîrşită, si eu eram neîmpovărat — într-o stare de uşurare îndoielnică pentru unul care de timpuriu, din zilele *Casei Buddenbrook,* trăise cu o povară ce trebuia purtată
1 Ziua Recunoştinţei, sărbătoare naţională în Statele Unite.
2 Pe măsura omului

departe şi fără de care aproape că nu ştia cum să-şi treacă zilele.

Antonio Borgese şi soţia sa, fiica noastră Elisabeth, erau la noi şi, în aceeaşi seară, în cercul familiei, le-am citit ambele capitole finale. Impresia a fost liniştitoare. S-a băut şampanie. Bruno Frank, informat despre evenimentul ziîei, a telefonat ca să mă felicite, cu glas prietenos şi emoţionat. De ce am fost în zilele următoare „suferind, îngrijorat, agitat, chinuit, obosit", ştie numai Dumnezeu, pe seama ştiinţei căruia trebuie să lăsăm atîtea. Contribuia poate, la o asemenea stare de spirit, şi vîntul care sufla vijelios, şi unele ştiri, ca de pildă aceea că naziştii, în cruzimea lor idioată, stăruiau, cu toată intervenţia suedeză, să deporteze în Polonia pe văduva lui Max Lieber-mann, în vfrstă de optzeci şi trei de ani. Ea s-a otrăvit... între timp, corpuri de armată ruseşti înaintau spre Ros-tov, izgonirea nemţilor din Caucaz era aproape terminată, şi Roosevelt, într-im discurs plin de vigoare şi de încredere, anunţa în faţa noului Congres debarcarea în Europa.

Am început să pun titluri capitolelor volumului patru, să-l împart în şapte secţiuni principale sau „cărţi", şi între timp citeam lucruri ca'eseul lui Goethe *Israel în pustiu, Moise* al lui Freud, *Pustiul şi Ţara Făgăduinţei* a unui oarecare Auerbach, şi de altfel şi *Pentateuhul.* De multă vreme mă întrebam de ce trebuia să contribui la acea carte a celebrităţilor numai cu un eseu introductiv, de ce nu mai curînd cu un „preludiu la orgă", cum s-a exprimat mai tîrziu Werfel: cu o povestire despre felul în care au fost date cele zece porunci, o nuvelă de pe muntele Sinai, ce îmi stăruia în suflet ca un ecou al epopeii lui *Iosif,* a cărei căldură o mai simţeam încă în mine — notele şi pregătirile în acest scop nîi-au cerut doar cîteva zile. într-o dimineaţă, mi-am scris textul emisiunii la radio amintind a zecea aniversare a instaurării dominaţiei naziste, şi a doua zi am început să scriu povestea lui Moise; ajunsesem la al unsprezecelea capitol al ei cînd, la 11 februarie, ziua în care pentru a zecea oară — era şi aniversarea căsătoriei noastre, — se împlinea anul de cînd, cu bagaj puţin, părăsisem Munchenul, fără să bănuim că nu ne vom mai întoarce. în mai puţin de două luni, răstimp scurt pentru felul meu de lucru, scrisesem aproape fără ştersături toată povestirea şi, spre deosebire de meticulozitatea cvasiştiinţifică a lui *Iosif,* părea redactată cu dezin-

voltură. în timpul lucrului, sau chiar înainte, îi dădusem titlul, *Legea,* ceea ce trebuia să însemne nu atît

decalogul, cît legea morală în general, însăşi civilizaţia omenească. Luasem subiectul foarte în serios, cu toate că partea legendară era tratată sub o formă glumeaţă, şi expunerea era impregnată de zeflemea voltairiană,' cum nu fusese deloc cazul în povestea lui Iosif. Influenţat, probabil inconştient, de portretul pe care Heine i-l face lui Moise, am dat eroului meu nu trăsăturile lui Moise făurit de Michelangelo, ci chiar cele ale lui Michelangelo însuşi, ca să întruchipez în el artistul aprig lucrînd din greii, cu preţul unor înfrîngeri descurajatoare, cu un material uman rebel. Blestemul final împotriva mizerabililor cărora în zilele noastre li s-a dat puterea de a profana opera sa, tablele legii, e pornit din inimă şi cel puţin deznodămîntul nu mai lasă nici un fel de îndoială asupra sensului polemic al acestei improvizaţii de altminteri facile.

De-abia a doua zi am împachetat tot materialul mitologic şi orientalistic folosit la *Iosif,* ilustraţii, extrase, concepte, şi l-am pus deoparte. Cărţile pe care le citisem ca să mă documentez au rămas în rafturile lor, constituind o mică bibliotecă. Masa şi sertarele erau goale, şi doar o zi mai tîrziu, la 15 martie ca să fiu precis, apărea Jentru prima oară în notele mele zilnice abreviaţia „Dr. Faust", aproape fără nici o legătură cu nimic. „Revăzut hîrtii vechi în căutare de material pentru Dr. Faust." Ce hîrtii ? N-aş putea spune. Dar nota, care a doua zi se repetă, e însoţită de pomenirea unor scrisori către profesorul Arlt de la University of California din Los Angeles şi către MacLeish la Washington, în care cer să mi se împrumute legenda populară a lui Faust şi... scrisorile lui Hugo Wolf. Această combinaţie indică o anumită conturare a unei idei, de multă vreme urmărită, dar destul de nebuloasă încă : după toate aparenţele e vorba de descătuşarea, diabolică şi funestă, a unei vocaţii artistice prin intoxicare — idee embrionară deocamdată, lipsită de orice concretizare, dar indiscutabil dificilă. „Dimineaţa, cercetat vechi caiete de note", stă scris la 27 ale lunii. „Am reuşit să dau peste proiectul în trei rînduri din 1901 al Doctorului Faust. Contact cu perioada *Tonio Krâger,* cu zilele de la Munchen, cu proiecte de romane nerealizate, *îndrăgostiţii, Maya, Revin iubiri trecute şi prietenii* Jenă şi emoţie la revederea acestor suferinţe ale tinereţii..."

Trecuseră patruzeci şi doi de ani de cînd îmi notasem ceva despre pactul unui artist cu diavolul ca temă pentru o eventuală lucrare, şi aceste căutări, aceste descoperiri aduc cu sine unele emoţii, ca să nu zic răscorki^ care-mi desluşesc foarte limpede'cum încă de la început plutea, în jurul nucleului tematic plăpînd şi vag, un nimb, un sentiment vital, o învăluitoare atmosferă biografică, care predestinase nuvelei proporţii de roman încă înainte de a-mi da eu seama de asta. Emoţia intimă accentua atunci pînă la solilocuri laconismul notelor mele... „Abia acum îmi dau seama ce înseamnă să fi rămas fără munca la *Iosif,* problemă care m-a obsedat un deceniu întreg. Abia acum, cînd am terminat epilogul la *Legea,* am devenit conştient de ce era nou şi problematic în situaţia mea. Fusese uşor să lucrez în continuare cu un material acumulat. Voi mai avea oare energia să concep ceva nou ? Capacitatea de a concepe nu se epuizase oare ? Şi dacă nu se epuizase — găsi-voi pofta să m-apuc de lucru ? — Vreme posomorită, ploioasă, rece. Mă doare capul. Fac schiţe şi note pentru nuvelă. Ne-am dus la Los Angeles la concert, în loja lui Steinberg, cu cucoanele lui. A cîntat Horowitz, Concertul pentru pian în si bemol major de Brahms, orchestra — uvertura la *Don Juan* şi *Patetica* lui Ceaikovski. «La cererea generală», s-ar fi zis pe vremuri. E însă cea mai bună operă melancolică a sa, culmea posibilităţilor sale, şi e totdeauna frumos şi mişcător să vezi cum un talent, prin cine ştie ce concurs de împrejurări, atinge apogeul virtuozităţii sale. Mi-am amintit atunci cum, cu ani în urmă, la Zurîch, Stravinski mi-a mărturisit admiraţia lui pentru Ceaikovski. (Eu îl întrebasem.) — La dirijor, în foaierul artiştilor... Am citit, şi m-au înveselit, poveştile din *Gesta Romanorum,* apoi din *Nietzsche şi femeile* de Brann şi capodopera lui Stevenson, *Dr. Jekyll şi domnul Hyde,* cu gîndul numai la *Faust,* care e încă departe de a căpăta contur. Cu toate că patologicul ar trebui făcut să alunece în fabulă, în legendar, se degaja o oarecare teamă, o nelinişte, dificultăţile par insurmontabile, şi mai intervine şi bănuiala că ezit să mă apuc de treabă pentru că am consi-derat-o, totdeauna, ca fiind *ultima* mea carte."

Recitesc ce-am scris şi-mi dau seama că era adevărat. Adevărat în ce priveşte vî'rsta acestei idei greu de definit, a rădăcinilor ei pătrunse adînc în viaţa mea, şi adevărat în sensul că stabilindu-mi un plan de viaţă care a fost tot-

deauna un plan de muncă, o considerasem din capul locului ca fiind ultima. Cîndva, mai tîrziu, poate c-ar fi de făcut ceva cu asta şi, în gînd, îi spuneam *Parsifalul* meu. Oricît ar părea de ciudat ca să-şi programeze cineva opera de senectute încă din tinereţe — lucrurile aşa stăteau; şi o preferinţă caracteristică, manifestată cu predilecţie în unele încercări critice referitoare la opere de bătrfneţe, cum

era chiar *Parsifal,* sau *Partea a doua* din *Faust,* sau ultimul Ibsen, proza tîrzie a lui Stifter, a lui Fontane, are poate unele legături cu acest sentiment.
întrebarea era dacă sunase ceasul rezolvării acestei probleme, enunţată de-atîta vreme, chiar dacă nepusă la punct. Era evident că acţiona un impuls contradictoriu, întărit de presimţirea că în acest „material" e ceva neliniştitor şi că o să" mă coste sînge, sînge mult ca să-i dau fiinţă, întărit de ideea nedefinită a unui radicalism de ansamblu în exigenţele sale. Acest impuls ar fi putut fi rezumat în formula : „Mai bine întîi altceva !" Acel altceva posibil şi care ar fi oferit o amînare substanţială era elaborarea şi realizarea fragmentului de roman lăsat baltă încă dinaintea primului război mondial: *Mărturisirile escrocului Felix XJUII*
„K. (adică soţia mea) pomeneşte de continuarea lui *Krull,* pe care prietenii au cerut-o de multe ori. Gîndul nu mi-e cu totul străin, dar consider că proiectul, care datează de pe vremurile cînd domina problema artistului burghez, e perimat şi e depăşit de *Iosif.* Cu toate acestea, aseară, citind şi ascultînd muzică, am simţit ciudat de aproape gîndul reluării în special sub aspectul unei concepţii unitare de viaţă. Ar fi interesant să-f reiau, după treizeci şi doi de ani, de-acolo de unde mă oprisem înainte de *Moartea la Veneţia,* de dragul căreia întrerupsesem pe *Krull* Toată opera şi toată munca accesorie înfăptuite de atunci ar căpăta aspectul unei intercalări, de proporţiile unei generaţii, în activitatea unui om de treizeci şi sase de ani. Avantajul de a continua să clădeşti pe o fundaţie existentă."
Toate astea nu înseamnă decît: „Mai bine întîi altceva !" Şi totuşi îmi intrase un ghimpe în carne, ghimpele curiozităţii după ceva nou, ceva primejdios. In zilele care urmară am fost abătut de la aceste preocupări. Am avut de făcut lucrări ocazionale, o emisiune pentru Germania, o scrisoare deschisă lui Alexei Tolstoi, contribuţie la un schimb de idei ruso-american. A produs emoţie' moartea

subită a lui Heinrich Zimiher, soţul Christianei Hoftnannsthal, subîtlulindiolog; în a cărui carte excelentă despre mitologia indiamTarargăsit subiectul pentru *Capete schimbate.* Ştiri din New York despre mişcarea lui Sforza, Maritain şi' alţii împotriva clubului de capitalişti al lui Coudenhove şi a Paneuropei lui reacţionare îmi dau de lucru şi-mi cer o luare de poziţie. Războiul din Africa de Nord, unde Rommel a fost oprit în loc de Montgomery, e urmărit cu înfrigurare. Dar sosesc cărţile cerute, legenda populară a lui Faust şi o întreagă colecţie de volume cu scrisorile lui Hugo Wolf, de la Library of Congress, si, în ciuda tuturor „avantajelor" oferite de reluarea lui *Krull,* toate notele zilnice de la finele lui martie şi începutul lui aprilie se referă numai la tema *Faust.*
„Extrase din cartea lui Faust. Seara, lecturi din ea. Al doilea bombardament asupra Berlinului în patruzeci şi opt de ore... Extrase din scrisorile lui Wolf. Gînduri, vise, note. Seara, scrisorile lui Wolf către Grohe. Lipsa de dis-cernămînt, umorul nerod, entuziasmul pentru libretele sale proaste de operă, inepţiile despre Dostoievski. Preludii euforice la dementa care apoi, ca şi la Nietzsche, se manifestă în idei de grandoare, fără să' aibă nimic mare. Triste iluzii despre operele sale. Nici o singură vorbă înţeleaptă... Din nou scrisorile. Ce formă ar putea lua romanul ? Spiritul expunerii rămîne problematic. Chiar timpul şi locul... însemnări pe tema *Faust.* După-masă, *Istoria muzicii* a lui Paul Bekker, dăruită de el în 1927, «pentru citit în tren». Seara, lecturi din acelaşi... Bombardamente sistematice şi puternice asupra continentului hitlerist. înaintări ale'ruşilor în Crimeea. Semne de iminentă debarcare în Europa... Masa de seară la Bruno şi Liesl Frank, la Beverly Hills. El ne-a citit excelenta sa nuvelă antinazistă de tema poruncii a patra. Confidenţe referitoare la proiectul *Faust..."*
Cum ? Putusem să şi vorbesc despre asta unor prieteni vechi, cînd nici forma, nici acţiunea, nici modul de expunere, ba chiar nici timpul şi locul nu erau încă stabilite ? Ce cuvinte voi fi folosit ? în orice caz, era prima oară cînd deschideam gura despre asta — în afară de consultările cu soţia mea, care promova noul în detrimentul vechiului. De altfel, îmi mergea prost. Deşi era vreme bună, cald, o răceală la gît şi la trahee îmi'dădea de furcă şi eram „abătut, nesigur şi pesimist în privinţa capacităţii mele

creatoare în viitor. Şi totuşi nu trecuse mult de cînd dădusem lucruri ca *Tamar, Bu'na-Vestire* şi jumătatea a doua din *Moise!...* Citesc lucrări despre Nietzsche. Mişcat de o scrisoare a lui Rohde despre el. Noaptea. *Motanul Murr* de Hoffmann. în lucrarea lui Bekker despre arta lui Haydn, găsesc seninătatea în înţelesul de depăşire a glumei şi seriosului, biruire a realităţii."
A venit totuşi o zi care a adus desfacerea pachetelor cu materialul pentru *Krull,* recitirea lucrărilor pregătitoare — cu un rezultat straniu. A fost „o viziune a afinităţilor intime cu subiectul lui *Faust* (întemeindu-se pe motivul *solitudinii,* ici tragic-mistic, colo umoristic-crimi-nal); totuşi, acesta din

urmă, *Faust,* îmi pare, în măsura în care concretizarea lui e posibilă, mai potrivit, mai conform timpurilor, mai presant..." Talgerul balanţei se aplecase. Drama lui Iosif n-avea să fie urmată deocamdată de un roman picaresc. Deie Domnul ca acestei opere, profund grave, ameninţătoare, învăluită într-un nimb de jertfă, şi care avusese mai multă greutate prin exigenta şi făgăduielile sale, să-i fie îngăduit şi un strop de artificiu, de haz, de ironie, de travestire, de glumă rafinată! însemnările din săptămînile următoare nu mai vorbesc de nimic altceva decît de cufundarea în noul domeniu de activitate, de rememorări, de materiale scoase la iveală, de lucruri accesorii, pentru a da consistenţă umbrei ce-mi plutea dinaintea ochilor.

„Despre viaţa şi structura oraşelor germane din ţinutul lui Luther. în plus, medicină şi teologie. Tatonări, încercări şi un început de sentiment de mai mare siguranţă de mişcare în sfera subiectului. Plimbare cu K. pe drumul de munte. Toată ziua, scrisorile lui Luther. M-am apucat de *Ulrich von Hutten* de D. Strauss. Programat studii despre muzică. Am terminat, cu cea mai mare atenţie, lucrarea lui Bekker. Ceea ce-mi lipseşte încă aproape cu desăvîrşire e stabilirea si conturarea personajelor cărţii şi umplerea golurilor cu figuri auxiliare expresive. La *Muntele vrăjit,* acestea mi-erau puse la dispoziţie de personalul sanatoriului, la *Iosif* de Biblie, ale cărei personaje a trebuit să le realizez şi să le apropii. Lumea lui *Krull* ar fi putut fi fantasmagorică. Poate fi, pînă la un punct, şi aici, dar se cere un realism deplin şi multiplu, şi pentru asta îmi lipseşte o reprezentare vizuală... Trebuie create, într-un

fel oarecare, din trecut, din amintiri, imagini, intuiri. întîi trebuie inventat şi stabilit anturajul..."

Am expediat la New York o scrisoare profesorului Tillich de la Union Theological Seminary în care-i cer informaţii cu privire la organizarea învăţămîntului teologic. Am pfimit, ciudată coincidenţă, în acelaşi timp, o scrisoare a lui Bermann de la editura Fischer care-mi trans-mue\O propunere suedeză, să scriu *o carte despre Germania,* trecutul si viitorul ei. „Dacă s-ar putea face toate ! Dar exigentefe vremii, pentru care ea se serveşte de vorbele oamenifor — în fond tot le împlinim, numai'că în alt fel decît ni se cere." — Oricum, o scrisoare de la Office of War Information a picat tot în zilele acestea, mulţumindu-mi „pentru articolul despre viitorul Germaniei,' care a fost foarte bine primit în Suedia". Despre ce articol era vorba, nici idee nu mai am.

„Schiţat lamentarea lui Faust şi zeflemisirea spiritului (gîndite în formă de simfonie). Notiţe, extrase, reflecţii şi calcule cronologice. Scrisorile lui Luther. Gravurile lui Durer. *H. Wolfde* Ernest Newman, în englezeşte. Gînduri despre relaţiile între subiect şi problemele germane, în special izolarea Germaniei în lume. Sînt, în asta, valori simbolice... Lecturi din *Hexenhammer.* Amănunte din tinereţea mea la Miinchen. Figura lui Rud. Schwerdtfeger, violonistul din orchestra Zapfenstosser (!)... Trecerea în revistă a personajelor si a numelor patronimice din roman. *Pascal and the Medieval Definition of God ,* de Nitze..."

Cu astfel de căutări şi de studii am intrat în mai 1943, care amestecă impresiile şi sentimentele cele mai gingaşe şi mai duioase cu eforturi, încercări şi invenţii ce devin dominante în existenţa mea şi absorb toate evenimentele. Copiii de la San Francisco veniseră să stea la noi mai multă vreme, „cu amîndoi băieţii, care arată sănătoşi şi voinici. Mişcat ca întotdeauna de ochii frumoşi ai lui Frido (cel mare). înainte de masă am făcut, cu el,' o plimbare. A stat la masă cu noi... M-a amuzat mult cel mic, care începe să vorbească." Marţi, 4 mai: „La prînz, la plimbare cu Fridolin. Cînd s-a terminat, el face: «'tu-rat...». De notat pentru Nepomuk Schneidewein. Seara,

1 Biroul de Informaţii de Război.

2 *Pascal şi definiţia medievală a lui Dumnezeu.*

yialleus Maleficarum... Frido e foarte ataşat de mine... După plimbare, dejun cu el la «Miramar»; micuţul a fost tare cuminte." — în vremea asta o scrisoare liii Bruno Walter la New York, „nu fără legătură cu obiectul", adică proiectul de roman şi de altfel plină de poveşti şi anecdote din viaţa petrecută alături de fermecătorul copilaş. Răspunsul liîi mărturisea interes şi bucurie în ce priveşte proiectul „romanului unui muzician", pentru care, spunea el, cu siguranţă că eram mai chemat decît oricare altul, si încheia cu ceea ce eu numisem, nu mai ştiu cu ce sentimente, „o sugestie demnă de reţinut" — anume propunerea ca si Frido să joace un rol în roman — el vedea episodul ca un allegretto moderato. — Bunul prieten şi strălucit muzician nu bănuia suflul de neomenie care va bîntui sfîrşitul romanului şi nici că eu mă voi vedea silit să scriu povestea acestei făpturi dumnezeieşti într-un cu totntul alt spirit decît într-un allegretto moderato.

Se adunase un dosar impresionant de note, dovedind complexitatea proiectului; vreo două sute de

jumătăţi de coală, mărime oficială, pe care, în dezordine, erau gfifo-nate, încadrate cu sublinieri de la un cap la altul, înghesuite, o grămadă pestriţă de amănunte din fel de fel de domenii: lingvistic, geografic, social-politic, teologic, medical, biologic, istoric, muzical. Mergeam mai departe, colaţionînd şi strîngînd tot ce-mi putea servi la ceva, şi sînt aproape bucuros să constat că, deşi eram preocupat, stăpînit de o anume idee, spiritul meu rămăsese totuşi receptiv la impresii dinafară acestui cerc magic, la impresii din lumea altor preocupări. „în «Nation», un strălucit articol al lui Henry James despre Dickens din anul 1864 — stă scris odată — cînd avea douăzeci şi patru de ani. Uimitor! Unde există aşa ceva în Germania ? Cultura critică a Occidentului e infinit superioară... Citit mult din cartea lui Niebuhr *Nature and Destiny of Man ...* Pînă după miezul nopţii am citit de la un cap la altul minunatul *Cristal de cuarţ* a lui Stifter." Dar, pe de altă parte, găsesc şi: *„Coal miner — strike ,* criză gravă. Guvernul preia minele. Armata chemată la protecţia celor dispuşi să lucreze — pe care-i poţi număra pe degete... Citit lucruri surprinzătoare despre îhfrîngerea ruşinoasă a nemţilor în

1 *Natura şi destinul omului.*

2 Greva minerilor *(engl).*

Africa. Nimic din «pînă la ultima picătură de sînge», a fanatismului nazist... Seara, cu Bruno Frank, despre noul val de greve de aici şi despre răspunderea administraţiei în ce priveşte această stare de lucruri. îngrijorare pentru *nome front* în America... Bombardament masiv al Dortmundului, cu peste o mie de avioane. Toată Europa cuprinsă de febra debarcării. Pregătiri ale organizaţiilor clandestine din Franţa. Anunţarea grevei generale, drdin garnizoanelor din Norvegia de a lupta «pînă la ultimul om» — ceea ce nu se întîmplă niciodată. în Africa au fost făcuţi două sute de mii de prizonieri. Superioritatea cantitativă şi calitativă în material explică victoria... Se aşteaptă debarcarea în Italia. Se conturează acţiuni contra Sardiniei şi Siciliei... Seara, *Love's Labour's Lost."*

Piesa lui Shakespeare face parte din „chestiune". E cuprinsă în cercul magic — şi in juru-i, tumultul lumii. „La cină soţii Werfel şi Frânt. Discuţii despre Nietzsche si mila pe care o provoacă — el şi desperarea în general, îmi propun să-i întîlnesc pe SchOnberg şi pe Stravinski... Calcularea raporturilor de timp şi de vîrstă in roman, date biografice, nume... Despre Riemenschneider si epoca lui. Procese de asimilare. *Studiul instrumentelor* de Volbach. Note pentru fixarea tipului muzical al lui Leverkiihn. Numele lui de botez: Anselm, Andreas sau *Adrian.* Note despre situaţia de moment a fascismului. Invitaţie la Werfel cu soţii S'chonberg. Am aflat multe de la el despre muzică şi felul de viaţă al compozitorilor, şi s-a nimerit bine, pentfu că el însuşi stăruie în vederea strîngerii relaţiilor intre familiile noastre... La cină, la noi, Neuman. Pe'cînd cucoanele pregăteau masa (sîntem fără servitoare), i-am expus lui N. planul romanului; a rămas uimit şi emoţionat."

N-am să uit asta niciodată. Interesul manifestat de acest om devotat, pe care totdeauna l-am preţuit şi stimat, şi care acum era numai urechi şi exclamaţii, m-a întărit în tot ceea ce prevedeam eu ca bucurii şi suferinţe făgăduite de opera a cărei idee i-o expusesem succint dar volubil. Poate că ceea ce l-a impresionat mai mult a fost evadarea din dificultăţile crizei culturii în pactul cu diavolul, setea de descătuşare cu orice preţ a unui spirit mîndru ameninţat de sterilitate, paralelismul dintre alunecarea eufo-

l Frontul intern *(engL).*

rică în prăbuşire şi beţia fascistă. încă în drum spre casă a început să-i vorbească" soţiei sale despre confidenţele ce i le făcusem.

La 23 mai '43, într-o dimineaţă de duminică, la două luni şi cîteva zile după scoaterea la iveală a acelui vechi carnet de notiţe, dată la care şi naratorul meu, Serenus Zeitblom, se apuca de lucru, am început să scriu *Doctor Faustus.*

IV

în ce moment am luat hotărîrea să introduc între mine şi erou un intermediar, „prietenul", adică să nu povestesc eu însumi viaţa lui Adrian Leverkiihn, ci să pun să fie povestită, prin urmare să nu scriu un roman, ci o biografie cu toate caracteristicile implicate ca atare, nu reiese din notiţele de pe vremea aceea. Desigur că a contribuit şi amintirea parodiei autobiografice a lui Felix Krull, dar, în afară de asta, măsura era necesară, imperioasă, ca să însenineze puţin sumbrul material şi să-mi facă, şi mie si cititorului, grozăviile lui mai suportabile. Să faci astfel încît demonicul să străbată cu mijloace prin excelenţă nedemonice, să încredinţezi unui suflet pios, drept, de umanist tandru şi sperios," sarcina prezentării era o idee amuzantă în sine şi care, într-o anumită măsură, îmi făcea mai uşoară povara, pentru că îmi permitea să transfer în indirect emoţia şi tot ce era direct, personal, avuabil la temelia

neliniştitoarei concepţii; s-o fac să se exprime travestită, prin confuzia şi mîinile tremurînde ale acelui [suflet spăimos.
Ce cîştigam prin introducerea naratorului era în primul rînd'posibilitatea de-a face ca povestirea să se desfăşoare pe două planuri cronologice, ca evenimentele care-l zguduiau pe scriitor atunci cînd scria să se împletească polifonic cu cele despre care povestea, astfel încît tremuratul mîinii să poată fi explicat în mod echivoc şi totodată fără nici un echivoc prin vibraţiile bombardamentelor îndepărtate şi prin spaima grozăviilor lăuntrice.
Faptul că profesorul Zeitblom începe să scrie chiar în ziua în care eu însumi aşterneam de fapt primele rînduri pe hîrtie este caracteristic pentru întreaga carte, pentru strania *realitate* de care-i impregnată şi care, văzută sub un anumit aspect, constituie un artificiu, strădania oare-

cum jucăuşă de a realiza cu o precizie aproape vexatorie ceva fictiv — biografia şi operele lui Leverkuhn; dar, sub un altul, e o brutalitate cum eu unul n-am mai pomenit în mecanismul ei fantastic cu care montează date precise pragmatice, istorice, personale, ba chiar şi literare, aşa că seamănă aidoma cu „panoramele" pe care le vedeam în copilărie, unde realul şi tangibilul erau greu disociabile de iluzoriul perspectivelor pictate. Această tehnică a eşafodajului, care mă surprindea şi pe mine necontenit, bâ îmi trezea chiar bănuieli, face parte integrantă tocmai din concepţia, din „ideea" cărţii, are ceva comun cu debandada sufletească stranie şi licenţioasă ce i-a dat naştere, cu un „imediat" transpus,' dar şi direct, cu un caracter de operaţie ocultă şi de spovedanie, în stare să îndepărteze în general de mine noţiunea unei existenţe public cunoscute cîtă vreme o scriam.
Insinuarea printre personajele romanului a unor fiinţe vii, cărora li se spune de-a dreptul pe nume şi despre care nu mai ştii dacă sînt reale sau ireale, e doar un exemplu mărunt ce ilustrează principiul amintit al eşafodajului. Iată, de pildă, împletirea tragediei lui Leverkiihn cu aceea a lui Nietzsche, al cărui nume nu apare nicăieri în carte, tocmai pentru că euforicul muzician e pus în locul lui, aşa că nici nu trebuie să mai existe; sau înglobarea, cuvînt cu cuvînt, a aventurii lui Nietzsche într-un bordel din Koln şi simptomele bolii lui; sau citatele din *Ecce homo* puse în gura diavolului sau citarea parţială, pe care nici un cititor n-o va sesiza dintr-un meniu de'regim găsit într-o scrisoare a lui Nietzsche de la Nisa; sau, de asemenea, citarea, la fel de discretă, a ultimei vizite pe care Deussen o face cu buchetul de flori filozofului cu spiritul cufundat în tenebre. Citatul în sine are ceva specific muzical, în pofida aspectului său mecanic care-l caracterizează, dar, în afară de asta, e o realitate transformată în ficţiune, ficţiune ce absoarbe realitatea, un straniu, himeric, fermecător amestec de sfere. Citat e, nu mai este nevoie s-o spun, introducerea prietenei invizibile a lui Ceaikovski, doamna von Meck, sub numele madame de Tolna. Citat e şi povestea cu peţitul,
0 imprudenţă, dar aici camuflată într-o deloc „imprudentă" misiune matrimonială a prietenului la iubită. Cum însă în roman e atît de mult „-Nietzsche", atît de mult încît
1 s-a spus din cauza asta că e un roman Nietzsche, e natural să se presupună că triunghiul Adrian — Mărie Godeau —

Rudi Schwerdtfeger e o aluzie la cererile indirecte în căsătorie ale lui Nietzsche către Lou Andreas prin R6e, şi către Frăulein Trampedach prin Hugo von Senger (care era aproape logodit cu ea). E mai curînd — şi chiar Leverkuhn însuşi aşa o vede — o reminiscenţă din Shakespeare, luată din *Sonete,* pe care Adrian le poartă totdeauna la el şi a căror „acţiune" — raporturile poet — iubită — prieten, motivul pe'ţirii perfide — o regăsim în mai multe din dramele sale. Acestora li se spune pe nume cînd e vorba de cărţi aflate pe masa de lucru a muzicianului : *Cum vă place, Mult zgomot pentru nimic* şi *Doi tineri din Verona;* şi Adrian simte o plăcere sinistră, atunci cînd stă de vorbă cu Zeitblom, să presară în spusele sale citate din piese, fără ca acesta să bage de seamă, cum nu bagă de seamă nici cititorul. Chiar şi expresia ceremonioasă a lui Leverkuhn: „Ai putea acum să mă îndatorezi foarte", e un citat, si-anume din *Mult zgomot pentru nimic,* în scena în care Claudio îi destăinuieşte prinţului dragostea sa pentru Hero. Mai tîrziu, Adrian rosteşte acel amar „C-aşa sînt azi prietenii" din *Doi tineri din Verona* şi reproduce aproape textual versurile:
în cine să te-ncrezi cînd dreapta noastră 'Mpotriva inimii se răzvrăteşte ?
Şi în scena persuasiunii, între el şi Rudi, la Pfeiffering, una dintre cele mai dragi mie din toată cartea, el îşi întemeiază fatala rugăminte cu cuvinte din *Cum vă place:*
Ea mai uşor va asculta de tinereţea ta Decît de-un crainic grav şi serios.
Iar după aceea, lăsînd impresia că-şi deplînge nerozia, foloseşte, tot din *Mult zgomot pentru nimic,* ca

să i-o spună lui Zeitblom, imaginea cu şcolarul prostănac care: „plin de bucurie că descoperise un cuib de păsărele, îl arată prietenului său, şi acesta i-l fură". La care Serenus, citînd fără să ştie, răspunde: „Doar n-ai de gînd să faci din încredere păcat şi ruşine. Astea-s ale hoţului". Noroc că nu spune cuvînt cu cuvînt: „Tîlharu-i păcătosul!"
Frank Harris, în cartea lui plină de spirit despre Shakespeare, e cel dintîi care atrage atenţia asupra faptului că motivul peţitului din sonete reapare de trei ori în drame. în *Faustus'e* montat astfel încît Adrian, determinat

de raporturile sale speciale cu „peţitorul" Schwerdtfeger îl pune în acţiune, repetînd conştient şi într-un joc lugubru un clişeu sau un mit, cu un scop dintre cele mai sinistre. Ceea ce face el cu Rudi, premeditat, la cererea diavolului, este *omucidere* — şi Zeitblom o ştie.
Să citez, tot ca pildă a unui astfel de eşafodaj, tot ca furt din realitate, şi atribuirea conceptului de muzică dodecafonică şi serială a lui Schonberg lui Adrian Lever-kiihn, fapt pe care unii l-au criticat ? Trebuie, fără îndoială; iar în viitor, la dorinţa lui Schonberg, cartea va purta un post-scriptum care să clarifice pentru neiniţiati dreptul de proprietate intelectuală. E puţin împotriva convingerii mele. Nu atît pentru că aceasta clarificare deschide o mică breşă în coeziunea sferică a universului romanului meu, cît pentru că ideea tehnicii dodecafonice îmbracă, în sfera cărţii, a acestei lumi a pactului cu diavolul şi a magiei negre, o coloratură, un caracter pe care ea — nu-i aşa ? — în realitate nu le are, şi care fac, într-o anumită măsură, ca ea să fie într-adevăr proprietatea mea personală, adică a cărţii. Gîndirea lui Schonberg şi versiunea *ad-hoc* pe care o'dau eu sînt atît de depărtate între ele, încît, lăsînd la o parte faptul că ar fi fost o lipsă de ţinută, în ochii mei ar n însemnat aproape o jignire să fi pomenit în carte numele său.
Cînd în dimineaţa aceea de duminică m-am apucat de scris, cartea trebuie 'să fi stat larg deschisă în faţa mea, cu desfăşurarea, cu evenimentele ei, cu toate că însemnările nu lasă să se întrevadă nimic de felul acesta şi cu toate că un proiect scris propriu-zis nu a existat; trebuie să fi ştiut totul, şi încă într-o măsură care să-mi dea posibilitatea să lucrez din capul locului cu complexul de motive *in toto ,* să dau chiar începutului perspectiva de profunzime a întregului, şi să-l fac pe biograful care se simte emoţionat, posedat de subiectul său, să fie veşnic tentat să anticipeze viitorul, să se rătăcească în el. Dar emoţia biografului era emoţia mea, parodiam propria mea plenitudine şi rolul acesta, acest „a pune pe altul să scrie , ocolirea asumării
l în ansamblul lui *(lat).*

directe a răspunderii, cu toată hotărîrea mea de a fi cît mai direct, de a angaja realitatea şi tainele vieţii, îmi făcea realmente bine. Abia acum îmi dădeam seama limpede, pentru prima oară, cît de necesare îmi erau masca şi jocul faţă de gravitatea menirii mele. Dacă unele dintre operele mele anterioare îmbrăcaseră, cel puţin sub aspectul proporţiilor, un caracter monumental, se întîmplase pe negfndite şi fără premeditare; *Casa Buddenbrook, Muntele vrăjit,* romanele despre *Iosif,* chiar şi *Lotte la Weimar,* s-au dezvoltat din foarte modeste intenţii narative, numai *Casa Buddenbrook* a fost conceput ca roman, şi *Lotte la Weimar* în orice caz ca unul mic — aşa mai stă scris şi azi pe pagina de titlu a manuscrisului: *un mic roman.* Acum, în faţa operei mele de bătrîneţe, se întîmplă pentru prima oara altfel. De data asta, de această unică dată, ştiam ce vreau şi ce sarcină îmi asumam: nimic mai puţin decît romanul epocii mele, travestit în povestea unei vieţi de artist precare şi nelegiuite. Dar, cu toată pasiunea mea pentru noutate', nu-mi venea la îndemînă. Să vrei o operă mare, s-o plănuieşti din capul locului mare, probabil că nu era lucru potrivit — nici pentru operă, nici pentru starea de spirit a celui care se încumetă s-o facă. Deci, cît mai multă glumă, mimică biografică, autozeflemisire care să atenueze din toate astea patosul — cît mai mult cu putinţă ! Iar pe soţia naratorului umanist trebuia s-o cheme Heiene Olhafen[1].
îndată după ce începusem să scriu, a doua zi chiar, am fost nevoit să fac altceva : trebuia definitivată o emisiune lunară în limba germană pentru comemorarea autodafeu-rilor. La finele lui mai nu existau decît două pagini de manuscris. Dar cu toate că în iunie, pe la mijlocul lunii, a trebuit să fac o călătorie la San Francisco pentru o conferinţă care, împreună cu pregătirea ei literară, mi-a luat mai multe zile decît aş fi vrut, am terminat în luna asta, în care împlineam şi şaizeci şi opt de ani, patru capitole din *Faustus,* iar dacă mă iau 'după jurnal, pe 28 a avut loc prima comunicare orală din roman: „Bruno şi Liesl Frank la cină. Apoi, în camera mea de lucru, lectură din *Doctor Faust,* primele trei capitole. Eram profund emoţionat, şi auditorii s-au arătat receptivi la emotivita-[!] tea care se degajă din totul."

1 Ulcică de ulei *(germ.).*

Mă preocupa biografia lui Hutten, de Strauss. Sosise răspunsul profesorului Tillich cu informaţii referitoare la studiul teologiei. Am citit comentariul luiLuther la Apocalips si memoriile lui Berlioz în traducere engleză. La o serată la soţii Feuchtwanger am întîlnit-o pe Miss Dodd, fiica fostului ambasador în Germania lui Hitler, pe actorul Homolka şi, între alţii, şi pe Franz Werfel, care mi-a vorbit cu ocazia asta pentru prima oară de noul său roman, fantezia utopică *Steaua celor nenăscuţi,* şi despre enormele dificultăţi pe care le întîmpină. Efam plin de sentimente frăţeşti.' Iată un camarad — încă unul — care se avîntase în ceva nesocotit, probabil irealizabil...
Cîteva zile după aceea mi-a picat în mînă cartea lui Ernst Krenek *Music here and now ,* care s-a dovedit a fi o lucrare de un deosebit ajutor şi folos. „Citit mult *Muzica* lui Krenek", spune jurnalul meu de cîteva ori. în acelaşi timp am dat într-o publicaţie oarecare peste nişte relatări foarte curioase despre muzica religioasă la baptiştii de ziua a şaptea din Pennsylvania, adică peste bizara figură a faimosului Johann Conrad Beissel — „omul sistemelor" şi magistrul caraghios a cărui amintire va rătăci apoi ca o vedenie prin tot romanul —, şi m-am hotărît chiar atunci să-l includ în conferinţele cu care Kretzschmar, bîlbîitul, îi deschide tînărului Adrian (şi cititorului) domeniul muzicii.
Era aproape stranie grija pe care mi-o provoca aspectul tehnic muzical, şi stăpinirea lui făcea parte din condiţiile prealabile ale cărţii cel puţin într-o măsură în care sâ-i taie specialistului (şi nu există specialitate păzită cu mai multă străşnicie) pofta de sarcasm. Muzica mi-a fost dintotdeauna apropiată, m-a stimulat enorm, a fost o mare învăţătură pentru arta mea; ca povestitor i-am folosit tehnicile, în încercările mele de critică i-am descris plăsmuirile, astfel că un eminent fruntaş al breslei, Ernst Toch, referindu-se la „muzica mea", a putut vorbi odată despre „abolirea frontierelor dintre muzica luată ca element profesional şi ca element universal". Nenorocirea era că de data aceasta „universalul" nu mai era suficient, ba se confunda cu un diletantism de cîrpaci. Trebuia să ştii meserie. Nimic mai searbăd, într-o biografie romanţată de artist, decît să te mărgineşti să susţii, să
l *Muzica din ziua de azi.*

^preţuieşti arta, geniul, opera, să te entuziasmezi la efec-jtele lor psihice. Aici trebuie realizare, trebuie exactitate — asta mi-era absolut clar. „Trebuie să m-apuc să l studiez muzică", îi spuneam fratelui meu vorbindu-i despre ceea ce intenţionam. Şi totuşi, în notele mele zilnice, mărturisesc : „Studiile tehnice muzicale mă înspăimîntă şi mă plictisesc". Asta nu înseamnă că-mi lipseau zelul şi silinţa de a pătrunde, citind şi studiind, în ambianţa profesională, în viaţă şi în creaţia muzicală, aşa cum în munca mea la *Iosif* pătrunsesem în lumea orientalismului, a religiilor primitive, a mitologiei. Aş putea să alcătuiesc un mic catalog, cu siguranţă vreo două duzini, din cărţile englezeşti şi nemţeşti despre muzică şi muzicieni pe care le-am studiat „cu' creionul", cu atîta sîrguinţă şi atenţie, cum numai cu scopul de a crea citeşti, numai de dragul operei. Dar toată această luare de contact nu era la drept vorbind un studiu al muzicii, nu mă punea deloc la adăpost de demascarea ignoranţei mele în materie de tehnică muzicală şi nu-mi dădea nici capacitatea necesară construirii operei de o viaţă a unui mare compozitor, astfel încît să pară reală, s-o auzi, să *crezi* în ea (şi tocmai asta ceream eu de la mine, nici mai mult, nici mai puţin). Simţeam că am nevoie de un ajutor din afară, de un sfătuitor, de un expert în materie care, în acelaşi timp, să cunoască şi scopul operei mele poetice şi să fie în stare, instruindu'-mă, să imagineze, să creeze alături de mine; şi eram cu atît mai dispus să primesc un asemenea ajutor, cu cît muzica, în măsura în care romanul *tratează* despre ea (căci o şi practică, firește — dar asta e altă poveste), e numai prim-plan şi reprezentare, numai paradigmă pentru generalităţi, numai un mijloc de a exprima situaţia artei în general, a culturii, ba chiar şi a omului, a spiritului însuşi, în epoca noastră eminamente critică. Un roman al muzicii ? Da. Dar gîndit ca roman al culturii şi al epocii, şi acceptarea fără ezitare a ajutorului la realizarea exactă a mijloacelor şi a prim-planului mi se părea lucrul cel mai firesc din lume.
Ajutorul, consilierul, instructorul plin de simpatie a fost găsit — prin competenţa sa excepţională în materie şi prin nivelul său spiritual, era exact ce-mi trebuia. „Cartea *Inspiraţia în creaţia muzicală,* de Bahle", stă scris la o dată pe la începutul lui iulie 1943. „Important. Adusă de dr. *Adorno.*" Nu-mi dau seama cum şi de ce zisa carte putea fi

deosebit de importantă pentru lucrarea mea. Dar numele aducătorului atît de amabil (care era deci la curent cu cele ce urmăream eu) reapare peste vreo două săptămîni: în momentul în care Palermo

cădea, în care rusii erau în plină ofensivă şi eu ajunsesem la capitolul VII din *Faus-tus.* „O scriere â doctorului Adorno, *Contribuţii la filozofia muzicii moderne...* Citesc lucrarea lui Adorno... Citesc cu interes manuscrisul lui Adorno... Seara am continuat să citesc lucrarea despre muzică în care găsesc multe informaţii şi în acelaşi timp îmi arată dificultăţile proiectului meu... Terminat'lectura lucrării lui Adorno. Clipe care îmi luminează situaţia lui Adrian. Dificultăţile trebuie să atingă punctul culminant ca să le pot învinge. Starea desperată a artei: momentul cel mai potrivit. Să nu pierd din ochi ideea centrală a inspiraţiei asimilate care, în propria-i beţie, te poate purta dincolo de ea..."
' Aici, într-adevăr, era ceva „important". Am găsit o critică a situaţiei artistice şi sociale de pe poziţie foarte evoluată, de o mare fineţe şi profunzime, si care prezenta una dintre cele mai uluitoare afinităţi cu ideea operei mele, cu „compoziţia" în care trăiam, la care lucram. M-am hotărît: „Ăsta-i omul meu!"
Theodor Wiesengrund-Adorno, născut la Frankfurt pe Main în 1903. Tatăl său era evreu german, mama, ea însăşi cîntăreaţă, fiica unui ofiţer francez de origine corsi-cană — iniţial genoveză — şi â unei cîntăreţe germane. E văr cu acel Walter Benjamin care, prigonit pînă la moarte de nazişti, a lăsat acea carte uimitor de clarvăzătoare şi profundă, *Tragedie germană,* care e în fond o filozofie şi o istorie a alegoriei. Adorno, cum îşi zicea el cu numele de fată al mamei sale, era un om cu o structură spirituală analogă; dificil, exclusivist, de o înţelepciune dusă pînă la tragism. Crescut într-o atmosferă dominată numai şi numai de preocupări teoretice (şi politice) şi artistice dar mai ales muzicale, a studiat filozofia şi muzica şi, în 1931, şi-a luat docenţa la Universitatea din Frankfurt unde a predat filozofia'pînă ce a fost izgonit de nazişti. Din 1941 locuieşte la Los Angeles, aproape vecin cu noi. Acest cap remarcabil a refuzat toată viaţa lui să opteze, sub raport profesional între muzică şi filozofie. Prea era convins că urmăreşte, în cele două discipline divergente, acelaşi ţel. Orientarea dialectică a gîndirii sale şi tendinţele sociologice şi istoric-filozofice se împletesc cu

pasiunea pentru muzică de o manieră care astăzi nu-i deloc unică şi care-şi are temeiurile în problematica timpului. Studiile în stare să răspundă acestei pasiuni, compoziţia şi pianul, le-a început cu profesori din Frankfurt, iar mai tîrziu le-a continuat la Viena, cu Alban Berg şi cu Eduard Steuermann. Din 1928 şi pînă în 1931 a fost redactor la revista „Anbruch" din Viena, militînd pentru o muzică radicală modernă.
Cum se face însă că un asemenea „radicalism", pe care profanul e înclinat să şi-l imagineze ca pe un fel de sancu-iotism muzical, se aliază aici cu cel mai puternic simţ al tradiţiei, cu un categoric sentiment istoric şi o neînduplecată voinţă de cunoaştere, cu rigoare şi' temeinicie în meşteşug — cum am constatat mereu la muzicienii de tipul acesta ? Dacă au ceva pe inimă, să zicem contra lui Wagner, nu-i atît romantismul, dezmăţul, „burghezia" sau demagogia lui. E mai curînd faptul că foarte adesea Wagner „compune prost". — Eu nu mă pot pronunţa asupra compoziţiilor lui Adorno. Dar cunoştinţele lui in materie de tradiţie, bagajul muzical global pe care-l stăpîneşte este imens. O cîntăreaţă americană care lucra cu el îmi spunea : „Este inimaginabil. Cunoaşte toată muzica scrisă pe lumea asta".
Manuscrisul pe care mi l-a adus atunci şi a cărui competenţă, a cărui frapantă integrare în sfera romanului meu mi-a trezit imediat atenţia, avea ca obiect mai ales pe Schonberg, şcoala lui şi tehnica dodecafonică. Fără să lase nici cea mai mică îndoială asupra convingerii autorului în ce priveşte însemnătatea covîrşitoare a lui Schonberg, lucrarea lui face totuşi şi o critică ageră, pătrunzînd răscolitor în profunzimea' sistemului şi exprimă extrem de concis, poate prea subtil chiar, într-un stil format la şcoala lui Nietzsche şi Karl Kraus, fatalitatea care, peste capul artistului, aruncă înapoi în tenebre, în mitologie, o iluminare constructivă obiectiv necesară muzicii, şi o face din consideraţiuni la fel de obiective. Ce se putea potrivi mai bine universului meu, lumii „pătratului magic" ? Descopeream în mine, sau mai bine, regăseam în mine ceva ca un sentiment de mult familiar, o tendinţă de a-mi însuşi fără nici o şovăială tot ceea ce socoteam un bun al meii, făcînd parte din mine, adică din „obiect". Expunerea muzicii seriale şi critica ei desfăşurată într-un dialog, cum e oferită de capitolul XXII din *Faustus,* se bazează în între-

gime pe analizele Iui Adorno, şi acelaşi lucru se întîmplă cu anumite observaţii privitoare la limbajul muzical al unui Beethoven în ultima perioadă care figurează pe la începutul cărţii, în expunerile lui Kretzschmar despre raporturile supranaturale pe care le creează moartea între geniu şi convenienţă. Şi aceste idei din manuscrisul lui Adorno mi s-au părut „uluitor" de familiare şi — ce cuvînt să aleg ? —,

faţă de seninătatea cu care, cu mici variaţii, le-am pus în gura bîlbîitului meu, n-am de spus dec'ît următoarele: După o îndelungată activitate spirituală se întîmplă foarte des ca lucruri semănate-n vînt pe vremuri, prinse şi replăsmuite de mîini străine şi prezentate în altă lumină, să se întoarcă la cel care le-â semănat şi să-şi amintească de ele şi de ce-i al lui. Idei despre moarte şi formă, despre eu şi obiectiv, pot foarte bine trece drept amintiri personale în ochii autorului unei nuvele veneţiene scrisă cu treizeci şi cinci de ani în urmă. Ele îşi pot păstra foarte bine locul în scrierea filozofică a unuia mai tînăr şi să joace în acelaşi timp şi rolul lor funcţional în tabloul sufletesc al epocii plăsmuit de mine. Un gînd în sine nu va avea niciodată în ochii unui artist cine ştie ce valoare posesivă. Importantă este capacitatea sa funcţională în angrenajul spiritual al operei.

Era către sfîrşitul lui septembrie 1943, si lucram la capitolul IX, fără să fiu mulţumit de capitoful VIII, cel cu conferinţele lui Kretzschmar, în forma în care se prezenta, atunci cînd, într-o seară, după cină, la noi, i l-am citit, acest capitol VIII, lui Adorno. „La masă s-a vorbit despre detalii din filozofia muzicii. După aceea, lectură din capitolul conferinţelor. Intimitatea cu muzica elogios confirmată. Obiecţii'de amănunt, în parte uşor, în parte greu de ţinut în seamă. în general efect liniştitor." — N-a durat, liniştea asta. Zilele următoare, consacrate din nou lucrului de corectură, revedere, amplificare a capitolului conferinţelor, şi la începutul lui octombrie (între timp trecusem din nou la capitolul IX) am petrecut o seară la Adorno. Atmosfera era tristă. Franz Werfel suferise primul său atac de inimă de pe urma căruia cu greu avea să se refacă. Am citit trei pagini despre pian pe care le intercalasem de curînd în capitolul meu îngrijorător de hipertrofiat, iar gazda ne împărtăşi cîte ceva din studiile şi aforismele sale despre Beethoven în care juca un rol un anume citat din *Rubezahl* de Musäus. S-a vorbit apoi despre

umanitate ca element htonic înnobilat, despre relaţiile lui Beethoven cu Goethe, despre omenesc în opoziţie romantică cu societatea şi convenţia (Rousseau) şi ca revoltă (scena în proză diri *Faust* al lui Goethe). Apoi, eu stînd rezemat de pian şi ascultînd, Adorno mi-a cîntat Sonata opus 111 în întregime şi de o manieră extrem de instructivă. Niciodată n-am fost atît de atent, a doua zi m-am sculat de dimineaţă, devreme, şi trei zile în şir le-am consacrat punerii' la punct şi' desăvârşirii conferinţei despre sonată, ceea ce a îmbogăţit şi înfrumuseţat considerabil capitolul, ba chiar cartea întreagă. Printre cuvintele bogate în poezie alese pentru tema ariettei, atît în versiunea iniţială cît şi în cea mai bună, refăcută, am gravat, în semn discret' de gratitudine, numele „Wiesen-grund", numele patern al lui Adorno.

Luni de zile mai tîrziu, pe la începutul lui 1944, cu prilejul unei reuniuni la noi, i-am citit lui şi lui Max Hork-heimer, prietenul si colegul său de la „Institute for Social Research", primefe trei capitole ale romanului şi apoi episodul cu opus 111. Impresia a fost extraordinară şi, după cum mi s-a părut, accentuată de comparaţia dintre tonalitatea şi fundamentarea atît de categoric germană a cărţii şi atitudinea mea personală, cu totul alta, faţă de ţara noastră în plină demenţă. Adorno, fermecat din punct de vedere muzical şi în afară de asta mişcat de modesta aluzie la învăţătura lui, s-a apropiat de mine [/> spunîndu-mi: „Aş fi îri stare s-ascult noaptea-ntreagă !"

Din ziua aceea mi l-am păstrat aproape, ştiind bine că pentru adîncirea în viitor a operei mele voi avea nevoie de ajutorul său, tocmai de al său.

VI

La 24 iulie 1943 am sărbătorit a şaizecea aniversare a Soţiei mele — evocînd îngîndurat începutul exilului nostru la Sanary sur Mer, unde-o sărbătorisem pe a cinci-zecea; îl evocam şi pe prietenul nostru Ren6 Schickele, decedat între timp', care fusese atunci cu noi, şi toate cîte le-am mai trăit. Printre telegramele de felicitare era şi una de la fiica noastră, Erika, acum corespondentă de război la Cairo. în zilele acelea sosi şi vestea prăbuşirii lui Mussolini, a numirii lui Badoglio'ca prim-ministru şi comandant suprem, şi aveau să urmeze şi alte lichidări, cu

toate asigurările oficiale că, desigur, „cuvîntul dat va fi respectat, războiul va continua". Miliţia fascistă fusese preluată de armată, în toată peninsula izbucneau manifestaţii de bucurie şi de pace, iar schimbarea de atitudine a ziarelor era vehementă. *Siamo liberi!* Şi cine clama astfel era „Corriere della Sera".

Eram adîncit în biografia lui Beethoven de Schindler, carte mic-burgheză ca spirit, dar plină de anecdote amuzante şi instructivă ca substanţă. Capitolul Kretzschmar mergea bine, dar notele din zilele acelea vorbesc despre oboseală şi deprimare, despre hotărîrea de a lăsa deoparte romanul a cărui desfăşurare o forţasem, şi de a mă consacra în primul rînd redactării unei conferinţe, pe care

făgăduisem s-o ţin în toamnă la Washington, în speranţa că atunci cînd voi fi terminat cu asta, pofta de „romanul diavolesc" se va fi împrospătat. „După şaptezeci de pagini, furtunosul elan iniţial s-a epuizat. întreruperea pare necesară, dar nici de altceva nu mă simt în stare." în orice caz, am lichidat repede o altă îndatorire, mai uşoară, pe care ţineam s-o îndeplinesc din consideraţiuni de colegialitate: Emigraţii făceau pregătiri pentru sărbătorirea lui Alfred Doblin care împlinea şaizeci şi cinci de ani, ducînd în America o viaţă ruşinos ignorată, şi în mapa colectivă de felicitări manuscrise, de care se ocupa Berthold Viertel, am acoperit un frumos pergament cu cuvinte de sincer respect pentru talentul viguros al autorului lui *Berlin Alexanderplatz* şi al lui *Wallenstein.* Am asistat şi la sărbătorirea propriu-zisă care s-a desfăşurat la Play House, pe Montana Avenue, cu un program bogat în recitări şi muzică. A vorbit şi fratele meu, Heinrich, şi festivitatea s-a încheiat cu c'uvîntarea abilă şi simpatică a sărbătoritului „La *punch-ul* care a urmat — stă scris în jurnalul meu — convorbire cu DOblin şi cu Ernst Toch despre muzica acestuia. Surprinzătoare, admiraţia lui pentru *Palestrina* lui Pfitzner. Spune că se face prea mare zarvă pe seama atonaliltăţii. Că ar fi lipsită de importanţă. Romantismul etern al muzicii..."

Mă preocupau însemnările pentru conferinţă şi organizarea ei. Era vorba de consideratiunile care mai tîrziu

l Sîntem liberi ! *(hal.)*

aveau să apară în „Atlantic Monthly", sub titlul *What is German* . Le-am dictat soţiei mele, am făcut după aceea adăugiri cu mîna, am terminat de dictat şi, după o întrerupere de două săptămîni, lucram şi îndreptam, şi înaintam cu romanul. Lecturi din capitole mai vechi, cu Bruno şi Liesl Frank, auditori receptivi, aveau să contribuie la înviorarea stării mele de spirit. „Efect neliniştitor — efect just, inerent cărţii." Neliniştitoare erau însăşi evenimentele externe, curentele politice subterane ale războiului înspre care alunecau, ca totdeauna, discuţiile, după problemele mai intime. „Discuţii cu prieteni despre raporturile proaste cu Rusia, discordia, suspiciunea alimentată de absenţa unui al doilea front efectiv, rechemarea lui Lityinov şi a lui Maiski. Impresia că nu mai e vorba de războiul în ; curs, ci de pregătirea celui viitor." Scris în august 1943...

Magnetismul unui interes care umple inima e puternic şi misterios. în societate, fără ştirea, fără voia celui care-l poartă, el va îndruma, va dirija implacabil convorbirea spre sfera personală de preocupări. Conduce, dă formă, colorează evenimentele exterioare, întîlnirile noastre. Contactele sociale care au modificat în vremea aceea echilibrul vieţii mele erau, ca din întîmplare, determinate de muzică. „Cină la familia Schonberg, la Brentwood. Excelentă cafea vieneză. Vorbit mult cu Sch. despre muzică..." — „Serată la Werfel, cu Stravinski despre Schonberg" — „Dineu rece la Schonberg, la sărbătorirea celei de a şaizeci şi noua aniversări. Oaspeţi numeroşi. La masă cu 6ustav Arlt, Klemperer, doamna Heims-Rein-hardt. Discutat mai îndelung cu Klemperer şi Schonberg. Am vorbit prea mult..." Cam pe atunci mi-a trimis Schonberg *Tratatul de armonie,* împreună cu libretul la oratoriul său *Scara lui Iacob,* a cărui poezie religioasă mi s-a părut insuficient pîrguită. Cu atît mai mult m-a cucerit manualul, unic în felul lui, a cărui poziţie didactică este de un aparent conservatism, un amestec straniu de pietate tradiţională şi de revoluţie. Tot pe vremea aceea s-au iniţiat raporturi mai strînse' şi schimburi de vederi cu Arthur Rubinstein şi familia sâ. Spectacolul pe care-l oferă viaţa acestui fericit virtuoz a avut şi are pentru mine un efect pur şi simplu reconfortant. Un talent aclamat şi solicitat, pentru care dificultăţile sînt doar un joc, o viaţă de familie

' 1 *Ce-i aceea german.*

înfloritoare, o sănătate de fier, bani cîţi vrea, bucuria spirituală şi senzuală a colecţiilor sale, cărţi şi tablouri de mare preţ, toate îsi dau mîria să facă din ei unul dintre oamenii cei mai fericiţi pe care i-am întîlnit. Vorbeşte şase limbi — dacă nu mai multe. Conversaţia lui sclipitoare de om care a cutreierat lumea întreagă, imitaţiile lui pline de haz, îi permit să strălucească în orice salon, la fel cum străluceşte pe scenele tuturor ţărilor prin virtuozitatea sa neţărmurita. El nu-şi tăgăduieşte bogăţia şi ştie foarte bine cît valorează. Dar mi-am notat ca fiind' caracteristic felul în care respectul nostru reciproc, firesc pentru „celălalt" domeniu, s-a manifestat pnntr-un scurt dialog. Odată, după ce petrecuse seara la noi împreună cu soţia sa, cu Stravinski si cu alţi cîţiva invitaţi, i-am spus, la plecare : „Dear Mr. Rubinstein,' am preţuit foarte mult onoarea de a vă fi avut printre noi". La care el a început să rîdă cu hohote: *„ You did ? Now, that will be one of my fim stories!"*

Lucrul la capitolul celor patru conferinţe s-a prelungit pînă tîrziu în septembrie, luna în care cad

Sorrento, Capri, Ischia, în care nemţii evacuează Sardinia, şi, în Rusia, se retrag pe linia Niprului; luna pregătirilor'pentru conferinţa de la Moscova. Sîntem toţi preocupaţi de speculaţiile care se fac asupra viitorului Germaniei pe care Rusia şi Occidentul îl văd cu totul diferit. Dar deprinderea de a-mi feri ceasurile de dimineaţă de orice imixtiune a evenimentelor şi de a nu avea în cursul lor decît o *singură* grijă mi-a ajutat să mă concentrez. „Cu ardoare la capitolul VIII. Nouă dispoziţie de muncă pentru această stranie şi extrem de personală operă... Conferinţele lui Kreţzs'chmar se desfăşoară impetuos cu certitudinea că *nu* strică armoniei compoziţiei... Am lucrat cu zel la capitol (Beethoven). După-amiază lucrat în continuare la roman (greu)..." Evenimentul literar al zilelor acelea a fost o lectură publică a lui Bruno Frank, foarte frecventată de colonia germană, şi care mi-a dat de gîndit. „Frumoasă şi plină de talent,' ca totdeauna, şi pe deasupra admirabil citită. El foloseşte stilul narativ umanist al lui Zeitblom absolut în serios, ca şi cum ar fi al său propriu, în materie de stil eu nu mai cunosc decît parodia. Sub acest aspect sînt aproape de Joyce..." Ocupat în conti-

l într-adevăr ? Să ştii că asta o să fie unul din bancurile mele ! *(Engf.)*

nuare de memoriile lui Hector Berlioz. „Sarcasmul lui la adresa lui Palestrina. Dispreţul lui pentru muzicalitatea i-taliană, de altfel şi pentru cea franceză. La italieni, absenţa simţului pentru muzica instrumentală (Verdi). Le contesta şi simţul armoniei. Simple *sing birds* . El însuşi, prin fanfaronada lui de o nemăsurată naivitate, seamănă izbitor cu Benvenuto Cellini."

Capitolul disproporţionat al conferinţelor a fost terminat provizoriu în jurul lui 20 septembrie, pe o canicula infernală şi l-am început pe al IX-lea, în care este dusă mai departe formaţia muzicala a lui Adrian, şi cea mai mare plăcere la acest capitol mi-a făcut-o descrierea uverturii Leonore Nr. 3. îmi amintesc de o seară cu Leonhard Frank care lucra la romanul lui plin de gingăşie, *Mathilde,* viaţa unei femei; şi ne-a citit din el. Spre mirarea mea, la masă şi-a mărturisit emoţia în legătură cu cele auzite despre *Doctor Faustus.* E convins, spunea, că-i va plăcea mai mult decît oricare altă carte a mea. îl mişca pînă în cea mai ascunsă fibră a fiinţei sale. Am înţeles foarte bine ce-l preocupa. Socialist în convingerile politice şi admirator al Rusiei, era cuprins, de la un timp, de un sentiment nou pentru Germania şi unitatea ei intangibilă, un patriotism cu totul prematur ce începuse pe vremea aceea să încolţească la unii emigranţi germani, şi care, puţin mai tîrziu', avea să-şi găsească expresia poetică în nuvela lui Frank, *Nuvelă germană,* sentiment straniu, dată fiind cerbicia cu care trupele lui Hitler mai luptau încă peste tot. Participarea sa emoţională la *Faustus* îmi făcea plăcere, dar, în acelaşi timp, îmi dădea de gîndit şi trebuia să văd în ea un avertisment — o punere în gardă împotriva primejdiei de a ajuta, cu noul meu roman, la crearea unui nou mit german, a primejdiei de a-i măguli pe germani cu „demonismul" lor. în lauda confratelui am găsit un îndemn la prudentă intelectuală şi, în plus, îndemnul de a rezolva tematica de o coloratură atît de specific germană a cărţii, o tematică a crizei, pe un plan cît mai mult cu putinţă general şi european. Şi cu toate acestea nu m-am putut'reţine de a introduce in subtitlu cuvîntul „german" ! La vremea despre care vorbesc, acesta suna incomplet şi neadecvat încă : *Strania viaţă a lui Adrian Leverkuhn, po-*

1 Păsări cfntătoare *(engi).*

vestită de un prieten. De-abia un an mai tîrziu a apărut în locul inexpresivului *straniu: compozitorul german.*

Nu lipseau niciodată exigenţele zilnice care să-mi întrerupă îndeplinirea obligaţiilor principale: ba era vorba de o nouă emisiune la radio pentru Germania, ba de o conferinţă pentru Organizaţia femeilor evreice „Hadassah", sau o cuvîntare la manifestarea organizată de „Writers in Exile", care a avut loc la începutul lui octombrie în Educaţional Building în campusul de la Westwood, în faţa unui public foarte numeros. A prezidat o englezoaică. Au vorbit Feuchtwanger, un francez pe care-l chema P6rigord, un grec, Minotis, profesorul Arlt şi eu. Am constatat din nou că pentru cei de felul meu, apariţia în public, amestecul în lumea oamenilor capătă foarte lesne un caracter fantastic, de vis, de grotesc, asa că, atunci cînd mai tîrziu încerci o reconstituire artistică[7], elementul acesta nu e un adaus, ci e scos din viaţa însăşi. Soţia grecului Minotis zăcea bolnavă de peritonită.' Omuf era foarte palid *şi purta doliu,* ca şi cum nevastă-sa ar fi şi murit. (De altfel, nici nu ştiu dacă'a murit.) Asta a fost principala impresie cu care m-am întors acasă.

Una din întreruperile cele mai ample în povestea genezei lui *Faustus* a fost o călătorie cu numeroase etape, în răsărit şi în Canada, angajată de multă vreme şi care, începută la' 9 octombrie, mi-a paralizat

activitatea timp de două luni de zile. De manuscrisul meu încă subţirel nu m-am despărţit; m-a însoţit, alături de materialul conferinţei, într-o servietă pe care n-o încredinţam niciodată vreunui *porter.* Chiar la începutul călătoriei, la Chicago, în trecere, am primit, prin cumnatul meu, fizicianul Peter Pringsheim, de la unul dintre colegii săi de la universitate, un dar extrem de semnificativ. Era nici mai mult, nici mai puţin decît aparatura necesară pentru producerea „vegetaţiei osmotice" cum o făcea, fiîozofînd, papa Leverkiihn la începutul romanului: un recipient cu o soluţie de sili-cat de potasiu şi sămînţa de cristal necesară. Săptămîni întregi am purtat cu mine bizarul cadou, la Washington, New York, Boston şi Montrdal, şi cînd, într-o seară, la hotelul nostru din New York, după un supeu la „Voisin", într-un grup de intimi între care se numărau şi simpatica Annette Kolb, Martin Gumpert, Fritz Landshoff şi Erika

1 Hamal *(engL).*

noastră le-am citit primele capitole din *Doctor Faustus,* şi, încumetîndu-ne, cu o înfiorare amuzată, să încercăm experienţa pseudobiologică, am văzut, realmente, germinînd fn lichidul vîscos ţepoasele flori colorate a căror melancolie îl mişcase atîţ de profund pe Jonathan Leverkiihn şi stîrniseră rîsul lui Adrian.

La Washington am locuit, ca întotdeauna, la vechii noştri prieteni şi binefăcători, Eugene şi Agnes Meyer, în frumoasa lor casă din Crescent Place, un centru al vieţii mondene a oraşului. Acolo am aflat ştirea despre trecerea Italiei de partea aliaţilor, şi despre declaraţia ei de război adresată Germaniei. Am luat din nou cuvîhtul, prezentat de MacLeish, la Library of Congress, si două zile mai tîrziu la Hunter College la New York. Cel care m-a prezentat acolo publicului, într-o cuvîntare plină de farmec, a fost Gaetano Salvemini, şi m-am bucurat mult să-l revăd. A fost înghesuială mare. Sute de persoane au trebuit să fie refuzate, şi atenţia mută a celor care mi-au ascultat lectura — de o oră şi un sfert — a avut asupra mea, ca foarte adesea, un efect copleşitor. Te întrebi: „Ce-i aduce pe toţi oamenii aceştia aici ? Ce-s eu, Caruso ? La ce se-aşteaptă ? Şi, cît de cît, capătă ce-au aşteptat ?" S-ar părea că da. Dar, natural, ai, uneori, şi cele mai extraordinare eşecuri, neînţelegeri, pentru că agenţii literari, ca să se descurce, vînd bilete şi în localităţi unde n-ai avea ce căuta şi te pui în postura cea mâi stranie. Aşa s-a întîmpl'at la Manchester, un mic oraş industrial, unde s-a organizat un fel de adunare populară provincială cu scopul foarte lăudabil de a se aduna o sumă de bani pentru ajutorarea ţărilor lovite de război. Totul se desfăşura cu uşile deschise, mulţimea într-un permanent du-te-vino, în sunet de fanfară, discursuri înflăcărate şi distracţii populare, şi conferinţa mea, categoric nelalocul ei, constituia finalul pestriţului program. în mare grabă am redus conferinţa la jumătate de oră, iar în cursul lecturii la douăzeci de minute, dar şi aşa a fost prea lungă şi în general cu totul deplasată acolo. In timp ce vorbeam lumea pleca din sală *to catch their busses and trăimr.* La sfîrşit, preşedintele m-a asigurat că a fost foarte amuzant şi la fel găseam şi eu. Dar organizatoarea, o matroană măruntă şi serioasă, care mă privise tot timpul îngrijorată, era de altă

1 Să-şi prindă autobuzul şi trenul *(engi).*

părere şi atît de consternată, încît nu mai conteneam asi-gurînd-o cît de bucuroşi eram că am participat. Mai tîrziu ne-a chemat la telefon'în cămăruţa noastră de la hotel să ne întrebe dacă n-am vrea să ne trimită o sticlă cu lapte.

După o vizită la Montrdal în Canada, ne-am întors la New York, unde mă aşteptau unele treburi. Trebuia să rostesc o cuvîntare la o emisiune în limba germană în studioul B.B.C.-ului, adică, de data asta, la faţa locului, mai trebuia să ţin o conferinţă la Columbia University, să pregătesc o cuvîntare pentru sărbătorirea lui Alvin Johnson, care împlinea şaptezeci de ani. Murise Max Reinhardt. N-am putut lua parte la înmormîntarea lui, la New York, pentru că răcisem grav; şi aş fi putut cu atît mai puţin să iau parte cu cît, pe vremea aceea, în cercurile emigranţilor germani şi cu sprijinul americanilor de origine germană, ca Niebuhr, mişcarea „Free Germany" fusese pusă la ordinea zilei si se* formulau pretenţii la participarea mea — nominal chiar, cu rol de conducere. Era vorba de pregătirea unui guvern german democratic în exil, care să ia conducerea după inevitabila prăbuşire a lui Hitler. Din grupare făceau parte teologi, scriitori', politiceni socialişti şi catolici. Mi s-a propus să trec în fruntea ei. Felix Langer scria atunci în cartea lui, *Stepping Stones to Peace : Idealists dream of Thomas Mann as the president of the second German Republic, a post which he himself would probabfy most decidedfy refuse.* Avea dreptate. Gîndul de a mă reîntoarce într-o bună zi într-o Germanie înstrăinată, de a cărei situaţie după acest război aveam numai o idee aproximativă, şi eventual să joc acolo,

împotriva naturii şi profesiunii mele, un rol politic, mi-era profund străin. Dar eram de acord cu iniţiatorii în ce priveşte convingerea că un nucleu de feiul acesta, hotărît să discute viitorul Germaniei, avea nevoie de recunoaşterea guvernului american, tot asa cum grupul Paulus în Rusia şi guvernul ceh în exil, în Anglia, se bucurau de un gir de acest gen, şi din capul locului mi-am exprimat profunda mea îndoia'lă că Departamentul de Stat ar înclina să ac-

1 Germania liberă.

2 *Trepte spre pace.*

3 Idealiştii îl visează pe Thomas Mann preşedinte al celei de a doua republici germane, demnitate pe care foarte probabil o va refuza în modul cel mai categoric.

cepte vreo înjghebare care să aibă cît de cît aerul că ; seamănă cu un guvern german în exil. Cu toate acestea, m-am declarat, spontan, gata să plec la Washington să lămuresc această chestiune esenţială. Aşa am si făcut şi, într-o convorbire cu subsecretarul de' stat feerie, am căpătat confirmarea prevederilor mele negative. Cu sentimente amestecate — pentru că, deşi aveam toată stima pentru strădaniile compatrioţilor niei, rezultatul acesta însemna pentru mine o uşurare — la prima întîlnire le-am povestit acelor domni despre eşecul demersului meu.

La teatru l-am văzut pe Paul Robeson în *Othello* — bine şi convingător la început, în naraţiunea din senat, insuficient mai tîrziu, cînd „reîncepe haosul". Desdemona lui era inexistentă; Iago: tînăr, inteligent, dar nu părea deloc făcut pentru întruchiparea aproape alegoric rizibilă a răului absolut. Am văzut si piese moderne, în tovărăşia prietenei noastre Carofine Newton. Naturaleţea desăvârşită a teatrului american m-a frapat şi de data asta. Să nu se pomenească de „naturalism", care e un stil. Dimpotrivă, e vorba de o totală nestilizare, o savurare a realului, mai mult o eliberare de inhibiţie decît de artă. Un actor european, fie el şi de mîna a doua, se reliefează într-un ansamblu ca un corp străin interesant. Nu trebuie uitat un magnific matineu (după-amiază) al Cvartetului Busch la Town Hali — o perfectă execuţie a opusului beethovenian 132, această operă supremă pe care, printr-un joc al soar-tei, am ascultat-o, în anii în care scriam *Faustus,* una peste alta cel puţin de cinci ori.

La începutul lui decembrie am pornit-o către Middle West, întîi spre Cincinatti, unde aveam de făcut o lectură la Universitate, apoi, în inconfortul produs de război, la St. Louis şi Kansas City unde, în casa preşedintelui Dek-ker, l-am î'ntîlnit pe fiul nostru mai mare, klaus, în ţinută de ostaş american, pe cale de a pleca *overseas,* peste ocean, ceea ce însemna pe unul din fronturile europene, luîndu-i-o înainte fratelui său Golo, care se afla încă în faza de *basic training* . Erika era cu noi, hotărîtă şi ea să se întoarcă în Europa, să-şi reia activitatea de corespondent de război. Am fost din nou un scurt răstimp împreună cu aceşti copii scumpi, în pragul unei despărţiri foarte probabil îndelungate.

j'l Instrucţie elementară *(engl).*

Şi aşa, în fine, după multe aventuri, eforturi, realizări, am pornit de-a dreptul înapoi, spre casă. Pot spune că în tot timpul ăsta, oriunde aş fi fost, romanul nu mi-a ieşit din minte nici o clipă. Martin Gumpert, medicul, mi-a dat nişte cărţi despre sifilisul sistemului nervos central, pe care le-am răsfoit în cursul călătoriei şi care mi-au amintit din nou de vîrsta uneia dintre ideile mele, care a trebuit să aştepte multă vreme să-i bată ceasul împlinirii. îmi aduc aminte că încă prin 1905, adică la patru ani după acea primă însemnare din jurnal, m-am interesat la Miinchen, la librarul Schuler de pe Maximilianstrasse de astfel de cărţi — trezind în felul acesta îngrijorarea vădit amicală a bietului om. Din felul speriat în care i s-au ridicat sprînce-nele se putea citi că bănuia un interes mult prea personal pentru această literatură.

în general, lecturile mele în tren şi în camerele de hotel erau determinate exclusiv de „dependenţa" lor mai mult sau mai puţin strînsă de subiect. Nimic altceva nu mă interesa, nu mă putea atrage, exceptînd, eventual, dacă excepţie se pot numi, ştirile din ziare despre evenimentele zilei, care erau în aceeaşi măsură preocuparea lui Zeitblom cît şi a mea: conferinţa de la Moscova dintre Huli, Eden şi Molotov, sau întîlriirile politice şi militare corespunzătoare, impuse de situaţia precară, la mareşalul Keitel. Un volum de farse din secolul al XVI-lea îl purtasem cu mine, căci povestea mea era totdeauna cu un picior în vre-mile acelea, pe alocuri limba ei trebuia să le împrumute coloratura; şi în orele libere, pe drum, scosesem cuvinte si expresii din germana veche. Am citit *Faust* al lui Mar-îowe si o carte germană despre Riemenschneider în Războiul ţărănesc. E necesar, cînd tu însuţi te afli în faţa unei naraţiuni serioase, să păstrezi contactul cu marile opere epice, să-ţi căleşti, ca să zic aşa, puterile cu ele; aşa că am citit pe Jeremias Gotthelf, a cărui naraţiune *Păianjenul negru* o admir aproape mai mult decît oricare alta din literatura universală, am citit al său *Uli argatul,* care atît de des se apropie de

Homer, si urmarea, ceva mai palidă, *Uli arendaşul.* Muzica, se-nţeiege, nu putea fi scăpată din vedere. Atît *Amintirile* lui Berlioz cît şi manuscrisu lui Adorno despre Schonberg le luasem cu mine. Felul său tăios de a admira, intransigenţa tragic lucidă a criticii pe care o făcea situaţiei erau exact ce-mi trebuia; pentru că ceea ce aş fi vrut eu să împrumut de la el, să-mi

însuşesc în descrierea crizei culturii în general, şi a muzicii în special, constituia însuşi motivul fundamental al cărţii mele: iminenţa sterilităţii, desperarea înnăscută care predispune la pactizarea cu diavolul. în plus, lecturile acestea erau un aliment pentru constructivismul meu muzical pe care-l purtam în mine ca ideal al formei şi care, de data asta, presupunea un imperativ estetic special. Simţeam foarte bine că romanul meu trebuia să sfîrşească prin a *fi* ceea ce povestea, şi anume muzică constructivă.
Cu o anumită uimire, dar nu fără emoţie, recitesc ceea ce am notat în jurnalul meu în tren, în legănatul vagonului, între Denver şi Los Angeles : „Fie ca iarna asta romanul să se clarifice şi să capete formă ! Trebuie eliminate erorile din capitolul conferinţelor. O operă de artă dificilă e ca şi o bătălie, ca un naufragiu, ca o primejdie de moarte, te apropie de Dumnezeu, te face să-ţi ridici ochii în sus, să ceri binecuvîntare, îndurare, îţi creează o stare de spirit religioasă".
VII
întoarcerea acasă e o aventură încîntătoare, în special întoarcerea pe coasta asta. Eram fermecat de lumina albă şi de mireasma specifică, de albastrul cerului, de soare, de oceanul a cărui respiraţie îţi umplea pieptul, de frumuseţea şi de puritatea acestui Sud. Să parcurgi din nou drumul de la gară acasă (o oră cu maşina), ştiind că atunci cînd l-ai parcurs în sens invers aveai âtîtea de făcut, are în sine ceva neverosimil. „N-ai fi crezut-o." Vecini devotaţi, care vegheaseră între timp asupra lucrurilor noastre, avuseseră grijă de poştă, ne-au adus un sac întreg de scrisori şi, în plus, smîntînă, cozonac şi flori. De la Alfred Neu-mann ne-au adus înapoi căţelul pe care-l ţinuseră la ei şi care, acum, zăpăcit între doi stăpîni, nu ştia pe cine s'ă aleagă. Ca să punem repede ordine, ne spetim triind şi distrugînd mormane de imprimate, clasînd scrisorile aduse cu noi sau adunate în lipsa noastră, acasă. Una dintre ele era de la Bert Brecht, severă, plină de reproşuri pentru lipsa mea de încredere în democraţia germană. Unde a putut el să vadă lipsa asta de încredere ? Şi, era oare justificat, reproşul ? Poate aveam impresia că mai era îngrozitor de mult de făcut pînă să se poată pune

chestiunea democraţiei germane. Fireşte, Hitler era pierdut, numai el n-o aflase şi, cu toate că/exceptînd Italia, ţinea încă toată Europa în stăpînire, mi se părea firesc să gîndeşti la ce va fi după sfîrşitul lui. Dar cum ? Cînd, la scurtă' vreme după înapoierea mea, a trebuit să răspund unei scrisori de la „Overseas Press", care îmi cerea un articol pentru „London Evening Standard" pe tema *What to do with Germany ? ,* solilocul meu suna aşa: „Chestiune precară, implicînd răspundere mare şi, în acelaşi timp, inutilă. S-ar putea foarte bine ca evenimente neprevăzute să ne scutească de grija asta. Cum o s-arate masa populară revoluţionarizată, proletarizată, dezbrăcată, lipsită de toate, prăpădită, fără nici o credinţă ?! Proclamarea unui bolşevism naţional şi-un *Anschlus's* la Rusia nu-i încă o imposibilitate. Dar pentru o republică de democraţie liberală decentă, ţara asta e pierdută..."
N-am scris articolul. Următoarea mea obligaţie, îndeplinită bucuros, năpădit de amintiri pline de recunoştinţă, a fost pregătirea unei cuvîntări pentru serbarea comemorativă închinată lui Max Reinhardt, care a avut loc la 15 decembrie la Wilshire Ebell Theatre, la Los Angeles. Era pentru prima oară cînd cele două femei care şi-au împărţit viaţa lui, Helene Thimig şi Else Heims, s-au întîlnit în aceeaşi încăpere. Korngold şi Szigeti au făcut muzică. Au fost proiectate fragmente din filmul *Visul unei nopţi de vară.* Au vorbit colegi întru artă şi elevi, între care şi un băieţaş american de unsprezece sau doisprezece ani de la Şcoala'de artă dramatică a lui Reinhardt de la Hollywood, care a mers cu dezinvoltura şi cu acea *straight-forwardness* obişnuită în partea locului, pînă la comic. / *don 't know how io speak about Max in such a solemn way. We simpfy were good friends...*

Am încheiat seara cu Bruno Frank şi soţia lui, la Brown Derby, stînd de vorbă, si nici în viaţa noastră personală, nici în cea publică nu găseam subiecte senine. Starea lui Franz Werfel era extrem de îngrijorătoare, iar perspectivele războiului din Europa arătau din nou sumbre şi îndoielnice. Tocmai se aflase despre evenimentele

1 *Ce-i de făcut cu Germania ?*
2 Sinceritate *(engl).*
3 Nu-s în stare să vorbesc despre Max cu solemnitate. Eram pur şi simplu prieteni buni... *(engl.).*

iezastruoase de la Bari. Winston Churchill zăcea pentru a ioua oară, bolnav de pneumonie, în Egipt. începusem din nou remanierea capitolului VIII, îi dădusem un nou final şi, ajungînd la părerea că era definitiv pus la punct, l-am continuat pe al IX-lea, care era început, ca să mă întorc din nou la cel precedent, cu alte ameliorări. Conştiinţa mea estetică nu-şi găsea linişte cu bucata asta nenorocită. Dialogul final 'l-am mai scris o dată, mult mai tîrziu. Sfîrşitul anului m-a prins în mijlocul apitolului următor: „încercări şi ştersături la al IX-lea. de modificat. îndoieli cu privire 'la construcţie. Mi-am lintit de alte elemente tematice... Bombardament ra-nt asupra Berlinului... Lecturi din *Tratatul de armonie* al lui Schonberg... început să scriu pentru emisiunea germană de la radio... Spre surprinderea mea, poşta mi-a adus convocarea la examenul de încetăţeniră Citit *Lessons in Citizenship ."*
La 31 decembrie : „Ne-am adunat cu urarea din toată inima ca în anul feroce care vine să nu pierdem pe nici unul dintre fiii noştri. în prima zi a anului nou îmi reluam truda la acest roman poate irealizabil. Fie ca anul ăsta să facă din el ceva cumsecade !"
1944 sosise de cîteva zile doar, cînd am primit o scrisoare memorabilă de la Werfel, dictată pe patul de suferinţă — care putea să-i fie şi patul de moarte — despre *Casa Buddenbrook,* pe care o' recitise în trei zile si pe care, ■ cu o energie solemnă, o numea „capodoperă' nemuritoare". Cu toate că lucrarea mea de tinereţe îşi ducea de atîta vreme, de aproape o jumătate de secol, viaţa ei proprie, detaşată de a mea, şi de-abia dacă o mai consideram ca aparţin'îndu-mi, am fost profund mişcat de acest mesaj venit în' împrejurări atît de neobişnuite. Năzuinţele mele poetice actuale erau ca un fel de revenire, tardivă, la vatră, la sfera muzicală de vechi orăşel german al romanului aceluia, de debut, şi faptul că el mai putea să captiveze în asemenea măsură un spirit atît de total artistic ca Werfel, tocmai în asemenea momente, mă frapa şi mă înduioşa. De altfel, reflecţiile pe care mi le-a inspirat scrisoarea erau lipsite de vanitate. „Mă gîndesc, scriam, dacă, dintre toate cărţile mele, nu-i va fi acesteia hărăzit să dăinuiască. Poate că prin ea să-mi fi împlinit «misiunea», şi

|1 *Lecţii de cetăţenie.*

că, după aceea, rostul meu n-a fost decît să duc o viaţă lungă, demnă şi interesantă. Nu vreau să minimalizez cu ingratitudine, după această operă de tinereţe, desfăşurarea carierei mele, prin *Muntele vrăjit, Iosif, Lotte.* Dar ar putea fi un caz cum a fost cu *Freischtitz* — căruia i-a urmat multă muzică bună, muzică *mai* bună, şi care totuşi, a rămas, numai ea, vie în popor. Oricum, *Oberon* şi *Euryanthe* mai sînt încă în repertoriu..." Cîteva zile mâi tîrziu m-am dus să-l văd pe Werfel, care arăta foarte rău, dar începu imediat să repete variante ale expresiilor entuziaste din scrisoare. Stăm la picioarele patului, lîngă balonul de oxigen, şi el, cu ochii la mine, mă asigura că i se părea un lucru de necrezut aproape, să-l aibă în faţa lui pe autorul *Casei Buddenbrook,* in carne şi oase...
Cît îi era de caracteristic acest entuziasm pueril! Franz Werfel mi-a fost totdeauna drag, am admirat în el pe liricul adesea inspirat, iar opera sa de povestitor, totdeauna interesantă, chiar dacă uneori lasă să-i scape din mînă controlul artistic, am preţuit-o din toată inima. Jocul, nu tocmai ireproşabil din punct de vedere intelectual, cu minunea din *Bernadette,* mi s-a părut îndoielnic, însă n-am putut niciodată să iau în nume de rău artei sale naive şi atît de bogate în talent, aplecarea către misticism, care se accentua din ce în ce mai mult, cochetăriile cu Roma, pioasa slăbiciune pentru Vatican, numai că, în momente nefericite, toate astea luau o formă agresiv-pole-mică. în fond, el era un om de operă, şi chiar semăna uneori cu un cîntăret de operă (ceea ce, pe vremuri, voise să şi fie) şi, natural, in acelaşi timp şi cu un preot catolic. Ispitei convertirii i-a rezistat cu consecvenţă pe temeiul că nu se cuvine să se lepede de iudaism într-o vreme în care iudeii sînt martirizaţi. Pe cînd se mai refăcea o dată, „cu greu", după cel de-a'l doilea atac de inimă, pentru ca, de cele mai multe ori singur, la Santa Barbara, să-şi desăvîrşească utopicul său roman, strania şi într-un fel postuma sa operă, mi-a fost dat să-i arăt fragmente din *Faustus* în devenire şi să mă bucur de interesul lui foarte viu. Luasem masa, într-o seară, cu Alma Mahler, la Ro-manov, şi apoi ne-am dus cu toţii la el, care cinase cu medicul său personal. întins pe sofa, a ascultat primele trei capitole, şi nu pot să uit cît s-a arătat de impresionat sau,

aş zice, mai curînd neliniştit, ca de un fel de prevestire, de rîsul lui Adrian în care' probabil simţise imediat ceva

normal, ceva religios-demonic, despre care, după aceea, iu înceta să mă întrebe. „Rîsul ăsta ! făcea el. Ce-i cu el ? Ah, ştiu eu... O să vedem noi...!" Versat si perspicace, prinsese unul din motivele minore ale cărţii cu care mie îmi făcea totdeauna cea mai mare plăcere să lucrez, cum era, de pildă, şi erotismul ochilor albaştri sau al celor negri, motivul matern, paralelismul peisajelor, sau motivul „răcelii", înrudit cu al rîsului, care, sub aspecte mereu noi, străbătea toată lucrarea, fiind, natural, mai aproape de măreţ si esenţial.
Diavolul, eroul ocult al cărţii, cu toate că lipsit de formă, e prezent totuşi, încă din' rîsul ăsta, cum era şi în „experienţele" lui papa Leverkiihn, şi ce aveam eu de făcut acum era să-l las pe acest personaj, bănuit chiar de la început, să-şi precizeze, încet-încet, conturul şi prezenţa, aşa cum se întîmplă în capitolele teologice de la Halle: întîi prin profesorul Kumpf, care e o caricatură a lui Luther şi, în acelaşi timp, inaugurează, burlesc, atmosfera lingvistică vechi-germană a romanului, aşa că ulterior totdeauna el va fi cel citat — şi după aceea", prin cursul rău famat al docentului Schleppfuss. Cam prin această parte a cărţii ajunsesem pe la mijlocul lui februarie şi, cu toate că un articol festiv pentru jubileul activităţii dirijorale a lui Bruno Walter nu fusese unica întrerupere în activitatea mea principală, pe la începutul lui martie terminam nuvela cu vrăjitoarele şi capitolul XIII. Comentariul meu: „Lucrez fără plăcere. Am impresia că opera se dizolvă. Desigur, e o lucrare originală, dar mă îndoiesc că puterile mele vor fi suficiente. Tendinţa eronată de a-i permite să ia forma şi dimensiunile *Muntelui vrăjit* e determinată în special de oboseală şi de tînjeală". Această grijă, a descompunerii cărţii, reapare mereu în notele şi dările mele de seamă care' o însoţesc. Englezul Conolîy spunea odată, destul de spiritual, că n-ar trebui să fii atît de „înfumurat" încît să faci o treabă prost, nici atît de „laş" încît să o recunoşti. Ei bine, am curajul să mărturisesc că mi-era groază ca nu cumva să stric un lucru mare şi uneori sufeream pînă la desperare sub impresia că, într-adevăr, asta făceam. în cele din urmă „înfumurarea" a fost cea care a învins oboseala şi lenea şi a făcut din roman construcţia robustă şi coerentă care se vede. Stînd de vorbă cu Adorno de cîte ori îl întîlneam în societate, încercam să aprofundez cunoştinţele în problematica mu-

zicală a cărţii, şi totdeauna ideea „străpungerii", care mai avea mare nevoie de clarificare, juca un rol important. Plin de interes şi totdeauna gata să fie de folos, mi-a adus o dată o carte foarte „de circumstanţă" despre Alban Berg, care se născuse în acelaşi an cu Adrian (1885) şi cu care de altfel fusesem la un'moment dat în corespondenţă. Mie îmi scăpase cu totul din vedere, probabil, pentru că pe vremea aceea nu vedeam deloc limpede cu cine aveam de-a face. A trebuit să-mi amintească Alma Mahler că, după apariţia *Poveştilor lui Iacob,* mi-a scris din Viena o scrisoare foarte cordială şi că i-am răspuns cu recunoştinţă. Aş da mult să mai am acea scrisoare a lui; ca şi atîtea alte lucruri, s-a pierdut în peregrinări.
Pe cînd lucram la capitolul XIV, cel cu discuţiile între studenţi, pentru care de altfel mă servisem de un document, 6 revistă germană de tineret din cercurile „Wander-vogel" sau ceva similar, găsită printre hîrtii vechi, s-a petrecut un eveniment literar ciudat, care zile întregi m-a preocupat în modul cel mai personal. Mi-au sosit, din Elveţia, ambele volume din *Jocul cu mărgele de sticlă* al lui Hermann Hesse. După o muncă de mulţi ani de zile, prietenul din îndepărtata Montagnola terminase o operă de bătrîneţe, dificilă şi frumoasă, din care cunoscusem pînă atunci numai ampla introducere publicată anticipat în „Neue Rundschau". Spusesem de multe ori că proza asta mi-era atît de aproape „parc-ar fi fost trup din trupul meu". Acum, cînd aveam în faţa ochilor opera întreagă, eram aproape înspăimîntat de strînsa ei înrudire cu ceea ce mă preocupa atît de stăruitor. Aceeaşi idee a ficţiunii biografice... cu un amestec de parodie pe care-l implică genul. Aceeaşi legătură cu muzica. De asemenea, o critică a culturii şi a epocii, chiar dacă îmbracă haina unei reverii de cultură şi filozofie utopică şi nu-i o explozie de critică îndurerată si o constatare a tragediei noastre. Analogii mai erau destule — consternant de multe, şi nota din carnetul meu : „E dezagreabil întotdeauna să ţi se aducă aminte că nu eşti singur pe lume", exprimă fără înfloriturile unele sentimente ale mele. E o altă formulare a întrebării pe care şi-o punea Goethe în *Divan:* „Trăieşti, oare, cînd mai trăiesc şi alţii ?" şi se potriveşte, de altminteri, cu anumite fraze ale lui Saiil Fitelberg despre faptul că artiştii nu vor să ştie unul de altul, fraze pe care, formulîndu-le, nu la mine'mă gîndeam. Recunosc că am un sincer dispreţ

pentru mediocritatea care *ignoră* măiestria si duce deci o viaţă lesnicioasă, şi sînt de acord că muft prea mulţi oameni scriu. Dar faţă de cei care simt aceleaşi exigenţe, pot spune că sînt un bun confrate care nu-şi întoarce ocnii cu teamă ori de cîte ori se întîmplă lîngă el ceva mare şi frumos şi căruia prea îi e dragă admiraţia, prea crede în ea, pentru ca s-o păstreze pe a lui numai morţilor. Poate că niciodată nu existase un prilej mai nimerit pentru exprimarea unor sentimente colegiale, calde şi respectuoase, pentru admirarea unei măiestrii ajunsă la maturitate, care ştiuse, fireşte nu fără o încordare profundă, discretă, fngrijită, să-şi păstreze cu artă şi umor, jucăuş şi realizabil, spiritualitatea vîrstei. Autocobbrîrea la confruntarea între tine şi valoarea admirată se conciliază foarte bine. „Seara citit romanul lui Hesse. Maestrul Thomas de pe Trave şi Joseph Knecht. Interesant marcată deosebirea de manieră în tratarea jocului cu mărgele de sticlă... Relaţiile, în linii mari, stupefiante. Opera mea e, desigur, concepută mai ascuţit, mai arzător, mai dramatic (pentru că e dialectică), mai aproape de vremea noastră şi de viaţa însăşi. A lui e mai blîndă, mai exaltată, mai absconsă, mai romantică şi mai riscată (într-un înţeles bun). Muzicalul, exclusiv pios, cu iz de anticariat. De'la Purceii încoace nu s-a mai scris nimic nobil. Durerea şi bucuria dragostei sînt cu totul excluse din acest «roman», şi abia imaginabile. Finalul, moartea lui Knecht, de un delicat homoertism. Orizontul spiritual, bagajul de cunoaştere şi cultură, foarte vaste. Şi, stil şăgalnic, de cercetător biograf; nume groteşti." — Tocmai despre acest aspect al cărţii, cel grotesc, i-am scris şi i-a părut bine că l-am subliniat.

Fiica noastră cea mică, soţia lui Antonio Borgese, a devenit pentru a doua oară mamă, şi am petrecut două săptămîni la Chicago, intrînd în aprilie. Prin viscol cu zăpadă şi întunecime am căutat, în hotelul nostru de pe malul lacului, să duc mai departe capitolul în curs şi, în paralel, m-am îngrijit şi de o nouă emisiune germană, cea despre bombardamentele aeriene şi despre problema de conştiinţă pe care, implicit, o puneau. Apăruse de curînd ediţia germană din *Iosif Hrănitorul,* şi Bermann mi-a procurat o grămadă de comentarii elveţiene la carte, pro şi contra. Consumul acesta de comentarii în cantităţi industriale la o operă depăşită este ameţitor, te înflăcărează, dar e absolut lipsit de rost. Primeşti, desigur, cu plăcere, o

vorbă bună şi inteligentă, despre o operă a cărei valoare si ale cărei scăderi le ştii prea bine, te ruşinezi însă cînd te vezi jinduind, roşeşti la lăcomia cu care îţi satisfaci plăcerile astea nesănătoase, şi după aceea nevoia de a trăi ceva nou e cu atît mai puternică. Am mers mai departe cu motivul peţitului la Shakespeare, am citit *Măsură pentru măsură,* apoi *Saint-Antoine* al lui Flaubert — uimit de nihilismul poliistoric al acestei opere extraordinare, care, în fond, nu e decît un fantastic catalog al tuturor neroziilor omeneşti. „Dementa lumii religioase e prezentată fără lacune — şi în final chipul lui Cristos ? Discutabil". Viziunea diavolului la Ivan Karamazov făcea parte şi ea din lecturile mele la acea vreme. Am citit scena cu atenţia detaşată cu care recitisem *Salammbo,* înainte de a mă fi apucat să scriu *Iosif.*

întorşi acasă, am aflat că Bruno Frank avusese şi el un atac de inimă, grav, şi era încă la pat. Acest *heart attack,* sub formă de tromboză coronariană sau angină pectorală, este cea mai răspîndită boală americană şi cea mai ucigătoare, dar cei mai vulnerabili — şi nu e deloc de mirare — păreau să fie emigranţii. De astm cardiac sufereau şi Schonberg şi Doblin — pe care m-am dus să-l văd la patul lui de suferinţă amenajat în grădină — şi n-a trecut mult şi Martin Gu'mpert a fost cît pe-aci să cadă şi el jertfă unui acces periculos. Condamnaţi cu suspendarea executării, au trebuit, unul după altul, să renunţe la fumat. „Trebuie să mă socotesc în stare excelentă", stă scris în notele mele. Dar mă simţeam mizerabil. Sub acţiunea nocivă a viscolelor din Chicago catarul meu se agravase şi, manifestîndu-se prin guturai, bronşită, sinuzită, îmi dădea o senzaţie de boală şi obliga la supraveghere medicală. Pastele î-am făcut cu medicamente contra tusei şi cu dezinfectante în nas şi în gît, constrîns să stau la pat, dar imediat m-am apucat să lucrez mai departe la roman, şi la mijlocul lui aprilie încheiam capitolul XIV, începînd imediat următorul, pe care, cu scrisorile lui Luther şi cu *Sim-plicissimus* al lui Grimmelshausen ca lecturi auxiliare, l-am terminat în zece zile. Cuprinde corespondenţa dintre Adrian şi Kretzschmar şi scrisoarea lui Adrian cu imitaţia nemărturisită a celui d'e-al treilea preludiu din *Maeştrii cîntăreţi,* pe care mi-a făcut plăcere s-o scriu.

Pe vremea aceea ruşii luau Odesa şi „inamicul nu izbutea să stînjenească operaţiunile noastre de desprin-

dere". în schimb însă se îndrepta spre Sevastopol, căruia îi venise rîndul. Aproape zilnic se anunţau formidabile atacuri aeriene asupra „fortăreţei Europa*', care, în bună parte, era o invenţie a

propagandei germane. Exploziile de pe coasta debarcării zgîltiiau clădirile în Anglia. Generalul Perkins declara că debarcarea viitoare trebuia să fixeze trupele germane în vest pentru ca să lase mînă liberă ruşilor în ofensiva lor. Rusii aveau să ajungă primii la Berlin. De altfel, din punct de vedere tehnic, debarcarea părea aproape inimaginabilă şi sacrificiile în oameni, cu care urma să fie plătită, se evaluau la o jumătate de milion.

Nemţii pătrundeau în Ungaria, parc-am fi fost în 1939, şi "înăspreau teroarea în Danemarca. Pe de altă parte, semnele că-si pierduseră nădejdea în victorie erau incontestabile şi discursurile lui Goebbels şi Goring la aniversarea naşterii lui Hitler sunaseră dogit. Gazeta „Schwarze Korps", care dintotdeauna îmi fusese odioasă din cauza unei anumite abilităţi si agresivităţi literare, publica un articol sarcastic referitor la eventualitatea reînvierii Republicii de la Weimar, a întoarcerii lui von Briining, Greszinsky, Einstein, Weiss si... a lui Thomas Mann. Mi-am jurat că n-o să mă mai vadă.

Erika ne-a citit din cartea ei de amintiri *Alien Home-land ,* evocîndu-ne, cu amănunte multe, amintiri din 1933. Ea polemiza — pe bună dreptate, după opinia mea —, în „Aufbau", împotriva patriotismului de emigraţie al celor de la „Democratic Germany", care voiau iarăşi, de pe acum, o Germanie „liberă" şi mare, protestau împotriva unor pierderi teritoriale şi chiar şi împotriva dezlipirii Austriei, şi — acesta era temeiul refuzului meu — conştient sau nu, făceau cauză comună cu o sinistră mişcare progermană vivace şi peste tot răspîndită, căreia ar fi fost mai bine să i se spună profascistă. Caracteristică sub acest aspect este o scrisoare primită pe vremea aceea şi în care semnatarul, un profesor de literatură din statul Ohio, mă copleşea cu reproşuri pentru *răspunderea mea la dezlănţuirea războiului* „Chiar şi inepţiile dor", scriam.

Raporturile cu Stravinski şi cu soţia sa, la *belle russe* din cap pînă-n picioare, adică acea frumuseţe specific rusească în care elementul de simpatie umană atinge per-

l *Patrie străină.*

fecţia, ajunseseră să capete însufleţirea dorită şi mi-a rămas întipărită în minte o convorbire cu dînsul, cu ocazia unei întîlniri la noi, într-o seară, în care el, pornind de la Gide şi exprimîndu-se amestecat în nemţeşte, englezeşte şi franţuzeşte, mi-a vorbit despre *confessîon,* ca produs'al diferitelor sfere de cultură : greco-ortodoxă, latino-cato-licâ şi protestantă. După opinia lui, Tolstoi era esenţial-mente german şi protestant. Nu mai ştiu cine îmi atrăsese atunci atenţia asupra lui *Mahomed* de Voltaire, pe care l-am citit pentru prima oară în traducerea lui Goethe — admirînd galeria de tipuri şi caractere de valoare istorică universală pe care o oferă geniala piesă. în afară de asta mă mai interesa o bucoavnă ciudată peste care dădusem nu mai ştiu cum, *Musikalische Briefe eines Wohlbekannten* (Leipzig, 1852), carte de un comic foarte instructiv, ilustrînd epoca burgheză de cultură idealistă, vorbind cu accentul filistinului instruit, aşa cum îl găsim în cartea lui Nietzsche. Şi cu toate astea, cu toate naivităţile care-ţi făceau părul măciucă, erau destule lucruri interesante de aflat de acolo, de pildă despre Mendelssohn...

Cu toate că am trecut prin unele ceasuri grele, prin unele descurajări provocate de „conştiinţa de a scrie fals", lucrul la roman îşi recîştigase ceva d"in elanul iniţial. Să fi fost oare din pricină că venise mai şi iunie, „sezonul meu", vremea în care mă născusem şi în care forţele mele vitale creşteau ? Capitolul XVI, cel cu scrisoarea lui Adrian de la Leipzig, în care e inserată aventura lui Nietzsche în bordelul din Koln, şi al XVII-lea cu analiza acestei scrisori făcută de îngrijoratul destinatar, urmează repede unul după altul. Mă smulsesem din încîlcitura de motive a părţii introductive a cărţii, care mă stînjenise, şi vedeam limpede acţiunea înaintea mea, puteam să istorisesc povestea dureroasă de iubire, cu fluturele veninos, să pun pecetea cifrului magic h-e-a-e-es, să înşir scenele groteşti cu doctorii, cu straniile impreciziuni asupra cărora îmi asigurasem, de multă vreme, un privilegiu, prin diverse aluzii făcute anticipat. La 6 iunie, a şaizeci si noua aniversare a mea, m-a chemat la telefon de la Washington, de dimineaţă, devreme, încă înainte de a fi avut timp să deschid ziarele, Agnes Meyer, pentru ca, împreună cu felicitările, să-mi aducă vestea că *invazia Franţei* începuse

l *Scrisori despre muzică ale unei celebrităţi.*

rin debarcarea în Normandia. Avea informaţii sa-isfăcătoare direct de la Ministerul de Război. Emoţia era are şi, privind înapoi la aventurile celor unsprezece ani scurşi,' nu m-am putut împiedica să văd aici o semnificativă notărîre a soartei, una din „potrivelile" vieţii mele, ca evenimentul dorit cu atîta înfocare şi care părea aproape irealizabil, să se fi produs tocmai în'această zi, ziua mea. Firește, toate sărbătorile prieteneşti s-au desfăşurat avînd ca fundal gîndul la acest eveniment şi grija pentru evoluţia

lui fericită. Debarcarea era subiectul tuturor discuţiilor. Telefonul suna necontenit. Şi nu e puţin lucru că, într-o zi ca asta, cînd a trebuit să mă ridic de multe ori de la masa de lucru, mi-am făcut aproape întreaga porţie zilnică la roman. Seara au fost la noi Werfel şi Fra'nk cu soţiile. „Discuţii despre lumea cărţii." Apoi: ,',La unsprezece am ascultat la radio, de la Hollywood şi Londra, toate ştirile despre debarcare".

VIII

Vineri, 23 iunie 1944, a fost, cum scriam, „o zi memorabilă în cursul celor unsprezece ani de însemnări". Ne sculasem foarte devreme şi imediat după gustarea de dimineaţă am plecat la Los Angeles, la Federal Building. Acolo'am intrat într-o sală ticsită, în care nişte funcţionari dădeau informaţii. Apăru *thejudge,* se aşează pe fotoliul lui de pe estradă, şi ne ţinu o cuvîntare'care şi prin frumuseţea formei, şi prin bunăvoinţa exprimată în idei, mi-a mers la inimă, si cred că nu numai mie. Ne-am ridicat cu toţii şi am depus jurămîntul în comun, iar după aceea, fiecare pe rînd, am semnat actele de încetăţenire. Şi aşa, am devenit *citizens* americani şi mă gîndesc cu plăcere — dar aş face bine să fiu scurt în formularea acestui gînd — că am făcut acest pas sub Roosevelt, în America *lui.* M-am întors, nemulţumit, în repetate rînduri, la scrisoarea lui Adrian de la Leipzig, un tur de forţă, unul din punctele nevralgice ale cărţii, întrerupînd lucrul la capitolele ulterioare şi modificînd-o. „Oricum fac, iese prost. Voi fi oare obligat să secătuiesc subiectul, să-l stric ?" —

1 Judecătorul *(engl).*

Erau momente — si cîteodată destul de prelungite — de oboseală chinuită. Poate că de vină era sănătatea cam şubredă şi tensiunea arterială prea scăzută — unul dintre efectele puţin favorabile ale climei californiene. N-aveam poftă de mîncare, sufeream de dispepsie, păream abătut, hipercritic la tot ce făceam. Medicul îmi prescrisese atropină, acid clorhidric, injecţii cu vitamine. După experienţa mea, singurul lor folos efa că-ţi dădeau impresia că nu stai degeaba. Mult mai bine mi-âu făcut ştirile de la Cher-bourg, informaţii ca acelea despre un general şi un amiral neamţ, care capitulau după eroice radiograme expediate Fuhre'rului. Amîndoi fuseseră invitaţi la dejun şi îşi părăsiseră trupa cu ordinul de a rezista pe poziţie pînă la ultimul om. Se dădeau lupte pentru Caen, de fapt erau lupte pentru Paris. în răsărit, Minsk era în pragul căderii, şi după cucerirea acestei fortăreţe începu o înaintare rusească ameţitoare, fortăreţele cele mai puternice (Lem-berg, Brest-Litovsk) cădeau ca nişte prune coapte. Schonberg — şi nu era singurul printre cunoştinţele mele — susţinea morţiş că e ceva dedesubt, că e o înţelegere ascunsă, şi că numai aşa se putea explica contrastul dintre rezistenţa îndărătnică'germană în Italia şi Franţa şi retragerea fără nici o rezistenţă din Răsărit. Dar, după toate cele ce se întîmplaseră,' era oare imaginabilă o înţelegere a ruşilor cu actualul regim nemţesc ? Posibilitatea ca Germania să-şi caute scăparea, singura sa scăpare, aruncîndu-se în 6raţele Rusiei îmi trecuse şi mie uneori prin minte. Că mai era posibilă în momentul acesta, mi se părea cu totul îndoielnic, şi eu consideram ideea aceasta, foarte răspîndită în momentul acela, ca pură fantezie. De altfel, în timp ce „roboţii" făceau ravagii în Anglia, Goebbels cerea în „Das Reich" pace cu anglo-saxonii, acuza Rusia după vechea şi încercata metodă, care de data asta nu mai voia să fie eficace, şi se bizuia pe frica de bolşevism.

Pe vremea asta mi-a picat în mînă, pentru prima oară, magistralul eseu al lui Sainte-Beuve despre Moliere, un strălucit exemplar de beatificare critică, învăluită în spiritul tradiţiei şi culturii franceze. El pune în lumină de o manieră emoţionantă poziţia îndoielnică a poetului-actor în vremea şi în societatea lui, poziţie care trebuie să fi fost similară celei a lui Shakespeare.' Ludovic al XlV-lea îi punea în farfurie o bucată de găină, dar ofiţerii regelui îl

socoteau sub nivelul lor, şi chiar şi Boileau regreta „nota de bufonerie" pe care d manifesta. Şi cu toate astea, Sainte-Beuve îl numără printre cele cinci sau şase genii ale omenirii care, între epocile primitive şi civilizate, homerice şi alexandrine, acţionînd chiar în mijlocul lor, încă naive şi totuşi înţelepte', depăşind chiar si pe cele mai mari prin plenitudinea lor, prin'facilitatea for, dar printre care, de pildă, evident că nu-l socotea pe Goethe. Nu se socotise nici Goethe însuşi, altfel nu l-ar fi văzut, toată viaţa lui, pe Shakespeare âtît de sus deasupra sa. Dar se găsesc, la eruditul francez, caracterizări despre Goethe care chiar dacă nu sînt lipsite de justeţe izbesc deosebit de aspru o ureche germană. Sainte-Beuve vorbeşte despre concizia şi stăpînirea de sine a lui Moliere, despre răceala, luciditatea şi ardoarea sa; dar această răceală, care-i era obişnuită chiar în mijlocul pieselor celor mai mişcătoare, n-avea nimic comun cu imparţialitatea glacială, calculată, pe are o întîlneşti la Goethe, acest *Talleyrand al artei* „Asemenea rafinamente critice nu fuseseră încă inventate pe vremea aceea în sînul poeziei."

— Criticul e împotriva „rafinamentelor critice". In fond e doar istoricul împotriva modernului. Cît priveşte însă Talleyrandul din Goethe, şi Byron îl numise odată „vulpoi bătrîn" şi anume cînd citise *Afinităţile elective.* — într-o foaie elveţiană am citit ceva despre poetul francez Saint-John Perse şi mi-am notat judecata lui despre *Carol al XII-lea* al liii Voltaire: „Extraordinar, dar nu mare". Remarcabilă deosebire!... Jacob Burckhardt e cel care a spus despre Voltaire: „La el raţionalismul devine poezie, ba chiar magie !" Aş vrea să-l văd pe scriitorul german care să scoată o asemenea frază din pana sa! Elveţia e ţara în care se spune pe nemţeşte ceea ce este agreabil de negerman. De aceea o şi iubesc.' — Lucru curios : am cules o sumedenie de informaţii despre Kierkegaard, încă înainte de a mă hotărî să-l citesc. Adorno îmi pusese la dispoziţie importanta sa lucrare asupra lui. Am citit-o o dată cu strălucitul eseu al lui Brandes. Un pasaj al lui Kierkegaard, pe care mi l-am extras, spune: „Umoristul asociază totdeauna ideea de Dumnezeu cu altceva si provoacă contradicţia, dar el însuşi nu are fată de Dumnezeu o pasiune' religioasă *(stricte sic dictus)* ; se transforma pe sine într-un mediu

l Spus cuvînt cu cuvînt *(lat).*

de trecere şăgalnic dar profund pentru toată această transpunere,' însă personal nu are deloc raporturi cu Dumnezeu". Stilul lui, cel puţin în traducerea germană, e slab. Dar cît de nouă şi de profundă această definire a umorului! Ce magistrală înţelepciune în observaţie ! — Serile, muzică, ascultată cu cea mai obiectivă atenţie — la radio sau pe discuri. Din întîmplare s-a făcut la noi, de mai multe ori, muzică de cameră. Violoncelistul olandez Vandenburg, violoniştii Temianka şi Pollack veneau şi, în faţa unui cerc de oaspeţi, cîntau cu cîte cineva dintre prieteni, cvartete de Haydn, I^ozart, Beethoven (132 !), Men-delssohn, Brahms şi Dvorak. Michael, fiul nostru cel mic, din nou în vizită la noi cu familia sa, îi acompania şi el la violă. Frido a apărut acum pentru prima oară cu părul scurt. „Desenat pentru cel mic", stă scris de mai multe ori. „Frido, nervos, şi prost dispus, stă mai mult cu mine." Ruşii erau în faţa Varşoviei, ameninţau Memel. La Paris forţele de ocupaţie se dezlănţuiseră, cu concursul colaboraţioniştilor, împotriva Rezistenţei care-şi ridica din ce în ce mai sus capul. Răzbeau pînă la noi ştiri înfiorătoare despre recrudescenţa masacrării evreilor în Europa; am aflat apoi despre atentatul generalilor împotriva lui Hitler, despre eşecul revoltei, uciderea în masă a ofiţerilor şi completa nazificare a armatei, despre un fel de mobilizare a poporului, „războiul total" al lui Goebbels. Tot pe vremea aceea i-am scris preşedintelui Beneă o lungă scrisoare în care rugam să fie înţefese motivele pentru care renunţasem la cetăţenia cehă şi acceptasem pe cea americană. Xm primit răspunsul cel mai amabil. în roman, la ordinea zilei, era portretul lui Riidiger Schildknapp, piesă reuşită sub raport artistic, dar a cărui cutezanţă sub raport omenesc — pentru că, în orice caz, era vorba de un portret, stilizat, e drept, şi a cărui vioiciune se deosebea sensibil de a modelului ■— nu-mi tulbura atunci deloc conştiinţa. De altfel, Europa, Germania şi ce mai trăia — sau nu mai trăia — acolo, prea îmi erau'departe, prea se cufundaseră adînc în trecut, ajunseseră un vis : înghiţite, pierdute, dispărute din însăşi voia lor, pînă şi imaginea prietenului pe care-l evocam în trăsături ce păreau adevărate, chiar dacă multe dintre ele lipseau. Şi, în afară de asta, prea eram prins în vraja unei opere care, fiind în acelaşi timp, de la un cap la altul şi spovedanie şi jertfă a vieţii,' nu admite nici un fel de cruţare, pentru că,

Jînfăţişîndu-se ca operă de artă în sensul cel mai strict, depăşeşte limitele artei şi devine realitate. Şi totuşi a-ceastă realitate este silită să recurgă din nou la compoziţie, răspunzînd, în anumite cazuri, mai mult în faţa acesteia decît în faţa adevărului, fiind transpusă şi fictivă, într-o cărticică germană, de ţinută superioară (a'lui Paul Rilla în „Dramarturgische Blâtter"), avea să stea scris mai ■ tîrziu despre această carte: „I se poate întîmpla cuiva, cum i I s-a întîmplat autorului acestor note, să descopere în carte, [uimit şi amuzat, portretul unui prieten, un foarte amabil ', scriitor şi traducător, creionat cu precizie, cu incontestabila asemănare în fiecare trăsătură, aidoma în fiecare \ gest..." Numai că „persoana vizată" ar fi putut fi — a şi i fost — de altă părere în privinţa „asemănării incori-I testabile". Fie certificat aici cu admiraţie că a manifestat *l* doar un minimum de susceptibilitate faţă de cîtă mă pu-I team aştepta.

într-o seară, după o lectură, Leonhard Frank m-a I întrebat dacă pentru Adrian am avut înaintea ochilor I vreun model oarecare. I-am spus că nu şi am adăugat că I tocmai în asta consta dificultatea : în a inventa din nimic o I viaţă de muzician care să se înscrie plauzibil printre per-j son'alităţile reale ale vieţii muzicale moderne. Leverkiihn '! era, ca să zic aşa, o figură ideală, un „erou al timpurilor I noastre", un om care poartă în el suferinţa epocii. Am \ mers însă şi mai departe şi i-am mărturisit că

niciodată nu i l-am iubit pe vreunul dintre eroii mei imaginari — nici pe Thomas Buddenbrook, nici pe Hans Castorp, nici pe \ Aschenbach, nici pe Iosif, nici pe Goethe din *Lotte la Wei-\ mar,* cu excepţia poate a lui Hanno Buddenbrook — cît l-am iubit pe Adrian. Spuneam adevărul. Literalmente ! împărtăşeam sentimentele pe care le nutrea bunul Sere-nus faţă de el, mi-era drag şi-i purtam grija de cînd era li-[ceanul trufaş pe care-l ştim', eram prostit de „răceala" lui, I de detaşarea lui de viaţă, de lipsa lui de „suflet", acest factor de mediatie şi împăcare între spirit şi instinct, de „inu-I manitatea" iui,' de „deznădejdea din inima lui", de • convingerea lui că-i damnat. Şi, fenomen curios, aproape | că nu-i dădeam o înfăţişare, o figură, un corp. Ai mei I stăruiau întruna să-l descriu, susţinînd că dacă naratorul trebuia să rămînă doar o inimă bună şi o mînă treji murătoare scriind, cel puţin eroul lui, şi al meu, trebuia să | fie vizibil, individualizat fiziceşte, să evolueze intuibil. Cît

ar fi fost de uşor ! Şi pe de altă parte, cît de misterios de inadmisibil, cît de imposibil într-un sens pe care nu-l trăisem încă niciodată ! Imposibil în alt sens decît în care i-ar fi fost lui Zeitblom propria sa descriere. Aici trebuia respectată o interdicţie — sau cel puţin o recomandare de maximă rezervă atunci cînd îi dădeam o viaţă exterioară care ar fi riscat să discrediteze, să banalizeze'cazul psihic şi valoarea simbolică si reprezentativă. Aşa stăteau lucrurile : figuri de roman în înţelesul pitoresc n-aveau voie să fie decît făpturile mai depărtate de centrul cărţii, toţi acei Schildknapp, Schwerdtfeger, Rodde, Schlaginriaufen etc, etc. — *nu* cei doi protagonişti, care prea aveau mult de disimulat : secretul identităţii'lor...

Săptămînile estivale in care am scris capitolele pre-cedînd mutarea lui Adrian la Miinchen au adus o vizită importantă pentru mine : A venit Ernst Krenek cu soţia lui şi am putut să-i mulţumesc pentru *Music here and no'w,* dar am mai putut, în timpul unei plimbări în doi pe sub coloanele egiptene ale palmierilor de pe Ocean Avenue, şi după aceea la noi acasă, să aflu multe lucruri instructive despre soarta muzicii în ultimii patruzeci de ani, despre situaţia ei actuală, despre atitudinea publicului şi a diferitelor categorii de solişti şi dirijori fată de noile'ei forme. Cărţi ca *Music, a Science andArt* de Virgil Thomson, *The Boo'k of Modern Compqsers* de Ewen, şi în special *The Unconscious Beethoven* a lui Ernst Newman au completat astfel de impresii personale. Am citit cu foarte mare atenţie o carte fără legătură directă cu subiectul meu, dar care,' prin analizele sale pătrunzătoare, m-a ajutat să-mi dau seama de multe lucruri în situaţia romanului şi să-mi lămuresc propria mea poziţie în ce priveşte istoria lui: *James Joyce* de Harry Levin.' Cum accesul direct la opera lingvistică a irlandezului mi-e interzis, sînt obligat să recurg la intermediul criticii ca să pot studia fenomenul, şi scrieri ca aceea a lui Levin sau marele comentariu al lui Campbell la*Finnegan's Wake* mi-au lămurit multe raporturi nebănuite şi, ţinînd seama de marea deosebire dintre firile noastre literare, chiar unele afinităţi. Eu aveam

1 *Muzica, o ştiinţă şi-o artă.*
2 *Cartea compozitorilor moderni.*
3 *Beethoven în subconştient*
4 Priveghiul lui Finnegan.

ideea preconceputăcă alături de avangardismul excentric al lui Joyce opera mea trebuie să producă efectul unui tradiţionalism lînced. E adevărat că respectul tradiţiei, chiar cînd capătă o coloratură de parodie asigură o accesibilitate mai facilă, comportă o posibilitate de răspîndire mai largă. Dar e mai mult o chestiune de atitudine decît de esenţă. *„As his subject-matter reveals the decomposition of the middle class* — scrie Levin — *Joyce 's îechnique passes beyond the limits of realistic fiction. Neither the* Portrait of the Artist *nor* Finnegan's Wake *is a novei strictty speaking, and* Ulysses *is a novei to end all novels .* Se poate foarte bine spune acelaşi lucru şi despre *Muntele vrăjit* şi despre *Josif si* despre *Doctor Fau'stus,* si întrebarea lui T.S. Eliot, *„wheiher the novei had not outiived its function since Flau-bert and Jarnes, and whether* Ulysses *should not be conside-red an epic ,* corespunde exact propriei mele întrebări şi anume dacă astăzi, în materie de roman, nu s-a ajuns să se ia în seamă decît ceea ce nu mai este roman. Sînt, în cartea lui Levin, fraze care m-au mişcat profund. „ *The best writing of our contemporaries is not an act of creation, but an act of evocation, peculiarfy saturated with reminis-cences"* . Şi ceastălaltă *„He has enormousfy increased the difficulties ofbeing a novelist* .

„Am greutăţi cu capitolul. Sînt lucruri previzibile cărora nu li se poate face încă loc pentru că ar plictisi, ar da un caracter prea concret. Ideea de a-l face pe diavol să apară sub trei înfăţişări diferite totdeauna învăluit în frig glacial... Rescris ultima parte. *Meilleur.* Revenit la XXI. Note la dialogul cu diavolul. Scris la XXII (tehnica dodecafonică), încîntătoare senzaţie să integrezi elemente studiate şi

asimilate, în atmosfera şi contextul cărţii..." Cu

1 Cum subiectul lui dezvăluie descompunerea clasei de mijloc, tehnica lui Joyce trece dincolo de limitele ficţiunii realiste. Nici *Portretul artistului,* nici *Priveghiul lui Finnegan* nu sînt romane în sensul strict al
(cuvîntului, iar *Ulise* e un roman destinat să marcheze sfîrşitul romanului *(engl.).*
2 Dacă după Flaubert şi James romanul nu trebuie considerat a-şi fi supravieţuit funcţiunii şi dacă *Ulise* nu trebuie considerat o epopee *(engl.).*
3 Cea mai bună proză a contemporanilor noştri nu este un act de creaţie, ci un act de evocare, deosebit de saturat de reminiscenţe *(engl).*
4 El a sporit enorm dificultatea de a fi romancier *(engl.).*

sau fără entuziasm, lucrarea mergea înainte. Către sfîrşi-tul lui august cădea Parisul, garnizoana germană era gonită, Laval fugit, Petain luat de nemţi — consideram romanul „pe jumătate scris" şi m-am convins eu însumi să fac o întrerupere, un argument nelipsit de importanţă fiind şi angajamentul cu agenţia „Colston Leigh pentru un turneu de conferinţe, care trebuia pregătit. Am redus, prin corespondenţă, din amploarea turneului, pentru că ezitam să cheltuiesc puteri prea mari în călătorii îndepărtate. în timp ce eram ocupat cu mici lucrări ocazionale : o prefaţă la o ediţie a lui *Cervantes* de Bruno Frank tipărită la Stockholm,' un articol despre Grimmels-hausen pentru o altă editură suedeză, ascultam, seara, la noi, cînd venea să ne vadă, pe Leonhard Frank citindu-ne din povestirea pe care o scria atunci, *Nuvelă germană.* Era în situaţie ciudată: Nu-şi putea termina romanul la care lucra, *Mathilde,* pentru că trebuia să aştepte evoluţia evenimentelor, sfîrşitul războiului, şi îşi cheltuia vremea în mod cu totul remarcabil plăsmu'ind această mică operă. Indiscutabil că luase multe din *Faustus* — impresii şi idei — care, de altfel, erau tot atît de mult ale lui cît şi ale mele. Mă speria titlul. Era în joc cuvîntul „german", desigur. Dar pe cînd eu îi făcusem un locşor cu caracter pragmatic, ca atribut precizînd pe „compozitor", el îl trîntea în plin titlu, ba îl introducea chiar în titlu. Obiecţiunile de gust şi discreţie le înlătura, cu toate că de obicei era deschis la sfaturi'şi la îndreptări de detaliu. Ascultam cu sinceră preţuire' lectura lui cu voce domoală, puţin şovăitoare. Ambianţa poetică foarte izbutită a vechiului orăşel german (Rothenburg ob der Tauber); partea meşteşugărească în care fostul ucenic de mecanic şi lăcătuş se pricepea atît de bine şi căreia ştia să-i dea cu atîta precizie un nimb specific „german" ; psihologia unei suferinţe pe temei istoric, adică sciziunea dintre sex şi eros, şi' demonicul misterios al întregului — toate astea mă atrăgeau enorm : şi am rămas un admirator al povestirii mult prea puţin cunoscute, care-i o mică operă de artă. Mereu muzică — viaţa şi societatea, cu un fel de ser-viabilitate misterioasă, mi-6 scoteau necontenit înainte, mult mai des decît astăzi cînd, opera o dată terminată, muzica şi-a reluat locul mai către periferia preocupărilor mele. La dr. Albersheim (cunoscut prin Neumann), care era un muzician şi un savant muzicolog cu tendinţe

conservatoare, foarte departe de opiniile lui Adorno, mai potrivite problemei mele, petreceam seri agreabile în care ascultam instrumentişti şi cîntăreţi cu aspiraţii de viitor, *stars in the making,* în diversele lor producţii. Temianka locuia foarte departe, dincolo de Bowl, înspre *down town,* dar nu mă speria nici o distanţă, chiar dacă anotimpul ameninţa cu ceaţă la întoarcere. Am ascultat Sonata pentru viora de Hăn'del cu cel mai frumos larghetto din lume, Partita în opt părţi de Bach, un cvartet cu oboi (susţinut aici de vioară) al unui compozitor ungur, de fată. Am'luat masa cu Charles Laughton, actorul tulburător de amuzant şi de complex, care după aceea ne-a recitat, admirabil, în englezeasca lui europeană, din *Furtuna.* Nici Parisul, nici Mtinchenul din 1906 nu ne-ar fi putut oferi o seară cu atmosferă artistică mai intimă, cu mai multă vervă şi voioşie.

Pe atunci mi-a dat Adorno să citesc un foarte inteligent studiu al lui despre Wagner în care discreţia critică şi animozitatea nu alunecau niciodată pînă la negaţie şi care nu era lipsit de afinitate cu propriul meu eseu *Suferinţele şi măreţia lui Richard Wagner.* Desigur, această lectură a fost ceea ce m-a determinat într-o seară să-mi pun din nou discul cu *Visul Ehei,* cu magica intervenţie în pianissimo de trompetă cînd textul spune: „în arme sclipitoare un cavaler venea", şi scena finala din *Aurul Rinului,* cu nenumăratele frumuseţi şi simboluri: prima apariţie a motivului săbiei, minunata mînuire a motivului Walhallei, genialele şi caracteristicile interlocuţiuni ale lui Loge, acel: „Oare aurul nu vă mai străluce, vouă fetelor ?" — şi, mai presus de toate, neţărmurit de sentimentalul terţet al fiicelor Rinului, care-ţi merge la inimă: „Doar adîncîil ne e sincer şi fidel". „în fond, patria mea muzicală e lumea acordurilor de trison din *Inelul Nibelungilor",* mărturisesc în notele mele. Dar stă totuşi adăugat: „Si cu toate acestea, nu mă pot sătura, la pian, de acordurife lui *Tristan".*

De altfel, muzica nu mai era acum necesară acţiunii, nu mai era actuală pentru continuarea romanului'— la care mă apucasem destul de curînd să lucrez din nou. Cu capitolul XXIII pătrundeam în acţiunea secundară, în societate, în amintirile de la Munchen, şi aveam de organizat contactul lui

Adrian cu Pfeiffering, cu casa şi familia
i Stele în devenire *(engl.).*

Schweigestill. N-a fost, desigur, fără vreo legătură cu această preocupare, că am căutat şi m-am apucat să citesc scrisorile lui Stendhal. Spiritul, virilitatea, curajul şi sensibilitatea autorului lui *Le Rouge et le Noir,* un roman care-ţi lasă impresia că nu mai existase roman înaintea lui, mi-au făcut o impresie deloc neglijabilă. Mi s-a părut remarcabilă aventura lui Stendhal cu tînărul ofiţer rus pe care „nu îndrăznea să-l privească în faţă". Ar fi fost cuprins de pasiune „dacă" — (repetă) el, S"tendhal, „ar fi fost femeie". Dar ce observă Stendhal la sine sînt durerile facerii unei pasiuni. E un acces mai rar de homoerotism la o fire foarte virilă, dar şi foarte deschisă şi înzestrată cu multă curiozitate psihologică. Desigur că mi-am notat incidentul şi l-am avut în vedere pentru raporturile de mult iniţiate, ale lui Adrian cu Rudi Schwerdtfeger, această ademenire a solitudinii cu ajutorul unei familiarităţi imperturbabile, şi unde homosexualitatea joacă un rol de spirit rău.
Time Must Have a Stop a lui Aldous Huxley mi-a făcut o plăcere extraordinară — fără discuţie, o cutezătoare operă de vîrf a romanului de astăzi. Am recitit *Ecce homo* a lui Nietzsche, *Beethoven-ul* lui Bekker, *Amintiri despre Nietzsche* a lui Deussen. De „dincolo", scrisori de la copii — cu îngrijorare, dar şi cu mîndria de a participa prin ei la război, care pentru noi a rămas o luptă împotriva duşmanului omenirii. Klaus, căruia un obuz i-a smuls literalmente de lîngă el un prieten, făcîndu-l bucăţi, e bolnav de malarie într-un orăşel italian, în Armata a 8-a britanică, Golo e la Londra, lucrează din zori si pînă la miezul nopţii pentru American Broadcasting Station in Europe , minimalizează cît poate, *ad usum parentum,* efectele bombelor care încă mai cad. Erika e la Paris, atentă la incorigibila atitudine a burgheziei franceze şi a claselor conducătoare — şi la confirmarea lor prin atitudinea eliberatorilor. Dar soarta celui de-al treilea Reich se împlinea repede. Acum nu mai era vorba de „fortăreaţa Europa", ci de „fortăreaţa Germania". în comunicatele ambelor tabere începură să apară nume germane. Şi în răsărit şi în

apus aliaţii se aflau pe teritoriu german. Cîtă viaţă îi mai rămăsese statului nazist, o folosea la crime dezgustătoare. Generalul Rommel, implicat în conspiraţia „salvatoare" a ofiţerilor, a căror strangulare lentă fusese filmată pentru Fiihrer, avusese de ales între sinuciderea cu funeralii naţionale şi procesul ruşinos de înaltă trădare terminat cu moartea prin ştreang. S-a otrăvit şi a rămas „cel mai de seamă comandant de oşti al acestui război". Montgomery îi purtase toată vremea'portretul la el şi sperase să-l vadă într-o bună zi. Fără îndoială că Anglia, ţara sentimentelor sportive, l-ar fi sărbătorit drept adversarul dîrz, temerar şi abil care fusese. Oare n-avusese nici o posibilitate să scape peste Canal ? Era atît de stupid de jalnic să mai îoară cineva pentru Hitler!... Cînd Aachen fu numai >raf şi pulbere, începură sinuciderile printre şefii nazişti.
La noi era vorba acum de asigurat *thefo'urth term* al lui Roosevelt împotriva candidaturii republicane şi eram bucuros că secţiunea locală a partidului mă invitase la o îanifestare în favoarea multadmiratului bărbat. Pe lîngă însemnări ca „Lucrat îndelung şi cu sîrg la capitol" apare, sfîrşitul lui octombrie, şi o alta: „Cuvîntare pentru Loosevelt". *Gathering^-nl* a avut loc la 29 ale lunii, după-într-o grădină particulară din cartierul de vile Bel Air. Asistau numai vreo două sute de persoane care, cu toată răcoarea şi ceaţa ce se lăsaseră către seară, au rămas ore întregi pe scaunele răspîndite pe peluză, pentru că *they had a good time* . La asemenea ocazii se obişnuieşte prin partea locului ca discursurile înflăcărate si *money rai-sing* — în care unii oratori şi-au format o termică de necrezut — să alterneze cu tot felul de divertismente şi numere de varietăţi care n-au nici în clin, nici în mînecă cu cauza dar, în felul lor, contribuie la valoarea propagandistică a manifestaţiei. Aici, între altele, venise un scamator aşa-zis „spaniol", extrem de abil, care susţinea că învăţase minunăţiile lui de la un mare magician chinez, pe nume Rosenthal, şi mai era o ventrilocă tare tinerică, admirabilă în arta sa, care sta de vorbă cu atîta haz cu păpuşa cu ochii ficşi aşezată în poală, încît mai rîdeam cu
1 *Timpul trebuie să se oprească.*
2 Postul american de radiofuziune în Europa.
3 Pentru părinţi *(lat).*
1 A patra alegere *(engl).*
2 Adunare *(engL).*
3 Se amuzau *(engL).*
4 Colectarea de fonduri *(engL).*

lacrimi cînd trebui să urc treptele estradei să-mi rostesc mult preaseriosul meu discurs. N-a fost însă prea serios, ci exact ceea ce trebuia — desigur în felul lor. Au urmat apoi din nou comicării, şi pînă la urmă toată lumea se distrase atît de bine, încît nimănui realegerea lui F.D.R. nu-i mai prezenta vreo îndoială.
Cît de straniu mă emoţionează însă recitirea scurtei însemnări din ziua următoare ! Se referea la o repetată lectură din *Love's Labour's Lost,* şi cuprinde un citat de rău augur din piesă — versurile: *Thereform confounded makes mostform in mirth; When great things labouringperish în their birth.*
Si eu am adăugat: Primul vers s-ar putea potrivi lui *Iosif,* al doilea lui *Faustus.* Citatul şi comentariul mi-ar fi amintit, dacă aş fi uitat, cu ce scrupule şi îndoieli aveam de luptat în privinţa romanului, cit eram de înclinat să cred in eşecul lui. Aceste griji se întăreau şi mă chinuiau pe măsurk ce sănătatea mea slăbea. Peste două zile, invitaţi seara (la Eddy Knopf, cu Ernst Lubitsch, contele Ostheim, soţia lui, americană, şi Salka Viertel), aveam dureri mari de cap, iar în ziua următoare eram la pat cu o gripă care s-a fixat pe stomac şi intestin şi m-a costat într-o săptămână şapte kilograme pe care nicî în cîteva luni nu le-am putut recupera.
IX
Chiar în ziua alegerilor, la 7 noiembrie, am putut părăsi patul. Dar, ca de obicei la mine, infecţia era greu de eliminat, continua să mocnească în organism şi-mi dădea stări neplăcute; întîi o supărătoare inflamaţie'în gît, apoi dureri faciale violente şi aparente dureri de dinţi, care-şi aveau originea în trigemen, şi care mi-au făcut multe zile grele si multe nopţi şi mai rele. Un amestec de empirină cu codeină n-a avut nici un efect şi a trebuit să recurg la nişte mici cataplasme calde de sămînţă de in pe care le ţineam în gură, dar, în furia mea împotriva nevralgiei,
l încurcatele forme ale unei glume bune formă iau / în clipa-n care al strădaniilor rod e lepădat *(engl).*
le-am folosit cu atîta nesocotinţă, încît mi-au produs arsuri grave pe mucoasa gurii.
în această situaţie m-am gîndit că ar fi potrivită o schimbare de activitate, pregătirea unei conferinţe pentru un turneu, şi am început să caut în jurul meu un subiect care să fie potrivit şi cu circumstanţele şi cu înclinaţiile mele. Trebuia să mă depărteze cît mai puţin de activitatea mea principală, de preocupările curente, să se bazeze pe cît posibil pe ele şi din ele să-şi scoată materialul. Ceva despre Germania deci, despre caracterul şi destinul acestui popor; şi după fel de fel de lecturi despre istoria germană, despre Reforma si Războiul de treizeci de ani, cum şi din *Istoria Europei* a fui Croce, am început să fac notiţe şi însemnări pe tema asta, dar fără voinţa si hotărîrea de a merge pînă la capăt. Dacă totdeauna o astfel de schimbare în orientarea gîndurilor, constrîngerea de a mă acomoda cu ceva nou constituia o împovărare nervoasă care aproape mă îmbolnăvea, în condiţiunile de atunci a fost de trei ori mai greu; dar nu puteam spune că toată această recalcitranţă lăuntrică se întemeia pe dorinţa de a mă întoarce la activitatea mea principală. „Depresiune continuă, mărită de groaza de a fi eşuat cu romanul, pe care-l începusem cu un atît de exaltarît sentiment de noutate. Zile grele de inactivitate". Apoi: „Cină la Werfel, cu soţii Frank, care tocmai s-au întors din scurta lor călătorie la New York. Lui Frank i-a făcut mai mult rău decît bine. Le-am citit, cu mare efort, capitolul XXIII (de la Miin-chen). Interesul a fost surprinzător. Werfel a avut observaţii inteligente, mişcătoare, asupra tematicii şi asupra compoziţiei de concepţie nouă a cărţii, care mie mi se părea atît de periclitată." — Ceea ce a fost decisiv. A doua zi am mai folosit orele de lucru la schiţarea conferinţei, dar în ziua următoare am hotărît să amîn fără termen şi conferinţa, şi turneul, şi să-i trimit agentului şi lui MacLeish telegrame de' contramandare, motivate pe consideraţiuni de sănătate. „Hotărîre importantă cu care cochetam de multă vreme si care, într-adevar, mi-a adus uşurare, cu toate că roşesc din cauza ei de parc-aş fi tras la fit. Şi totuşi n-ar fi fost mai curînd chiul dacă âş fi lăsat baltă romanul ? Tocmai neliniştea provocată de această operă, *pe care* într-un fel sau altul *trebuie să o duc la capăt,* nu e oare un motiv în plus să nu fie amînată prea mult de munca la conferinţă şi la turneu ? în timp ce

scriu, K. expediază telegramele. Empirină contra durerilor..."
într-un fel sau altul... Şi iar începe: „Trebăluit la *Faustus.* Lucrări pregătitoare, lingvistică, amănunte obiective pentru viitorul imediat... Seara, citit din nou îndelung scrisorile lui Nietzsche. Emoţionat de relaţiile cu Rohde, care merg irezistibil, din ce îri ce mai repede, la o rupere de relaţii. Raporturile lui unilaterale şi lipsite de perspectivă cu Burckhardt. Licărirea de lumină a lui Brandes. Entuziasmul cam de licean al lui N., cînd află că «Goethe» înseamnă cel care ejaculează, care fecundează, armăsarul, masculul!..." Capitolul XXIV, de tranziţie, cel care se petrece la Palestrina, l-am scris în două săptămîni, şi, între timp, într-o seară, le-am citit soţilor Adorno şi unor prieteni aduşi de ei schimbul de

scrisori între Adrian şi Kretzschmar. Pe hegelianul Adorno îl încînta „dialecticul" din această corespondenţă. Dar a elogiat şi mai mult analiza muzicală împletită în text, fără însă,'lucru surprinzător, să fi recunoscut modelul ei (preludiul la actul trei din *Maeştrii cîntăreţi).* Se înşelase asupra dimensiunilor şi crezuse că-i o bucată mult mai lungă, inventată — ceea' ce nu mi s-a părut deloc a fi un cusur. Pentru mine principalul era să-l repun în contact cu sfera muzicală a cărţii şi să-i trezesc interesul pentru ea. Cu Schonberg, cu toate că îl preţuia, nu era în relaţii personale — ceea ce se explică, probabil, prin faptul că maestrul ghicise în admiraţia emulului nuanţa critică. în schimb, întîlneam în casa lui Schonberg pe Ha'ns Eisler a cărui conversaţie scînteie-toare îmi făcea totdeauna plăcere şi mă dispunea enorm. Mai ales cînd era vorba de Wagnef si de comica ambivalenţă a raporturilor lui cu marele demagog, cînd, dîndu-i de gol vreo uneltire şi ridicînd un deget amenințător, îi spunea „Măi, pungaş bătrîn ce eşti!" eram în stare să mă prăpădesc de rîs. îmi aduc aminte cum, într-o seară, el şi cu Schonberg, de altfel îndemnaţi de mine, s-au aşezat la pian căutînd disonanţe nerezolvâte în armonia luî *Parsi-fal.* La drept vorbind nu era decît una : în rolul lui Amfor-tas, în actul ultim. Dar a urmat o discuţie asupra formelor arhaice ale variaţiei, care din motive binecuvântate mă interesa, şi Schonberg mi-a dăruit o autogramă în creion compusă din note şi cifre, ilustrativă în acest sens.

Cam pe-atunc'i mi-a căzut în mînă *Sau—sau* de Kierkegaard şi am citit-o cu o profundă atenţie. „Pasiunea

lui nebună pentru *Don Juanul* lui Mozart. Senzualitatea, descoperită de creştinism o dată cu spiritualitatea. Muzica, sferă diabolică, «genialitate senzuală»... înrudirea romanului meu cu lumea ideilor lui Kierkegaard, fără să fi avut nici o cunoştinţă despre ea, este extrem de semnificativă. Dialogul de pe Zionsberg despre căsătoria creştinească — şi alte cîteva — ar putea să lase impresia că-l cunoscusem." — Către mijlocul lui decembrie am început să scriu — „iasă ce-o ieşi!" — la capitolul XXV, capitolul diavolului, la începutul căruia Leverkiilhn, în sala romanică, ţine în mînă cartea „creştinului." „Scris la dialogul cu diavolul" continuă să figureze mai bine de două luni de zile, pînă după Crăciun şi o bucată bună după Anul nou, în raportul zilnic de activitate — între peripeţiile vieţii, ale războiului, ale sănătăţii şi chiar şi ale inevitabilelor diversiuni în muncă — pomenesc doar de emisiunile lunare la radio destinate Germaniei, pentru a căror înregistrare pe placă trebuia să mă duc la National Broadcasting Company, la Hollywood, şi acel articol despre agonia Germaniei, scris cu profundă emoţie şi care prin titlul său *^he End,* era atît de strîns legat de tema lăuntrică a romului, articolul scris pentru „Free World" şi căruia, >rin „Reader's Digest" şi prin mai multe posturi de radio, s-a dat o mare răspîndi're în ţară.

Dialogul lui Adrian cu vizitatorul cel mult aşteptat şi lemult introdus pe sub mînă se afla încă pe la începutu-ile lui, cînd un telefon al fratelui meu, Heinrich, ne-a lunţat moartea celei care, de mulţi ani de zile, era to-irăşâ lui de viaţă. Tentativa repetată a nefericitei femei le asfîrşi, luînd o doză mare de somnifer, reuşise de data ista. Ani înmormîntat-o la 20 decembrie, la cimitirul din ianta Monica, şi o asistenţă numeroasă a ţinut să-şi ex->rime simpatia şi preţuirea pentru cel rămas solitar. A itat restul zilei cu noi şi se înţelege că după această pier-lere legăturile cu el au devenit şi mai strînse. îl luam, cu oarecare regularitate, la noi, şi ne duceam, alteori, seara, la el, în locuinţa sa mai depărtată, de la Beverly Hills, de care nu se despărţise; în asemenea ocazii ne citea din *Recepţie în lumea mare,* romanul lui genial şi fantastic, care

1 *SftrşituL*

se petrece peste tot şi nicăieri, şi care se plăsmuia atunci în mîinile acestui neostenit muncitor, o mascaradă fantomatică, joc social al generaţiilor, nelocalizat, de cea mai mare originalitate. N-avea să treacă multă vreme şi i$_a$ Moscova revista „Internationale Literatur" avea să-i'publice fragmente ample din memoriile sale, *O epocă e trecută în revistă.* Am încercat să-mi exprim admiraţia pentru această carte unică în felul ei, pentru mîndra sa modestie, pentru stilul său precursor, amalgamat din simplicitate şi intelectualism suplu, într-un articol, intitulat *Despre fratele meu,* pe care l-am scris pentru un ziar german din Mexico cu prilejul celei de a şaptezeci şi cincea aniversări a marelui scriitor. De-ale vieţii... zece zile după înmormîntare, un botez: Tonio, al doilea fecior al fiului nostru cel mai mic, şi Dominica, a doua fetiţă a fiicei noastre cea mai mică, Ell-sabeth Borgese, au fost botezaţi în religia creştină la Unitarian Church cu un minimum de ceremonial şi într-o formă dintre cele mai rezonabile şi mai omeneşti. A fost cea mai agreabilă experienţă bisericească pe care am făcut-o

vreodată. în cercurile familiei, cu Borgese şi chiar şi cu prieteni, ca Neumannii, era mereu vorba despre război. Retrospectiv aprecierile şovăitoare asupra perspectivelor, care atunci mai erau încă posibile, par destul de ciudate. Cu toată situaţia desperată a Germaniei hitle-riste, existau perspective care nu păreau excluse, de pildă: prelungirea nedeterminată a războiului, cutare sau cutare schimbare de regim intervenită între timp, moartea unora dintre conducători, şi pacea de-abia după o perioadă de haos, încheiată de alţi oameni. Dacă judecai „moralul" trupelor americane după starea de spirit a celor de-acasă, situaţia era îngrijorătoare. Aici, în ţară, exista ură împotriva evreilor, împotriva ruşilor, împotriva englezilor — numai împotriva nemţilor,' contra cărora trebuia dus războiul, nu. Ceea ce mai menţinea încă alianţa periclitată pe dinăuntru era energia diplomatică a lui Eisenhower, a cărui debarcare în Normandia fusese o capodoperă tehnică fără precedent; şi el nu era decît executorul fidel al voinţei şi geniului unui om de stat superior. Dar omul de

l Biserica unitariană *(engl).*

stat, pentru a patra oară stăpîn la Casa Albă, aristocraticul amic al poporului, egalul dictatorilor europeni în arta de încercat conducător al maselor, antagonistul lor înnăscut, marele om politic al binelui, pentru care războiul popular cu Japonia însemnase un mijloc de a înfrînge fascismul salvat în 1938 la Munchen — acest bărbat purta semnul morţii.

Anul s-a încheiat cu griji politice foarte concrete. Ofensiva Rundstedt, o ultimă şi bine pregătită tentativă, de o desperată impertinenţă, a guvernului nazist de a-şi schimba soarta, era în plină desfăşurare şi recolta succese înfricoşătoare. Despre „retrageri pe poziţii mai favorabile" nii mai citisem de multă vreme decît în comunicatele duşmanului. Acuma era rîndul nostru, în estul Franţei. Pierdute, toate capetele de pod pe un front de cincizeci'de mile; ne rămăsese numai Aachenul cu regiunea din jur, cîteva fîşii de teren în regiunea Saar; Strasbourgul şi chiar şi Parisul erau ameninţate; în Europa, peste tot, panică în faţa resurecţiei germane, acesta era tabloul, şi ne apuca groaza gîndindu-ne la soarta nefericiţilor belgieni care încăpuseră iar pe mîna nemţilor. Doar că aventura s-a împotmolit. Cîteva zile notele mele, ca şi ziarele, au preferat să tacă pe chestia asta. în zilele acelea de strîngere de inimă lucrasem întruna la capitolul în curs, şi la o lectură acasă, prin mijlocul lui ianuarie, am citit dintr-o dată, aproape tot ce scrisesem din partea centrală a dialogului, vreo treizeci de pagini. Era de faţă şi Erika, şi ea a sugerat de îndată cîteva scurtări care facilitau lectura. „Lungimea, stă scris în caiet, e pericolul estetic al acestui capitol început atît de vioi — ca şi al cărţii întregi. Dacă la asemenea dimensiuni tensiunea se menţine, trebuie să fie de natură sănătoasă." La începutul lui februarie se putea întrezări sfîrşitul monstruosului dialog. îmi răsunau încă în urechi declaraţiile isterice ale crainicilor nemţi despre „lupta sfîntă de eliberare împotriva maselor lipsite de suflet", cînd scriam paginile despre infern, care sînt de bună seamă episodul cel mai impresionant din tot capitolul — de altfel inimaginabil fără experienţa intimă a beciurilor Gestapoului, şi pe care mereu îl prezentam ca lectură, cînd simţeam nevoia de a mă păcăli singur si de a mă încuraja, recurgînd la fragmentul cel mai de efect al cărţii, la stafidele din cozonac, adică oferind ceea ce îi

făcea pe auditori să nu-şi explice grijile mele privitoare la carte în întregul ei.

La 20 februarie — aşa reiese din jurnal — terminam dialogul şi răsuflăm uşurat, în orice caz. Cuprindea cincizeci şi două de file de manuscris. în realitate, de-abia acum' ajunsesem, după numărul paginilor, la jumătatea cărţii, de-abia acum venise într-adevăr clipa unei întreruperi, şi chiar de a doua zi începeam elaborarea materialului oarecum pregătit al conferinţei de la Washington: *Germany and the Germans,* care mi-a luat cele patru săptămîni următoare. în vremea asta putregaiul şi descompunerea celui de-al treilea Reich făceau progrese mari. Memel căzuse. Poznan si Breslau erau împresurate. Refugiaţii ajungeau pînă la Berlin şi erau mînati mai departe. Nemaifiind stînjenit, proba6il, de nicî o cenzură, „Kolnische Zeitung" scria pe faţă că Reichul era cuprins de panică de la un capăt la altul. Forţele poporului, ale armatei, ale Ftihrerului erau sleite de cei cmci ani de război. Ruşii, la treizeci de mile de Berlin, în faţa căruia masaseră artileria grea şi infanteria, publicaseră o nouă somaţie la răsturnarea regimului si capitulare, altfel catastrofa generală devenea inevitabilă'. Dar cine să răstoarne ? Cine să capituleze ? Naziştii avuseseră grijă ca trupul Rei-chului să nu poată fi salvat viu, ci să se descompună în bucăţi. Ei intenţionau, se spunea pe la începutul lui februarie, ca după căderea Berlinului să ocupe o linie de rezistenţă Austria — Alpii Bavarezi, cu Berchtesgaden ca fortăreaţă centrală, pe scurt, să se retragă în Pădurile Boemiei'. Zvonurile astea s-au stins repede.

Manifestul celor trei, *the Big Three,* de la Jalta, n-a adus nici o atenuare la *unconditional surrender,* dar cuprindea asigurarea că nu aveau deloc intenţia de a nimici poporul german. Retragerea trupelor hitleriste pe malul drept al Rinului şi distrugerea tuturor podurilor, cu excepţia — misterioasă — a unuia singur, se terminase. Trecerea fluviului de către americani, considerată dificultatea majoră, era înfăptuită pe neaşteptate la începutul lui martie, liniile de alimentare asigurate, Bonnul ocupat. Citeam mult Heine pe vremea aceea, foiletoanele despre filozofia şi literatura germană şi despre legenda lui Faust. Re-

1 *Germania şi germanii.*

2 Capitulare fără condiţii *(engl).*

dactînd conferinţa, păstram o legătură intimă cu problema mea principală, şi, cînd aveam prilejul, citeam cuiva din cele scrise recent. întîlnirile în societate, ca de pildă cu Schnabel, Schonberg, Klemperer, în casa tînărului Reinhardt, unde, după-masa, se iscau lungi discuţii despre muzică, slujeau şi ele la păstrarea „contactului". Pe cînd, lucrînd la conferinţă, scriam pasajul despre romantismul german, citeam însemnările zilnice ale lui Hebbel, şi am dat acolo peste fraza cea mare (scrisă la Paris): „Istoria de pînă astăzi n-a cucerit decît ideea dreptului etern, cea care vine va trebui s-o aplice !" Am primit, în acea vreme, o scrisoare neobişnuit de frumoasă; un soldat american îmi scria din Filipine : „/ *envyyour swift, sure maturity, your heritage ofculture, your relentless seif discipline. Such things are hard-won în European civilisation. Here in America they are almost nonexistent."* Mi-a făcut plăcere, nu atît pentru mine, cît pentru nefericita şi înjosită Europă. în orice caz, acest tînar iancheu nu părea deloc să fie unul din aderenţii lui *American Century* . M-a mişcat şi o altă manifestare americană: aceea a vechiului nostru prieten şi vecin, distinsul şi emeritul profesor de filozofie, pastorul Henry Rieber, care frapat de melancolia articolului meu *The End,* din „Free World", mi-a spus, strîngîndu-mi mîna: *„Don't take the world too hard! Each evening we pray for you".* Cît de deosebită era comportarea emigranţilor patriotarzi faţă de felul meu de a îndura şi de a explica prăbuşirea Germaniei! De-abia terminasem de scris *Germania şi germanii* — o interpretare a tragediei germane care, la apariţia ei în vechea mea patrie, avea să-mi recîştige multe inimi înstrăinate — cînd, cu articolul unui profesor, von Hentig, de la social-democratul „Volkszeitung" din New York, începură atacurile grosolane împotriva sentimentelor, împotriva atitudinii mele şi care apoi, sub pene şi mai grosolane, secundate şi chiar z'gîndărite, din păcate, de Alfred Doblin, aveau să reapară din cînd în cînd şi în

1 Vă invidiez pentru maturitatea dumneavoastră promptă şi sigură de sine, pentru cultura ereditară, pentru autodisciplina necruţătoare. Sînt toate lucruri cu greu cucerite de civilizaţia europeană. Aici, în America, sînt aproape inexistente *(engl.).*

2 Secolul american.

3 Nu lua lumea prea în tragic! în fiecare seară ne rugăm pentru dumneavoastră *(engl.).*

lunile următoare, rănindu-mă şi deprimîndu-mă mai mult decît ar fi trebuit să admit.

Pregătirile de a continua *Faustus* au fost reluate în ultima decadă din martie, cu elaborarea unui tablou cronologic şi a unui repertoriu al evenimentelor şi al proceselor spirituale din 1913 pînă la sfîrşit, şi cu revederea notelor personale începînd cu sfîrşitul primului război mondial. Am corectat copiile dactilografiate, şi „nu eram fericit"! Evenimentele care se precipitau în Germania după trecerea Rinului şi forţarea Oderului mă distrăgeau considerabil, fără să-mi ridice moralul; „desperare victorioasă" este expresia folosită în jurnal şi prin care voiam să înţeleg că mă îndoiam de capacitatea învingătorilor de a cîştiga, după război, pacea. O convorbire cu doi elveţieni care m-au vizitat, un consul şi un ziarist, nu s-a desfăşurat decît în jurul antagonismului americano-rus şi a viitoarei re-construcţii a Germaniei. „Victoria o să iasă şi mai prost decît data trecută". între prieteni se vorbea fără înconjur despre „viitorul război de exterminare, aproape inevitabil'*

„Preocupat de roman. încerc să leg firul şi să-mi stimulez pofta de scris. Dar nemulţumirea şi dezgustul mă împiedică. Nici o îndoială că opera va eşua. Totuşi, o voi duce pînă la capăt". începusem să scriu la capitolul XXVI, adică partea cărţii care duce la izbucnirea războiului din 1914 cînd, într-b după-amiază — era în 12 aprilie — ridicai din pragul uşii ziarul de seară pe care distribuitorul obişnuia să-l fase în trecere. îmi aruncai ochii pe un *headllne* cît o bîrnă, ezitai o clipă şi, fără să scot o vorbă, întinsei ziarul soţiei mele. Murise Roosevelt. Am rămas amîndoi încremeniţi, cu sentimentul că în jurul nostru mulţi îsi ţin răsuflarea. A sunat telefonul. Mi se cerea să improvizez o declaraţie la radio, şi am refuzat. Am redactat amîndoi o telegramă către văduva dispărutului şi toată seara am stat lîngă difuzor ascultînd emoţionaţi omagiile şi manifestările de doliu din lumea întreagă. în zilele care au

urmat n-ai fi vrut să auzi şi să citeşti decît detalii despre moartea lui, despre ceremoniile funebre la Hyde Park. Ne sunau în ureche cuvintele veneratei Elea-nor Roosevelt: „Sînt mai îndurerată pentru poporul nostru şi pentru omenire decît pentru noi înşine". Şi totuşi
i Titlu *(engL).*

era cert că în ţară, abia ascunse în dosul doliului oficial, se manifestau unele sentimente de satisfacţie şi uşurare. Acel „uff!" pe care nu se poate să nu-l auzi îa moartea unui mare om ce şi-a înălţat naţiunea sa deasupra nivelului cotidian, ceea ce pentru naţiune este destul de obositor, putea fi distins şi acum foarte bine. Se ştia despre unii
; care la vestea acestei morţi au deschis sticle de şampanie... Asigurări, că totul va ră'mîne cum a fost, erau destule. Termenul deschiderii conferinţei aliaţilor de la San Francisco a rămas neschimbat. Războiul mergea mai departe. Discursul în Congres al succesorului se menţinea neclintit la *unconditional surrender* şi la instaurarea unei păci durabile după aceea. Nu se în'trevedeau schimbări în sferele
i militare. Cu atît mai mult, probabil, se vor produce în cele civile. „S-a sfîrşit o epocă. N-o să mai fie America în care
| am venit".
Am luat parte la ceremonia funebră de la Municipal Building din Santa Monica. A avut loc sub auspicii religioase : un episcop şi un rabin au oficiat împreună, şi sarcina cuvîntării principale i-a revenit acestuia din urnîă. I-a dat forma unei stranii lamentări antice, un fel de cînt în deşert, căruia grupul de evrei din asistenţă îi răspundea cu
\ plînsul ritual ori de cîte ori se rostea numele defunctului. A urmat cuvîntul meu de comemorare. N-am putut aştepta
: cuvântarea episcopului, pentru că textul englez şi german al necrologului trebuia dus imediat la oficiul telegrafic. A fost publicat în „Free World" şi în „Aufbau", şi a apărut şi în limba spaniolă. M-am folosit de el ca element de bază pentru ultimele emisiuni la radio adresate Germaniei a cărei presă abundase în josnicii la adresa marelui adversar al stăpînilor ei. Trebuia, în acelaşi timp, să pregătesc discursul pe care urma să-l ţin la'banchetul inaugural al Mişcării pentru independenţă, iniţiată de filozoful Will Durant. Evenimentul a avut loc lâ 22 aprilie la hotelul „Roosevelt", la Hollywood. A fost de faţă şi Theodore Dreiser. între timp, după ocuparea Weimaf ului, generalul american pusese populaţia civilă germană să defileze prin faţa crematoriilor lagărului de concentrare de acolo, ca să arate acelor cetăţeni, care au vrut să nu ştie nimic, partea lor de răspundere pentru ororile petrecute sub ochii lor şi dezvăluite acum lumii întregi. Descoperirile, din acele locuri şi din alte părţi, întreceau în monstruozitate şi hidoşenie tot ce se putea prevedea şi imagina. Au' fost

trimise în Germania comisii parlamentare care să poată informa delegaţiile de la San Francisco despre incredibila realitate. Noi, care ştiam de la început ce se numeşte în Germania „stat naţional", nu socoteam nimic surprinzător şi nimic incredibil. Dar emoţia era mare, şi o nemţoaică dintre cunoştinţele noastre,' căsătorită cu un savant american, n-a cutezat zile în şir să se arate în lume şi nici să iasă pe stradă, de ruşine. Office of War Information mi-a cerut o declaraţie şi m-am conformat prin articolul *Lagărele* căruia, după cum mi s-a comunicat de către Oficiu, i s-a dat o răspîndire enormă. în condiţiile acestea, sub avalanşa evenimentelor, în grindina de ştiri extraordinare — Mussolini, prins şi executat lamentabil; Berlinul, complet în mîinile ruşilor; pe cupola Reichstagului, drapelul sovietic; val de sinucideri printre grangurii nazişti, care-şi sfarmă-n dinţi fiola de cianură de potasiu distribuită, precaut, din timp. Hitler şi Goebbels, morţi şi carbonizaţi; şi presa engleză citind': „*The day is our's, the bloody dog is dead!* Eu, ca să folosesc expresia din jurnal, „am pus din nou umărul la roman" şi scriam — chiar „cu sîrg" — la capitolul XXVI, cel în care Adrian se instalează la Pfeiffering; şi făceam treaba asta şi în a şaptea zi a lui mai, cînd însemnarea sună: „Capitularea Germaniei. Predarea fără condiţiuni şi apelul la mărinimia învingătorilor semnate... Este oare ziua de azi — care corespunde celei de acum doisprezece ani, cînd începea această serie de note zilnice — o zi a împlinirii şi a triumfului ? Sentimentul care mă stăpîneşte nu-i chiar de euforie. Cu Germania se vor întîmpla multe, dar în Germania nimic nu se va întîmpla. Animozitatea unor anumiţi compatrioţi de-aici, tocmai din pricina acestor convingeri ale mele, contribuie şi ea la diminuarea bucuriei. Satisfacţia constă în supravieţuirea fizică. Acum cinci ani, după căderea Franţei, Goebbels pusese să se anunţe moartea mea. Nu-şi imagina c-ar putea fi altfel. Şi dac-âş fi luat în serios falsa victorie a lui Hitler, dac-aş fi pus-o la inimă,

atunci într-adevăr nu mi-ar fi rămas altceva de făcut decît să mă duc pe lumea cealaltă. A supravieţui însemna a învinge. Am luptat, am acoperit pe blasfenîa-tori cu sarcasm şi blesteme trăind: deci, şi pentru mine

l A noastră-i victoria, bestia a murit! *(Engl.)*

personal, o victorie. îmi era perfect clară contribuţia lui Roosevelt la victorie."

Fără deprinderea adînc înrădăcinată respectată riguros şi în vremurile acestea, ca în orele de dimineaţă, de la nouă la doisprezece sau doisprezece şi jumătate', să mă izolez complet de exterior şi să-mi consacru timpul numai ii numai lucrului, n-aş fi putut, în faţa atîtor presiuni din Tară, să duc mai departe compoziţiile lui Adrian, nnurile pe versuri de Keats si de Klops'tock (în capitolul ^CXVII) şi nici fără concursuf lui Adorno al cărui interes pentru carte creştea pe măsură ce afla mai multe despre ea, şi care începea să-şi mobilizeze capacitatea sa inventivă muzicală.

începeau să sosească primele informaţii directe din Germania ocupată: aflam cît de multă lume ascultase cu aviditate, în ciuda tuturor primejdiilor, posturile engleze de radio şi chiar si emisiunile mele. Klaus se afla la Mun-chen în calitate de corespondent special al lui „Stars and Stripes". Casa noastră, lovită de bombe în mai multe rîn-duri, mai rămăsese cu zidurile exterioare, dar interiorul, care şi înainte suferise unele transformări, era complet distrus. Ştiam că sub nazişti servise temporar drept cămin pentru mame necăsătorite, sub firma „Lebensborn A G.". Acuma, printre ruinele pustii, se adăposteau fel de fel de refugiaţi şi sinistraţi. Caracteristic a fost si rămîne faptul că nici unuia dintre cei care la începutul Reichului milenar participaseră în calitate de cumpărători la înstrăinarea prin licitaţie a mobilei, cărţilor, obiectelor de artă, nu i-a dat prin cap, nici pînă astăzi, să restituie vreunul din obiectele furate.

în zilele acestea de mai, anotimp cu care în general am afinităţi, care îmi face bine, încep să apară în jurnal însemnări despre vizite la laboratoare Roentgen, *check-ups* medicale, analize de sînge, analiza diverselor organe — de altfel, cu rezultate liniştitoare, negative. Şi cu toate acestea, mă simţeam într-o stare de plîns. Vîrtejul zguduitor, fantastic al evenimentelor zilnice, hărţuielile muncii, lupta cu cartea, care-mi pătrunsese atît de adînc în inimă, şi pe care mă străduiam s-o fac să înainteze — toate astea puneau organismul meu, de altfel răbdător, la

, 1 Controale *(engL).*

încercări prea mari. „Toată lumea îmi spune că am slăbit. Dozele de arsenic şi vitamine nu-mi modifică starea, si greutatea continuă să scadă cîte puţin. Dacă măcar nu mi-as simţi picioarele atît de slabe ! Luate separat, am făcut şi îii vremea din urmă unele lucruri bune, dar simt că *scad."*

întrebuinţam acest cuvînt în înţelesul mitologic selenic pe care-l are de multe ori în povestea lui *Iosif.*

Dar realmente oboseala nervoasă ajungea uneori epuizare. Se întîmpla ca, în plimbarea mea spre ocean, să trebuiască să mă aşez la marginea drumului şi eram bucuros cînd venea maşina să mă ia acasă. între timp se apropia şi data călătoriei spre răsărit, în cursul căreia aveam să-mi sărbătoresc şi a şaptezecea aniversare şi care se anunţa, după toate probabilităţile, variată şi obositoare.

Am început-o pe 24 ale lunii, alături de credincioasa mea tovarăşă, care mi-a acordat fără şovăială întotdeauna acel sprijin afectuos căruia viaţa mea îi datorează o recunoştinţă ce nicicînd cuvintele nu vor izbuti s-o cuprindă'— am întreprins-o, bizuindu-mă pe rezervele de putere ce devin disponibile în asemenea împrejurări, pe avantajele schimbării aerului şi a unei forme de existenţă orientate cu totul spre exterior, pe destinderea pe care o aduce o perioadă intermediară lipsită de griji şi, de altfel, sub semnul marilor satisfacţii morale ale sărbătoririi.

Călătoria se desfăşura încă sub inconfortul războiului: trenul nesfîrşit de lung, drumul de la compartiment la vagonul-restâurant o adevărată călătorie, coada, acolo, pentru un loc la masă, adesea un veritabil examen de răbdare lung de cîteva ore, agravat, în apropierea destinaţiei, de dogoarea îndurată şi mirosurile de la bucătărie. Un domn mai bătrîior, în faţa mea, ţinîndu-se cu mîinile de bara de alamă a ferestrei, a căzut grămadă, leşinat. Cei de la Military Police, care aveau în seamă paza trenului, l-au luat şi l-au dus acolo unde visam s-ajungem cu toţii: la o masă în vagonul-restaurant. Ispita de a-l imita era mare! De n-ar fi fost atît de greu să leşini! Surorile mele, cînd erau încă nişte fetişcane, leşinau ia comandă, fără să

simuleze cîtuşi de puţin, cînd n-aveau poftă de mers la biserică.

Pe drum am citit *L'Histoire des trete*[1], cu sentimente amestecate, ca totdeauna la contactul cu Balzac: adesea sedus de grandoarea lui, alteori iritat de sentimentele reacţionare cu care face critica societăţii, de ipocrizia catolică, de sentimentalismul romantic şi de exagerările lui parcă umflate cu foalele. Ne-am oprit b zi la Chicago, să-i vizităm pe copiii noştri dragi, şi am încercat la ei conferinţa mea despre Germania, dovedindu-se a fi încă prea lungă. în drum spre Washington am refăcut-o împreună cu Erika şi ea se arătă, ca de atîtea ori, o artistă în tăieturi şi prescurtări, o abilă mînuitoare a surdinei cînd e vorba de excese şi pedanterie. în capitală, din nou oaspeţi ai casei din Crescent Place, ne-am bucurat de zile frumoase de vacanţă. Lectura conferinţei mele de la Library, ca de obicei în faţa unui dublu auditoriu, unul căruia mă adresam direct, altul în sala alăturată, cu difuzoare, s-a desfăşurat bine. M-a prezentat MacLeish, care tocmai atunci se întorsese de la San Francisco. Succesorul lui la Biblioteca Statului, Luther Evans, a propus difuzarea conferinţei în Europa, prin O.W.I. Recepţia din casa Meyer, care a urmat, ne-a pus din nou în contact cu Frantis Biddle, care, dacă nu mă înşel, demisionase din postul *ăzAttomey General,* şi cu soţia lui, apoi cu Walter Lippman, căruia-i fusese pe plac refuzul meu de a admite o Germanie „bună" şi una „rea" şi explicaţia mea că cea rea era cea bună care apucase pe calea rătăcirii şi mergea la pieire. Borgese venise de la Chicago, Gottfried Bermann Fischer de la New York; cu el aveam de discutat fel de fel de chestiuni relative la programul reeditării cărţilor mele la Stockholm. A doua zi am vizitat Biblioteca, condus prin amîndouă imobilele, şi mi-am făcut pentru prima oară o imagine a incomensurabilei bogăţii a acestei colecţii care primeşte tot şi cuprinde tot. Pe b masă, doctorul Evans îmi înşirase manuscrisele lui Johann Conrad Beissel, magistrul de muzică de la Ephrata, căci erau păstrate şi ele cu grijă, drept curiozităţi, şi aşa, aproape de necrezut, am

1 *Istoria celor treisprezece.*

2 Ministru al justiţiei *(engl.).*

văzut cu ochii, în realitatea lor, produsele acestui naiv şi tiranic inovator în ale muzicii, a cărui figură joacă în romanul meu un rol atît de complex.

împreună cu gazdele noastre am fost invitaţi la un dineu la Pearson, autorul de editoriale, la care a participat şi Sumner Welles. El s-a exprimat cu multă înţelepciune despre viitorul Germaniei, s-a pronunţat în favoarea unei împărţiri a Prusiei, a unei soluţii federale în general, şi a unei cumpătate rectificări de frontieră în răsărit. Spusele lui mi s-au părut logice, umane şi de dorit. Evenimentele, ca de obicei, n-au luat-o pe calea înţelepciunii. Am petrecut, la National Gallery, cu Rembrandt şi cu italienii, o dimineaţă memorabilă, condus de domnul Findley, care ne-a dăruit, în biroul său, un catalog al colecţiei, superb ilustrat, şi apoi am luat dejunul în apropiere, la Social Security Building, cu Elmer Davis şi asistentul său. Firește, după conferinţa mea, s-a discutat şi aici despre problema germană, şi îmi aduc aminte de zîmbetul sceptic cu care am fost întîmpinat cînd le-am explicat acelor domni că multhulitul *Deutschland, Deutschland ilber alles* este în fond o lozincă foarte bine intenţionată, expresie a speranţelor democratice într-o Germanie mare şi că nu are deloc înţelesul că Germania să domnească peste tot, ci numai că, pentru germani, Germania trebuie să primeze, să fie mai presus de toate, dacă vrea să fie unită şi liberă. Davis socotea asta, evident, ca o înfrumuseţare patriotică, si s-a însăilat o foarte interesantă discuţie despre legătura iniţială revoluţionară între ideea naţională şi ideea de libertate democratică şi despre lupta, e drept reacţionară, dar din punct de vedere spiritual deloc demnă de dispreţ, a lui Metternich şi Gentz, împotriva acestui amestec generos orientat spre unire, dar constituind totodată un amestec exploziv.

Apoi, la începutul lui iunie, veni la rînd New Yorkul şi o serie de zile numai cu sărbătoriri prieteneşti, la a căror însemnare în jurnal a trebuit să renunţ şi bine aş face dacă şi aici le-aş trece pe cele mai multe sub tăcere, mulţumin-du-mă să ie evoc în gînd. Vreau să arăt numai regretul meu că muzicienii s-au simţit lezaţi, îndureraţi, de rolul pe care-l joacă muzica în conferinţa mea despre Germania (am repetat-o la Hunter Co'llege). îmi mai aduc aminte cum noaptea tîrziu i-am telefonat, de la hotel, lui Adolf Busch, care fusese tare mîhnit, ca să-l asigur că reti-

înţele formulate de mine faţă de cea mai germană dintre rte n-ar fi decît o formă de' omagiu. — După o serbare jrganizată de „Tribune", la care a venit şi savantul nostru prieten Christian Gauss, decanul de la Princeton, stăteam la uA pahar de vin cu Paul Tillich şi scriitorul Heinrich Eduard Jacob, şi acesta ne provesteâ din cele pătimite în lagărul^e concentrare, amintiri care, desigur, nu se pot şterge niciodată, şi cu ocazia asta făcea unele consideraţii asupra elementelor primitive latente din sufletul poporului, coincizînd surprinzător cu anumite observaţii pe aceeaşi temă din partea introductivă a lui

Fausius. — Ne-am dus cu Ake Bennier şi soţia lui, o americancă, la Old Greenwich, la familia Bermann, unde era o societate numeroasă şi unde muzicieni buni ne-au desfătat cu ', Trioul în si bemol major de Schubert. Am stat mult de vorbă, prieteneşte, cu Erich Kahler. Seara de 6 iunie am petrecut-o într-un cerc foarte intim, la Bruno Walter. Era şi Hubermann acolo ; după-masă au mai venit cîţiva prieteni, şi cei doi maeştri au cîntat împreună Mozârt — un dar care nu-i dat oricui să-l primească de ziua lui de naştere. Am cîntărit în mînă arcuşul lui Hubermann care mi' s-a părut surprinzător de greu. Walter rîdea: „Da, zicea, uşurinta-i în *el,* nu în arcuş."
Pentru 23 era prevăzut un banchet politic organizat de „Nation Associates". Am petrecut zece zile cu fiica noastră, Monika, la tară, la Lake Mohonk, în comitatul Ulster, la poalele Munţilor Stîncoşi. Hotelul impozant, construit în stil elveţian şi purtînd numele de „Mountain House" era condus de quâkeri si se afla situat pe malul lacului, într-un parc de coline stincoase, un fel de decor de Grai, în gen victorian, în care n-avea voie să pătrundă nici un automobil străin şi cu fel de fel de *outlooks ,* de turnuleţe si de poduleţe', o staţiune de cură de modă veche, dar fără cură, dacă riu voiai cumva să socoteşti cură interdicţia băuturilor alcoolice; loc foarte bun pentru odihnă, mai ales în acest timp al anului cînd atmosfera era, oricum, mult mai răcoroasă decît zăpuşeala înăbuşitoare din New York. De altfel şi aici aerul era destul de moleşitor şi apăsător, şi de multe ori tuna de dimineaţa pînă seara. Trebuia să fac eforturi ca să pot termina discursul pentru dineul care se apropia, citeam scrisori, citeam *Mozart* de

Turn de strajă *(engi).*

Alfred Einstein în traducerea engleză şi-am mai citit o dată *Visul lui moşulică,* mişcat de gingaşa făptură a Sinai-dei, atît de impresionantă din cauza afecţiunii notorii pe care i-o poartă autorul. Această lectura se lega de un angajament cu „Dial Press" din New York, de a scrie o prefaţă la o ediţie a romanelor mai mici ale lui Dostoievski. Promisiunea' îşi avea rostul ei. Epoca de viaţă aflată sub semnul lui *Faustus* determinase o categorică predilecţie pentru lumea de suferinţe, apocaliptice pînă la grotesc^ a lui Dostoievski, în comparaţie cu pasiunea în general mai profundă pentru forţa primitivă, homerică, a lui Tolstoi.
Ziarele erau pline de marşul triumfal prin capitalele ţării al lui Eisenhower, învingătorul în războiul din Europa, cu care prilej ele nu treceau sub tăcere îndemnurile lui repetate la continuarea colaborării cu Rusia. Nu am nici o îndoială că anumite întorsături intervenite ulterior în cariera generalului au fost în strînsă legătură cu aceste concepţii nonconformiste ale sale, şi că, fără ele, Eisenhower ar fi „ajuns altceva decît preşedintele Universităţii Columbia. în fond, a învinge Germania în alianţă cu Rusia nu era oare o *un-american activity* ? Chestiunea ar trebui supusă unei *Congressional hearing* .
Plimbarea în jurul lacului îmi trezi amintiri despre Chast6, şi astfel se stabili asociaţia de idei ai/Metzsche la Sils Măria — şi cu cartea mea. âeara, oaspeţilor staţiunii li se ofereau reprezentaţii de cinematograf pe terasa sau muzică de cameră în salon. Nu eram nici de o săptămînă la Mohonk, cînd am primit o veste tristă] Murise Bruno Frank. Cu inima în stare gravă mai rezistase, în spital, unei pneumonii. Apoi, întors acasă, într-c^ după-amiază, în pat, cu fel de fel de reviste lîngă el pe^ cuvertură, cu mîna sub cap, în somn, pe nesimţite, senin la chip, s-a stins, copil al unei zodii fericite chiar şi în moarte, cum fusese, prin vitregiile timpurilor, şi în viaţă. Cu sufletul plin încă de această veste, aş fi vrut mult să pot arunca în tăcere o privire retrospectivă asupra celor treizeci şi cinci de ani de vecinătate aproape neîntreruptă şi de permanent schimb de vederi cu acest tovarăş bun, şi blestemam rolul scriitorului, căruia, în asemenea împrejurări, îi incumbă sarcina, constrîngerea, unor declaraţii dichisite,

1 Activitate antiamericană *(engl.).*
2 Anchetă în faţa Congresului *(engl.).*

in cuvinte alese şi fraze răsucite. Era cu neputinţă să refuz necrologul cefut de „Aufbau" de la New York. Mi-a trebuit o dimineaţă întreagă de zăduf, în bătaia unui vînt fierbinte, ca să-l alcătuiesc, împăcat totuşi să pot oferi un tribut de recunoştinţă omului afectuos, poetului de succes, prietenului atît'de credincios.
Ultimul lucru pe care-l scrisese : capitolul introductiv la un roman despre Chamfort care — judecind după început, ar fi devenit opera de strălucită maturitate — îl dăduse spre publicare în numărul din „Neue Rundschau", ce apăruse plin de mărturisiri de afectuoasă preţuire cu prilejul aniversării mele.

Prin acest număr revista, devenită istorică, a vechii edituri S. Fischer, îsi relua apariţia regulată. Aveam un exemplar la mine la Mohonk şi, d*in icînd în cînd, aruncam o privire timidă spre desişul' luxuriant al laudelor. Ginerele meu, Borgese, vorbea de vitamina P, adică *praise ,* şi e adevărat că drogul ăsta poate avea un efect înviorător şi aduce înseninare chiar şi in perioade de scepticism. Toţi avem rănile noastre, şi lauda, chiar dacă nu tămăduieşte, alină. Cu toate astea, dacă mi-e îngăduit să mă pronunţ ţinînd seama de experienţa proprie, nu exista nici un rap'o'rt între sensibilitatea noastră la elogii şi vulnerabilitatea la denigrarea josnică, la hula perfidă. Oricît ar fi acestea de neroade şi oricît ar fi de notorii ranchiunele personale care le determină, ele preocupă, ca expresie a duşmăniei, mult mai profund şi mult mai statornic decît lauda — şi e stupid, pentru că 'duşmanul e accesoriul cel mai trebuincios, ba chiar cel mai convingător al oricărei vieţi mai de soi. Pe de altă parte, lauda este un aliment care satură repede, produce greaţă, apărarea lăuntrică reacţionează prompt şi, în fond, cel mai bun lucru ar fi să nu ai de auzit, pe socoteala ta, nici bune, nici rele, lucru din nefericire imposibil cînd e vorba de o existenţă cu manifestări în exterior, care influenţează spiritele în mod diferit. Şi încă un noroc cînd, cum e cazul aici, cu cele mai de seamă dintre contribuţii, persoana si opera comentate dau loc, mai mult sau mai puţin din fntîmplare, unor consideraţiuni de ordin mai înalt şi mai general. A servi criticii culturale sau filozofiei artei ca mijloc de cunoaştere e mai mult decît măgulitor şi mai de preţ: este o cinste, şi aduce şi avantaje obiective. '

1 Preţuire, laudă *(engl.).*

Mi-a rămas încă în ureche un *„Oh, realfy ?"* rostit cu un gingaş gest de fereală, răspuns la un cuvînt de rămas bun pronunţat la plecarea din Lake Mohonk. Cynthia, în vîrstă de şaisprezece ani, îşi petrecea vacanţa, sau o parte din ea, împreună cu părinţii, în acest paşnic loc — o *college girl,* şi avea o opinie categoric modestă despre această situaţie tranzitorie a ei. Califica, ridicînd cu dispreţ din umeri, ca *„vety insignificant",* ceea ce îi oferea această stare. Citea un roman „clasic" american, *The Magic Mountain ,* şi-mi era foarte agreabil s-o văd plimbîndu-se cu cartea în mînă, mai ales cînd era îmbrăcată cu jacheţica ei de un roşu aprins, care, pe bună dreptate, îi plăcea s-o poarte, pentru că-i venea admirabil pe silueta ei zveltă. Să întîlnească acolo pe autorul acelei lecturi dificile, dar tocmai de aceea mai palpitante, era desigur o surpriză, o aventură de tinereţe chiar, şi cînd, într-o seară în care se făcea muzică, buna ei mamă puse la cale prezentările, ea îmi dădu să înţeleg, scuzîndu-se, că Cynthia ar fi foarte emoţionată. într-adevăr, mîinile îi erau reci în seara aceea, bar mai tîrziu, în convorbirile amicale din salonul comun, sau în plimbările pe balconul care înconjura hotelul ca o punte de vapor, n-au mai fost. Descoperise oare *cA* tandra admiraţie pentru ceea ce este dificil şi exaltant se poate calma p'rintr-o altă admiraţie, ce-i vine în întîmpinare, adresată eternului farmec al suavei tinereţi şi care, într-o ultimă privire cufundată în ochii căprui, nu'şi-a putut\ascunde toată duioşia *? „Oh, realfy ?"*

A trecut şi dineul „Nation Associates", la hotelul „Waldorf Astbria" din New York. N-a fost o treabă măruntă. Cu toate cOacrmul costa douăzeci şi cinci de dolari, sala era arhiplină — nici o mirare, de altfel, pentru că lista oratorilor era senzaţională. Robert Sherwood făcea pe maestrul de ceremonii, pentru prima şi ultima dată, după cum mă asigura şi pe mine şi publicul. Au vorbit Freda Kirchwey, Felix' Frankfurter de la Suprem^ Court , Negrin, Shirer şi Ickes, *Secretary of the Interior* . Imediat după ce mi-am debitat micul discurs, a trebuit să

1 Oh, într-adevăr ? *(Engl.)*
2 Elevă de liceu *(engl.).*
3 Complet lipsit de importanţă *(engl.).*
4 *Muntele vrăjit*
5 Curtea Supremă *(engl.).*
6 Ministru de interne *(engl.).*

alerg la Columbia Broadcast, să-mi rostesc cuvîntul la microfon, natural, prescurtat după cuviinţă. Ziarele au publicat editoriale despre festivitatea de mare însemnătate politică. Şi cu toate astea, pentru mine nu era nici pe departe atît'de importantă ca aceea care a avut loc a doua zi, pe nemţeşte: mîncasem seara undeva, în oraş, cu doamna Hedwig Fischer, cu Fritz Landshoff, Gumpert, Kahler, şi Kadidja Wedekind si Monika, iar mai tîrziu ni s-a alipit si Joachim Maass, şi, in camera noastră de la hotelul „Şt. Regis", le-am citit acestor doamne, editori, scriitori şi domnişoare, ceva din *FaUstus:* capitolul Esmeralda, doctorii, începutul dialogului cu diavolul şi „iadul". Dacă vreodată asemenea manifestări de expansiune au însemnat pentru mine o încurajare, de data asta, din notele consemnate la data zilei următoare, răzbat reminiscenţele unei seri fericite.

Am pornit din nou la drum. La Chicago avu loc o altă sărbătorire, foarte animată, pentru care trebuie să fiu recunoscător universităţii şi personal unui excelent prieten, marele fizician James' Fr'ank; iar la 4 iulie ajungeam înapoi acasă. Articolul Dostoievski trebuia pus pe roate imediat. Răcit şi obosit, am dat gata cele douăzeci şi patru de pagini în douăsprezece zile, şi în ultima decadă a lunii m-am întors la *Faustus,* întîi fevizuind şi corectînd, apoi mergînd mai departe.

XI

Am scris atunci acele părţi ale romanului care, al-ternînd planul cronologic, contrapunctînd precedenta catastrofă a Germaniei cu aceea, mai înfiorătoare, ce se precipita, duceau mai departe destinele eroului şi ale altor locuitori ai cărţii: fetele Rodde, violonistul Schwerdt-feger, şi care, recurgînd atît la tragic, cît şi la grotesc, încercau să caracterizeze etapa finală a unei societăţi batjocorite de uneltirile şicanatorii ale intelectului, izbutind de altfel să evoce, să creeze, *accelerando,* sentimentul *sfîrşitului,* în toate accepţiunile sale, şi, în fond, să tindă cu fiecare cuvînt către opera decisivă si reprezentativă: oratoriul apocaliptic al lui Leyerkuhn. De-abia încheiasem capitolul XXVII cu călătoria lui Adrian în străfundul mărilor şi în „lumea aştrilor" (liber după legendă), cînd se produse „primul atac asupra Japoniei cu bombe în care

acţionau atomi de uraniu", şi, la cîteva zile după prăpădul de'la Hiroşima, de o violenţă cosmică, la a cărui pregătire în scopul unor nemaipomenite distrugeri, mii de oameni lucraseră într-o tăinuită diviziune a muncii, cheltuindu-se două miliarde de dolari, Nagasaki fu supus aceleiaşi sorţi. Era o exploatare politică a „tainelor lăuntrice ale naturii" în care, cum spune poetul, nu-i e dat „spiritului făcut" să pătrundă — exploatare politică, pentru că utilizarea înspăimîntătoarei „arme" nu mai era deloc necesară pentru obţinerea victoriei împotriva Japoniei. Ea era necesară numai pentru a preveni participarea Rusiei la această victorie — motiv care pare să nu fi fost suficient nici Vaticanului, pentru că şi-a manifestat neliniştea şi dezaprobarea religioasă. Scrupulele Sfîntului Părinte aii fost împărtăşite de multă lume, de asemenea şi de mine. Era totuşi un noroc că întrecerea atomică a fost cîştigată de America şi nu de nazişti.

în orice caz, capitularea fără condiţii a Japoniei a avut loc încă înainte de jumătatea lui august, la numai şase zile de la declaraţia rusească de război imperiului insular, înregistrîndu-s'e astfeHotodată şi sfîrşitul celui de-al „doilea război mondial". în realitate nu se sfîrşea nimic, ci un irezistibil proces de transformare socială, economică şi culturală, pe plan mondial, plin de perspective aventuroase, care începuse cu o generaţie înainte, continua fără nici un fel de întrerupere. In timp ce istoria universală îşi serba una din festivităţile sale oarbe cu manifestaţii populare şi drapele în vînt, eu îmi aveam micile mele griji şi osteneli personale, care se amestecau în grijile şi ostenelile romanului si mă tulburau, mă distrăgeau de la el. Office of War Information îmi comunicase o scrisoare 4eschisă a scriitorului german W. von Molo, un document apărut pe la începutul lunii în ziarul „Hessische Post", care mă poftea insistent să mă întorc în Germania şi să-mi reiau locul în mijlocul unui popor căruia viaţa mea îi păruse atît de scandaloasă, dar nu găsise absolut nimic de spus împotriva tratamentului pe care am avut a-l îndura de la despoţii lui. „Veniţi ca un bun tămăduitor..." îmi sunau fals cuvintele acestea, şi jurnalul meu încearcă să înlăture intervenţia supărătoare şi lipsită de bun-simţ printr-un constant repetat „lucrat la capitol". Au fost şi alte solicitări. Liesl Frank, cu doliul ei mişcător şi exagerat pentru soţul pierdut, doritoare să-i proslăvească me-

noria, nu numai că plănuia pentru mai tîrziu mari cere-nonii publice, ci mai voia ca, în prealabil, să organizeze o iianifestare de acest gen la noi acasă. Aşa că am invitat vreo douăzeci de persoane, printre care pe soţii Feuchtwanger şi pe Bruno Walter, în *living-room,* şi le-am vorbit şezînd în faţa măsuţei mele de citit, spunîndu-le că acum nu era ceasul descurajării, ci al bucuriei pentru ' strălucirea lăsată în urmă de viaţa prietenului decedat. în faţa mea, în rochia ei neagră, ştfîngînd mîna soţiei mele,

I şedea văduva avidă de doliul ei, savurînd printre lacrimi
| faptul că le citeam oaspeţilor delicioasa povestire a lui Frank, *Cadranul lunar,* apoi cîteva poezii ale lui şi versuri ale lui Fontane din perioada de maturitate, ale căror obscenităţi artistice ne plăcuseră amîndurora şi ni le recitam adesea unul altuia. La drept vorbind, tocmai potrivite cu
\ starea mea fizică nu erau asemenea eforturi. Dar cui i-ar face plăcere să refuze a-şi dedica forţele unui mort drag ? Vara era neobişnuit de frumoasă, radioasă şi deloc do-gorîtoare, cum numai aici poţi s-o guşti, răcorită zi de zi de briza oceanului. Terminasem capitolul XXVIII (încurcătura baronului von Riedesel) în numai zece zile şi începusem să povestesc pe cel următor, căsătoria lui Ines
[1] cu Helmut Institoris — cu o uşoară aprehensiune pe conştiinţă că nu voi putea evita să dau un răspuns, şi încă unul destul de temeinic, lui von Molo sau, la drept vorbind, Germaniei. O seară la Adorno mi-a prilejuit o nouă întîlnire cu Hans Eisler şi numeroase convorbiri „adecvate" şi stimulatoare: despre conştiinţa încărcată a muzi-
fcii homofone faţă de contrapunct, despre Bach, „armonistul" (cum îl calificase Goethe), despre polifonia lui Beethoven, care n-ar fi naturală, ar fi „mai proastă" decît a lui Mozart. Se mai făcea muzică şi în casa primitoare a unei doamne Wells de la Beverly Hills, unde strălucit înzestratul pianist Jakob Gimbel (unul dintre acei neîntrecuţi virtuoşi evrei răsăriteni care apar neîncetat) ne-a cîntat Beethoven şi Chopin. — Şi încă o dată copiii şi nepoţii din San Francisco au venit să stea la noi: „Revedere cu Frido, sînt încîntat... Dimineaţă cu Frido. Am rîs cu lacrimi de felul cum vorbeşte, şi m-a distras de la treabă. Am lucrat apoi la capitol, ş'i sînt totuşi curios." — în seara de 26 august, o duminică," am avut invitaţi, s-a făcut muzică de cameră : Vandenburg cu prieteni americani au cîntat triouri de Schubert, Mozart şi Beethoven.

La un moment dat soţia mea m-a luat deoparte să-mi spună că murise Werfei. Telefonase Lotte Walter. Către seară se afla în odaia de lucru, tocmai terminase de revăzut bunul de tipar la ultima ediţie a poeziilor lui si făcînd cîţiva paşi spre uşă, s-a prăbuşit neînsufleţit cu ujj firicel de'sînge în colţul buzelor. Am lăsat ca mica' noastră petrecere să se termine fără să răspîndim vestea, şi după plecarea oaspeţilor am stat multă vreme de vorbă cuprinşi de emoţie. A doua zi dimineaţa ne-am dus la Alma. Erau acolo soţii Arlt, Neumann, Mme. Massary, soţii Walter si alţii. Liesl Frank a sosit în acelaşi timp cu noi. „Bun an, ce ziceţi ?" a făcut ea cu amărăciune. I se putea citi pe fată că socoteşte această moarte ca o uşoară jignire, prin diversiunea pe care o provoca în propria ei durere. Şi într-adevăr, nu-i oare, în moartea unui artist, în trecerea lui în eternitate, în nemurire, ceva de apoteoză pe care supravieţuitorul afectuos n-ar vrea s-o vadă intrată în competiţie cu cazuri paralele ?
La înmormîntarea lui Frank fusesem silit să lipsesc; la cea a lui Werfei, în ziua de 29, am asistat şi noi. A avut loc la capela societăţii de pompe funebre de la Beverly Hills. Somptuozitate floral ă impresionantă şi adunare funerară foarte numeroasă, cuprinzînd mulţi muzicieni şi scriitori. Văduva, întîi a lui Mahler şi acum a lui Werfei,' nu asista. „Eu nu asist niciodată", spusese fenomenala femeie — vorbă care, în autenticitatea ei, mi s-a părut atît de comică, încît n-am ştiut dacă ceea ce mi-a hohotit în piept, lîngă coşciug, a fost rîs sau plîns. în sala vecină a cîntat Lotte Lehmann acompaniată de Walter. Discursul funebru al abatelui Moenius s-a lăsat aşteptat îndelung în preludiile mereu mai jenate ale orgii deoarece, în ultimul moment, Alma ceruse manuscrisul pentru o riguroasă verificare. Moenius a vorbit nu în calitate de reprezentant al bisericii, ci în aceea de prieten al familiei Werfei, dar cuvîntarea lui, împodobită cu citate din Dante în loc de Biblie, avea toate caracteristicile culturii catolice. Această ceremonie, prin cadrul ei, prin gîndurile pe care le isca, m-a mişcat aproape mai mult decît se cuvenea, şi cînd am ieşit apoi în aer liber, să-mi salut prietenii şi cunoştinţele, am citit pe chipurile lor spaima pe carele-o producea înfăţişarea mea.
„Lucrat mult", spune însemnarea de a doua zi. Era vorba de roman, dar răspunsul de dat Germaniei, mesajul

Stre scriitorul care mă interpelase, nu mai putea fi multă reme amînat, şi dacă m-am apucat de el oftind, aveam totuşi multe de spus, ca atunci la Ziirich, cînd am scris Uni-efsităţii din Bonn: şi asta îmi oferea prilejul să-i dau o \ formă durabilă de document. Spre ruşinea mea, mi-au trebuit nu mai puţin de opt zile ca să termin replica pentru | că, deşi în ziua â cincea o încheiasem, la o lectură de veri-Ificare,' am simţit nevoia ca sfîrşitul, propriu-zis toată jumătatea a doua, să fie rescris; o'zi s-a dus cu „fel de fel S de încercări şi suceli", o alta ca să-i fac un nou final, şi Tiarăşi alta, cîrid stă scris : „Luat efectiv de la început". Dar atunci a fost gata — într-un spirit uman, după impresia mea într-un spirit al

împăciuirii şi al încurajării consolatoare către sflrşit, cum încercam singur să mă conving, cu toate că era lesne de prevăzut că cei de dincolo se vor opri numai la „nu" — si documentul a plecat în Germania, la „Aufbau", la New Vork, şi la O.W.I.
„Recitit capitolul în curs. în fine, am mers cu el mai departe."
Primisem atunci o carte veche: *Legenda lui Faust. Cărţi populare, teatru popular, teatru de păpuşi, vrăjiile iadului şi cărţi de vrăjitorie* de J. Scheible, Stuttgart, 1847, în editura autorului. E o antologie voluminoasă a tuturor plăsmuirilor existente pe această temă populară şi a tuturor consideraţiunilor imaginabile în legătură cu ea, inclusiv eseul lui Gorres despre legenda vrăjitoriei, despre invocarea spiritelor, pactul cu Necuratul, extras din a sa *Mistica creştină* şi un cu totul remarcabil fragment din lucrarea, apărută în 1836, *Cu privire la tragedia lui Calderon despre magul făcător de minuni O contribuţie la înţelegerea fabulei faustiene,* de dr. Karl Rosenkranz, din care sînt citate următoarele extrase din prelegerile lui Franz Baader despre filozofia religioasă : „Adevăratul diavol trebuie să fie culmea răcelii. El trebuie... să încarneze extrema mulţumire de sine, cea mai mare nepăsare, negaţia com'plăcîndu-se în ea însăşi. Nu se poate tăgădui că o asemenea încremenire în certitudine deşartă, excluzînd orice alt cuprins decît această încîntare de' sine, duce la nulitatea absolută din care a dispărut orice viaţă, cu excepţia egocentrismului celui mai arogant. Dar tocmai această glacialitate face imposibilă reprezentarea diabolicului în poezie. Nu se poate înlătura total patosul ci, pentru acţiune, e indispensabil interesul Satanei, şi el apare toc-

mai sub formă de *ironie* la adresa realităţii..." Ce spunea îmi plăcea grozav şi am citit în general mult din bucoavna veche şi cartonată.'în afară de asta, m-am ocupat din nou, cît se poate de stăruitor, de Adalbert Stifter. Am recitit *Burlacul* lui, apoi *Abdias,* apoi *Piatra de var* care mi s-a părut „nespus de originală şi de o calmă temeritate", si paginile atît de uluitoare cum sînt cele cu grindina sau cu pîrjolul din *Poveste despre fetiţa oacheşă.* S-a scos adesea, insistent, în relief contrastul dintre sîngeroasa sinucidere a lui Stifter şi nobila blîndeţe a poeziei sale. Dar s-a observat mai rar că îndărătul concepţiei sale, de o rigoare calmă şi intimă, despre natură, acţiona o predispoziţie spre excesiv, spre catastrofe elementare, spre patologic, care îşi capătă expresia înspăimîntătoare, de pildă, în descrierea de neuitat a violentei ninsori din Pădurea Bavareză, în faimoasa secetă din *Heidedorf* şi în lucrările de care am pomenit mai sus. Chiar şi afinitatea fetei din *Abdias* cu furtuna, atracţia care o constituie pentru ea fulgerul, fac de asemenea parte din acest domeniu neliniştitor. Unde găseşti aşa ceva la Gottfried Keller — al cărui umor îl aminteşte totuşi atît de bine o povestire ca *Poteca din pădure ?* Stifter este unul dintre cei mai remarcabili, mai profunzi, mai tainici şi temerari, mai minunaţi şi pasionaţi povestitori ai literaturii universale, prea puţin cercetat de critică.
Aşadar, cam pe vremea asta era cînd mi-am făcut inimă'rea, chiar ca un prost, de mîzgăleala grosolană a unui oarecare C. Barth de la „Neue Deutsche Volkszeitung" din New York şi tot atunci mi-a parvenit prin O.W.I. un articol perfid şi' iritant al lui Frank Thiess din „Miinche-ner Zeitung", material în care o grupare ce-şi zicea „emigraţia internă" şi se definea cu multă aroganţă drept comunitatea de intelectuali care „rămăseseră credincioşi Germaniei", „n-au abandonat-o în nenorocire", n-au asistat la destinul ei „din loja confortabilă a străinătăţii", ci l-au împărtăşit leal. L-ar fi împărtăşit leal şi dacă Hitler ar fi ieşit învingător. Dar acum căzuse vatra peste cei ce clociseră acolo, şi ei îşi făceau din asta mari merite, se lansau în insulte împotriva acelora pe care-i bătuseră toate vînturile străinătăţii şi a căror soartă, de atît de multe ori, fusese mizeria şi moartea. Vorba e că Thiess a fost demascat chiar în Germania si compromis prin publicarea unui interviu al lui din 1933 în care se ralia cu entuziasm lui

Hitler, aşa că trupa a rămas fără cap. Injuriile unor agramaţi din fiţuicile germano-americane îmi puneau nervii la încercare, Emigranţii întorşi în ţară scriau împotriva mea în presa germană.
„Atacurile, falsurile, prostiile — mărturiseau notele mele — mă obosesc la fel ca şi munca grea."
Veneau şi compensaţii, încurajări. în cuvinte de o rară fineţe, un amplu articol' din „Les Nouvelles Litt6raires" aprecia si excepţionala traducere a romanului *Lotte la Weimar* făcută de Louise Servicen şi cartea însăşi, ceea ce m-a bucurat mai mult decît mă amărîseră necazurile. Erika îmi trimisese un exemplar de la Mondorf, în Luxemburg, împreună cu o relatare despre vizita ei la grangurii nazişti care-şi aşteptau temporar judecata acolo într-un hotel-închisoare. Fierberea acestor terorişti doborîţi, cînd aflaseră cine fusese corespondenta de război americană, se exprimase în toate nuanţele, de la oroarea profundă pînă la regretul de a nu fi schimbat cu ea măcar un cuvînt rezonabil. „I-aş fi explicat

totul, exclamase Goring. Cazul Mann a fost greşit rezolvat. Eu aş fi procedat altfel!" Mă întreb, cum ? Cu siguranţă că mi-âr fi dat un castel, un milion, şi fiecăruia cîte un inel cu briliant, dacă aş fi acceptat să ader la al treilea Reich. Vezi-ţi de calea ta, asasin burtos şi jovial! Tu, cel puţin, ai petrecut, pe cînd domnul şi stăp'înul tău n-a trăit decît în iad.
Aproape în acelaşi timp sosea şi articolul despre mine, publicat de Lukacs în „Internationale Literatur", cu ocazia împlinirii a şaptezeci de ani. Acest comunist, căruia „moştenirea burgheză" îi e scumpă şi care e în stare să scrie captivant şi plin de înţelegere despre Raabe, Keller sau Fontane, îşi mai amintise şi altă dată de mine, într-o serie de articole despre literatura germană în epoca imperialistă, vorbind cu înţelepciune şi omagiindu-mă, vădind astfel calitatea indispensabilă criticului de a distinge între gînd şi fiinţă (sau actul generat de această fiinţă) şi să nu ia drept ban bun decît pe aceasta din urmă, nu şi pe cel dintîi. Ce gîndisem eu la patruzeci de ani nu-l împiedică absolut deloc să mă situeze categoric alături de fratele meu şi să spună: „Pentru că *Supusul* lui Heinrich Mann şi *Moartea la Veneţia* a lui Thomas Mann puteau fi încă de pe atunci considerate ca marii precursori ai acelei tendinţe care a semnalat pericolul unui infern barbar înlăuntrul civilizaţiei germane moderne, ca produs complementar

obligatoriu al ei". Astfel, el indica dinainte raportul dintre nuvela veneţiană şi *Faustus.* Şi e foarte bine aşa, pentru că ideea „semnalării" este de' importanţă primordială în orice literatură şi în orice cunoaştere literară. Poetul (ca şi filozoful), ca instrument de semnalizare, seismograf, mediu sensibil, fără să aibă conştiinţa clară a funcţiunii sale organice şi deci perfect capabil, în acelaşi timp, să se înşele uneori — mi se pare singurul punc\ de vedere just. — Acestea spuse şi terminate, eseul *în căutarea cetăţeanului* e o imagine sociologică şi psihologică a vieţii şi activităţii mele, de o amploare care încă nu-mi fusese consacrată şi de aceea mi-a creat un sentiment de gratitudine profundă — într-o bună măsură şi pentru că criticul considera opera mea nu numai sub uri unghi „istoric", ci stabilea o relaţie între ea şi viitorul german. Ciudat numai că în aprecieri 'atît de binevoitoare de-a lungul acestei linii şi în această sferă critică, ciclul *Iosif* este cu perseverenţă omis şi ocolit. E o chestiune de datină şi scrupule doctrinare : *Iosif* e un „mit", deci evadare. Păcat. Şi poate că nu chiar just. Nici bisericii catolice opera nu-i e' pe plac, pentru că demonstrează relativitatea creştinismului.
Dar, să nu las să pară că tot ce-i bun şi mîngîietor mi-ar veni numai din lumea negermană. Klâus îmi scria din Roma că la Berlin văzuse peste tot afişe anunţînd conferinţe despre *Iosif* şi lecturi din *Lotte.* Am auzit că la noul post german de radio se citise cîte ceva de mine. Ziarul prizonierilor de război „Der Ruf" (acum apare la Miinchen) publicase cuvinte prieteneşti şi pline de încredere despre mine. Ca un protest împotriva lui Thiess şi a altora^ apăruseră în ziare germane declaraţii în favoarea mea. într-un cuvînt, tăgada nefiind unanimă, cum ar putea fi adeziunea ? Trebuie totdeauna să-ţi cauţi împăcarea în vechiul dicton, de mult citit pe un fronton din Liibeck: „Nu poţi fi tuturor pe plac". Ca şi cum ar fi vorba de a fi pe plac, şi nu mai curînd de efectul care rezultă din neînţelegeri, din controverse, vicisitudini. E adevărat, această degajare, această decantare e ceva foarte aproape de moarte, sau se împlineşte de-abia după moarte. Viaţa e supliciu, şi numai cît suferim, trăim.
începeau să vină acum şi scrisori de la prieteni, pentru că Germania era din nou accesibilă : de la Praetonus, de la Reisiger, de la alţii mai tineri, ca Siiskind; încă nimic

de la Ernst Bertram, de a cărui soartă mă interesam pe ici pe colo, fără să pot afla decît lucruri numai pe jumătate liniştitoare. Primeam scrisori şi de la unii pe care ne deprinsesem să-i considerăm figuri sinistre şi cărora nu era chiar atît de uşor să le răspunzi, cu toate că, dacă te-ai fi luat după spusele lor, erau imaculaţi ca, de pildă, Kirchner de la „Frankfurter Zeitung", şi Blunck, fost preşedinte al Camerei Scriitorilor Reichului lui Hitler. în afară de ei îmi mai scriau din Germania o mulţime de oameni care mi se plîngeau de necazurile lor, de faptul că învingătorii nu prea făceau deosebire între oile rîioase şi cele nerîioase, între vinovaţi şi nevinovaţi, că judecau tot germanul cu aceeaşi măsură, şi care mă implorau să intervin imediat şi, datorită influenţei mele considerabile, să remediez lucrurile.
„Ocupat cu continuarea romanului (izbucnirea războiului), documentîndu-mă din vechile caiete de note. Scriu cu îndîrjire la capitolul XXX... Noaptea nu mă simt bine, frisoane, agitaţie, răceală, nu dorm bine, senzaţie că se apropie o boală... Versiunea engleză a *Scrisorii către Germania* pentru „London News Chronicle"... Corespondenţă ore întregi... *Marionetele* lui Kleist, cartea lui Frank Harris despre Shakespeare. Evocam cu K. ororile anului ăstuia, grindina de emoţii zguduitoare,

inclusiv, morţii numeroşi: de curînd şi Bela Bartok, Roda-Roda, Beer-Hofman'n, şi Seabrook* care s-a sinucis. N-ar fi de mirare să te copleşească şi mai mult oboseala. Dar interesul pentru roman s-a însufleţit zilele astea. Uluire în faţa neromanescului, a straniei autenticităţi biografice, care e totuşi ficţiune... Griji şi prevedere pentru mult mai tîrziu, trecut peste multe dificultăţi: i-am scris lui Walter la New York să-mi împrumute scrisoarea despre Frido în legătură cu Nepomuk Schneidewein... Terminat după-a-miază cuvîntarea pentru ceremonia comemorativă a lui Frank."
Da, asta era la rînd acum: potirul, un prinos adus cu dragă inimă, dar şi mormăind pe înfundate împotriva exigenţei necruţătoare. Festivitatea a avut loc la 29 septembrie' la Play House, la Hollywood. Sala mare era înţesată, se adunase toată „Germania din California". Chiar şi fratele meu, care iese atît de rar, venise cu noi. Recitări, lecturi cu oratori experimentaţi care totuşi nu puteau învinge unele deficienţe acustice şi pe care publicul din

fund îi irita cu strigătele lui oribile: „Mai tare!" Scene fragmentare, prea fragmentare, din încîntătoarea comedie *Furtună într-un pahar cu apă.* Am vorbit ultimul — pre-cedînd partea finală, o piesă la pian — trudit, epuizat şi din toată inima. A fost mişcător, prea mişcător, opinase Heinrich. A doua zi, la telefon, Liesl Franic era de părere că n-ar fi de dorit să mi se ceară eforturi ca acela de ieri, care trebuia să fie ultimul. — Şi dacă într-o bună zi va fi o ceremonie Franz Werfel ?
Eram la capitolul XXXI, care cuprinde sfîrşitul războiului, figurile zelatoarelor lui Adrian, orientarea lui către opera de marionete, şi seara „am citit îndelung din *Gesta Romanorum.* Cea mai frumoasă şi mai uimitoare dintre aceste poveşti este aceea a naşterii sfîntului papă Grigore. Alegerea' lui, meritată pentru faptul că era născut din frate şi soră şi pentru incestul comis cu mama sa — ispăşite toate printr-o inimaginabilă asceză de şaptesprezece ani pe o stîncă pustie. Culmea păcatului, culmea ispăşirii, numai această cale duce la sfinţenie." Nu ştiusem nimic despre multiplele versuri ale legendei, de-ab'ia dacă auzisem despre poemul lui Hartmann von Aue, în germana lui medievală. Dar mi-a plăcut atît de mult încît chiar de pe atunci m-am purtat cu gîndul să-i sustrag, într-o bună zi, eroului meu subiectul şi să fac din el un mic roman arhaic.
La 9 noiembrie am atacat capitolul XXXII cu chinuitorul dialog dintre Ines şi Zeitblom, şi douăzeci de zile mai tîrziu era terminat. Imediat pregătiri pentru următorul, care urma să comporte şi el un dublu registru cronologic, să introducă motivul' tinerei sirene şi să insufle sentimentul naturii uşuratice a lui Schwerdtfe'ger. Dar starea proastă a sănătăţii mele, accentuarea strănutului şi tusei, oboseala de pe urma răcelii cronice şi faptul că arătam rău au determinat o nouă consultare a medicului, al cărei rezultat a corespuns aşteptărilor mele: s-a constatat o nouă scădere în greutate', depuneri pe bronhii, hipo-tensiune arterială; s-au scris reţete pentru stimularea alimentării. Deci, înapoi la roman, înarmat cu drajeuri mari şi roşii de vitamine pe care trebuia să le înghit de trei ori pe zi, ceea ce mă plictisea teribil. O dată cu decembrie începeam capitolul XXXIII mai liniştit şi mai încrezător, pentru că nu era nimic grav, şi inima se dovedise din nou

sănătoasă tun. Ce se nimerea prost era că tocmai acum, cînd se apropia zi de zi problema cea mai greu de rezolvat: descrierea oratoriului apocaliptic al lui Leverkiihn, care trebuia să fie convingătoare, riguros autentică, încît să simuleze veridic realitatea, şi care nu putea să se desfăşoare decît într-o serie de trei capitole, deoarece îmi dădusem seama imediat că analiza acestei funeste opere finale trebuie împletită cu descrierea experienţelor contemporane ale bunului Serenus (discuţiile arhifasciste de la Kridwiss) cu care avea o tulburătoare afinitate — se nimerea prost, zic, că tocmai acum se adăuga şi eternul catar al bronhiilor şi traheii, slăbindu-mă enorm, uneori pînă la epuizare. Nu se nimerea bine nici faptul că în repetate rînduri am fost obligat să iau parte la manifestări publice, absolut inevitabile: la Westwood, în Royce Hali am ţinut, în faţa reprezentanţilor consulatului rus, o conferinţă adaptată după eseul Dostoievski şi, spre marea mea bucurie, i-a plăcut foarte mult lui Klemperer, care era şi el de faţă. La un dineu al lui „Independent Citizen Committee", din care făceau parte şi profesorii universitari Shapley şi Dykstra, doamna Douglas-Gahagen, membră a Camerei Reprezentanţilor, şi colonelul Carlsson, a trebuit să ţin şi eu o cuvîntar'e. Punctul culminant al serii a fost cuvîntâ-rea colonelului cu vederi liberale (între timp demisionat cu gradul de general) care, cu un curaj demn de remarcat, a biciuit utilizarea abuzivă a trupelor noastre în China unde, zicea el, literalmente n-au ce căuta, cu atît mai mult cu cît singura parte a ţării în care domneşte oarecare ordine e cea în puterea comuniştilor... Cît de diferite şi, în felul lor, destul de interesante, erau recepţiile de la contele Ostheim, cu sînge de Hohenzollern în vine, şi soţia sa americană, unde eram invitaţi cînd şi cînd —

acel conte Ostheim care fusese exclus de la drepturile de moştenitor prezumtiv al tronului de la Weimar pentru antimilitarismul său şi alte sentimente compromiţătoare, întîlneai acolo o societate pestriţă, elegantă, şi auzeai emigranţi ruşi albi susţinînd că ar fi ameninţaţi de cereri de extrădare ale guvernului lui Stalin. îmi venea greu să cred că Moscova îi mai socotea pe domnii aceştia periculoşi. La urma urmei, ce căutau ei în salonul prinţului ? Sînt lucruri care trebuie înţelese. Exilul creează o formă

de existenţă comună, şi diversitatea motivelor lui nu are mare importanţă. Fie „'culoarea roşie", fie contrariul ei — comunitatea de soartă şi solidaritatea de clasă sînt mai hotărîtoare decît nuanţele în convingeri — şi oamenii se regăsesc.

„Continuat la capitol". „Cîte ceva la capitol". „Merg spre sfîrşitul capitolului XXXIII". La 27 decembrie: „Am terminat'capitolul XXXIII. — Lectură. Poate că din cauza oboselii sînt totuşi prea critic cu opera în întregul ei. Citit *Apocalipsul,* miscât de cuvintele: «Deşi ai putere mică, tu ai păzit cuvîntuf meu şi de numele meu nu te-ai lepădat»."

XII

încă de la începutul lui decembrie luasem hotărîrea, şi o adusesem la îndeplinire, de a-i da lui Adorno tot ce scrisesem din *Faustus* şi exista în copie dactilografiată, pentru ca să-i permit să urmărească ideea directoare în ansamblul ei, să-l pun la curent cu intenţiile mele şi să-l determin să mă ajute cu inventivitatea sâ la părţile muzicale ce aveau să vină. Către sfîrşitul anului, într-o dimineaţă, în loc să lucrez, i-am scris o' scrisoare de zece pagini în care mă scuzam, pe cît se putea scuza aşa ceva, de toate „împrumuturile" ce le făcusem „cu scrupul şi fără scrupul" din filozofia sa muzicală; le făcusem, îi scriam, cu convingerea că cele însuşite, învăţate de la el, puteau să îndeplinească foarte bine o 'funcţiune independentă în construcţia mea, să-şi cîştige o'viaţă proprie simbolică, rămînînd" în acelaşi timp intacte la locul lor de origine, şi explicam apoi, cît de mult „ignoranţa mea de iniţiat" mai avea nevoie, în cele ce aveau să urmeze, de alimentarea cu precizările specialistului. „Romanul, îi scriam, a ajuns la punctul în care Leverkuhn, la treizeci şi cinci de ani, purtat de primul val de inspiraţie euforica, concepe cu o repeziciune stranie opera sa principală, sau prima sa operă principală, *Apocalipsis cumfiguris,* după cincisprezece gravuri de Diirer sau direct după textul Apocalipsului. Aici trebuie imaginată, realizată, caracterizată, cu o anumită forţă de sugestie, o operă (pe care mi-o închipui ca un produs foarte «german», un oratoriu cu orchestră, coruri, solişti, recitator) şi scriu această scrisoare ca să rămîn în temă, temă pe care nu îndrăznesc încă să o abordez. Am nevoie de cîteva «amănunte precise», care să caracteri-

zeze, să realizeze, în stare să-i dea cititorului o imagine plauzibilă, convingătoare (ajung doar cîteva). Vreţi să ne gîndim împreună cam cum ar putea fi pusă pe şantier a-ceastă operă — opera lui Leverkuhn, firește; cum aţi face-o dumneavoastră dacă aţi fi încheiat un pact cu diavolul, şi să-mi sugeraţi unele particularităţi muzicale care. să aibă darul de a contribui la promovarea acestei iluzii ? Eu întrevăd, vag, în gînd, ceva satanic-religios, şi demonic şi pios în acelaşi timp, riguros conformist dar scelerat, ca efect bătîndu-şi adesea joc de artă, ceva care, de asemenea, să fie o întoarcere la primitivul elementar (amintirile Kretzschmar—Beissel), o renunţare la diviziunea în măsuri, ba chiar la ordinea tonală (glissando de tromboni); şi, în afară de asta, ceva care practic să fie aproape imposibil de executat; vechi tonalităţi liturgice, coruri â cappella, care să trebuiască să fie cîntate într-un acordaj netemperat, astfel ca la pian să nu poţi găsi efectiv nici o notă, nici un interval etc. Dar «etc.» e uşor de zis..."

Corurile astea netemperate, deveniseră pentru mine o obsesie, o sminteală în care multă vreme am stăruit cu îndărătnicie, cu toate că solicitatul nici nu voia să audă. Ideea asta mă sedusese în asemenea hal încît, fără ştirea lui Adorno, i-am cerut părerea lui Schonberg, care mi-a răspuns : „Eu n-aş face-o. Dar teoretic, e perfect posibil." Cu toată această autorizare de sus de tot, am abandonat-o în cele din urmă, cum am abandonat şi intenţia de a renunţa la diviziunea în măsuri; va fi păstrată ca'ironizare a cuceririlor civilizaţiei. Cu-atît mai vîrtos m-am străduit în schimb să scot în relief barbarismul glissandoului instrumental şi vocal.

Sosi'din nou Crăciunul — ploios, de data asta — şi o dată cu el şi mica familie de la Mill Valley, de lîngă San Francisco, şi, cum n-aveam fire de poleială pentru pom, în seara de ajun tăiam cu toţii în fîşii subţiri o grămadă de staniol vechi, ca să le facem bucurie băieţaşilor. „Revedere cu Frido. Sînt fericit."

De sărbători mai scriam încă la capitolul XXXIII în care aveam să intercalez ulterior observaţiile uimitor de interesante ale lui Adrian despre frumuseţea şi autenticitatea sirenei, încheindu-l puţin înainte de sfîrşitul anului. Mă ţinuse douăzeci şi şapte de zile. Adorno îmi trimisese vorbă că citise tot şi că pregătise note. „Ameliorări la capitol. La plimbare, copleşit de oboseală, iar restul zilei suferind şi somnoros,

fără să pot dormi. L-am primit pe doctorul Schiff. (Pînă acum pe doctor îl chemase Wolf, dar schimbarea frecventă a medicilor este caracteristică în stări ca a mea; avea să vină la rînd şi doctorul Rosenthal, medicul fratelui meu.) El fu de părere că afecţiunea de pe trahee şi bronhii era probabil de natură infecţioasă şi-mi prescrise calmante, expectorante, fortifiante." Aşa stă scris în jurnalul meu. Va să zică, n-aveam febră, nu eram bolnav decît pe jumătate, aşa că mi-am văzut de viaţa mea de toate zilele, succesiunea obişnuită: lucru, lectură, plimbare pînă jos la mare, dictarea scrisorilor, corespondenţă scrisă de mină. „De ce oare toţi care vor să imigreze sau caută un *job* mi se adresează mie ?!" întrebare pusă destinului. — Preparativele pentru capitolul XXXIV, capitol tripartit, au început imediat după Anul nou 1946; prima însemnare a zilei din jurnal se referă la *Faustus* în ansamblu, şi anume în legătură cu cercetarea „memoriilor" lui Max Osborn, pentru care autorul mă rugase să scriu o prefaţă. Am citit acolo despre Menzel, Lieber-mann, KJinger, Lesser-Ury, Bode, „marele om" al muzeelor. „Numai si numai personalităţi! Am impresia că eu nu-s. Lumea fşi va aminti de mine'tot atît de puţin cîţ de Proust." Şi, deodată: „Cît ^de mult din atmosfera vieţii mele e cuprins în *Faustus!* în fond e o confesiune totală. Acesta a fost de la început factorul zguduitor în carte."

într-una din după-amiezele următoare eram la Adorno. Citiseră manuscrisul în acelaşi timp, el şi soţia sa, îşi trăseseră filele unul altuia din mină, iar eu,'cel cu îndoielile, îi ascultam avid povestindu-mi cît fuseseră de interesaţi, captivaţi, mişcaţi. Faptul că autorul *Filozofiei muzicii moderne* acceptă fără supărare maniera în care îi permisesem diavolului, duşman al creaţiei, să-şi facă, după cum spunea Adrian, „intrarea în artă", o dată cu unele conside-raţiuni proprii de critică contemporană, îmi uşura conştiinţa. în odaia lui de lucru, singuri noi doi, am putut auzi de la el multe lucruri bune si înţelepte despre măreţia şi dificultăţile subiectului. Cîte unele din cele scrise'le ştia dinainte, din lecturi, altele erau noutăţi, şi se referi mai pe larg la „omenia" ce se degajă din fragmentul care vorbeşte despre zelatoarele lui Adrian, de „trăirea" care grăieşte din mărturisirile pătimaşe pe care Ines

l Slujbă *(engl.).*

Rodde i le face lui Serenus, „bunul" Serenus, cel ce nu stîrneste emoţii. Nu era deloc încîntat de ideea mea, de mult irevocabil fixată, de a baza oratoriul pe gravurile apocaliptice ale lui Diirer, şi am ajuns la înţelegerea ca spaţiul interior al operei să he amplificat cît mai mult cu generalităţi eshatologice, să înglobeze, cît se poate, întreaga „cultură apocaliptică" şi să ia înfăţişarea unui fel de rezumat al tuturor „profetizărilor" sfîrs'it'ului. Asemenea intenţii nu-mi erau nici mie străine, ie frămîntasem uneori, pentru că împrumuturile săvîrşite de Ioan din Pat-mos de la alţi vizionari şi extatici sînt destul de izbitoare, şi faptul că în această sferă există o străveche convenţie şi tradiţie, un acord care, printr-un curios fenomen psihologic, pune la dispoziţia celui încercat de diavol, de duhuri, vedenii şi întîmplă'ri, şi, cum spune textul „unul vede acum ce-a văzut altul înaintea lui, vedenia-i de împrumut, e după tipic, nu-i neatîrnată", mi s-a părut nespus de seducătoare, demnă de scos în relief, şi mi-am şi explicat de ce. Corespundea, într-un anume fel,' cu propria mea înclinare, mereu mai accentuată — nu numai a mea după cum putusem să constat — de a considera tot ce e viată drept un produs al culturii, a vedea sub aspectul unor clişee mitice, şi de a prefera imaginaţiei „independente" citatul. Se văd destule urme de felul acesta şi în *Faustus.*

în ziua aceea Adorno nu era pregătit să-mi dea indicaţii si sfaturi pentru opusul lui Leverkiihn, dar mă asigură că îl interesa enorm, că în minte i se agitau fel de fel de idei, şi că o să mi le pună la dispoziţie în scurtă vreme. A omite relatarea felului în care s-a achitat de această promisiune ar însemna să las aceste amintiri cu totul incomplete, în timpul săptămînilor următoare m-am dus la el în repetate rînduri, cu creion si hîrtie, şi, în faţa unui excelent rachiu de fructe făcut în casă, îmi notam din zbor, prescurtat, ameliorări şi precizări la expunerile muzicale anterioare şi detalii caracteristice, pe care şi le pregătise pentru oratoriu. Perfect familiarizat şi cu intenţiile operei în întregul ei, şi cu cele speciale ale acestui fragment, el tindea, cu sugestiile şi cu propunerile, exact la esenţial, şi anume : să demaşte âtît barbaria sîngeroasă a operei, cît şi intelectualismul anemic.

Preparativele pentru fragmentul acesta atît de hotărîtor duraseră foarte mult din cauza lecturilor din Dante, a studiului apocrifelor Evangheliei şi a fel de fel de

texte despre Apocalips şi despre reprezentarea „lumii celeilalte" în antichitatea creştină, texte puse la dispoziţie de binevoitori. Către mijlocul lui ianuarie 1946 începusem să-l scriu şi pînă la începutul lui martie, şase săptămîni adică, avea să-mi acapereze toate forţele — ceea ce nu-i mult deloc, pentru că aceste forţe scădeau din ce în ce, şi în jurnalul meu se înmulţesc observaţii seci despre duferi de cap, nopţi cu tuse, slăbiciune nervoasă şi o oboseală „absurdă". Pe lîngă toate astea, aveam mereu cîte ceva de improvizat şi, ba ici, ba colo, de colaborat: a trebuit să vorbesc la un miting pentru „Defence of Academic Freedom" , să dictez o alocuţiune la radio cu ocazia aniversării naşterii lui Roosevelt, şi tot în vremea aceea a picat şi redactarea lucrării documentare despre fratele meu, lucrare foarte importantă şi la care ţineam foarte mult. N-au lipsit nici manifestări care să-mi' facă plăcere. — La Goteborg, în Suedia, Kate Hamburger îşi publicase cartea despre *Iosif şi fraţii săi,* comentariu pătrunzător al unui filolog; la lectura liii am simţit un fel de invidie pentru timpurile de joc mitologic senin căruia macabra operă a prezentului îi oferea un spaţiu atît de restrîns, sau nu-i oferea deloc. îi reproşam, acesteia din urmă, că nu-i epică, că-i lipsită de umor, e penibilă, o nereuşită artistică. Şi totuşi răzbi un prim ecou, răzbiră glasuri ale primilor cititori ai operei nedesăvîrşite, glasuri consolatoare şi mai emoţionante în concretizarea lor scriptică decît orice îmbărbătare orală, de care totuşi avusesem parte şi înainte. La Princeton, Erich Kahlef smulsese traducătoarei, Helen Lowe-Porter, manuscrisul dactilografiat, bucată cu bucată, atîta cît era, şi el, care într-o zi avea să dea acea analiză magistrală a cărţii, numită *Secularizarea diavolului,* îmi scria despre aceste fragmente, cu accente care mi-au făcut o plăcere egală cu toate grijile şi îndoielile provocate de această operă chinuitoare. Mi-a scris chiar si traducătoarea, care, de obicei, din pură modestie, se abţinea de la orice comentariu la lucrările ce-i erau încredinţate. „/ *strongfy feel* — spunea ea — *that in this book you will nave given your utmost to the German people.*

1 Apărarea libertăţii academice *(engl.).*

2 Am sentimentul profund că în această carte veţi fi dat poporului german tot ce-i puteaţi da *(engl).*

Şi ce-avem altceva de făcut decît să dăm tot ce putem da ?'Orice artă care-şi merită numele mărturiseşte această voinţă de a atinge limita extremă; această hotărîre de a merge pînă la hotar poartă pecetea, stigmatul acelui *utmost.* Sentimentul ăsta, voinţa extremei aventuri era ceea ce mă captiva la utopicul roman postum al lui Wer-fel, *Steaua celor nenăscuţi,* pe care-l citeam acum. Traducătorul, Gustav Arlt, îmi încredinţase textul dactilografiat al originalului. Defunctul extrăsese, ca dar de ziua mea pentru numărul pe iunie al revistei „Neue Rundschau", un capitol: călătoria în spaţiul cosmic al gimnaştilor din clasa de cronosofie. Se încheie cu paradoxul mistic că o mărime se poate întrece în mărime pe sine însăşi, că energia unui astru luminos poate fi mai mare decît ea însăşi, şi că acelaşi lucru se întîmpla şi cu minunea, jertfa din iubire, care e autodistrugere „prin glorificare". Poezia morală a gîndului (dacă mai poate fi numit gînd) m-a mişcat atunci profund, ciudat de profund, şi Werfel mi-a spus că tocmai de aceea alesese acest capitol pentru mine. Ceva din transcendenţa aceasta am regăsit-o, oarecum, în toată opera, scrisă de un om cu inima zdrobită şi făcînd, după moartea poetului, un efect absolut de spiritism, operă a cărei temeritate nu mai aparţine vieţii şi care, din punct de vedere artistic, nu poate fi numită Izbutită. Descrierea, limbajul, viaţa sufletească a acestor oameni trăind la sute de mii de ani după noi pe un pămînt atît de hiperspiritualizat şi de hipertehnicizat, are ceva — repet cuvîntul — de spiritism gol şi găunos, şi multe invenţii inimaginabile, care caracterizează această infinit îndepărtată viată pămîntească, de pildă reclama luminoasă făcută cu stele, sau faptul că nu te mai duci spre ţinta călătoriei tale, ci printr-un instrument, prin mijloace fn acelaşi timp tehnice şi cerebrale, aduci ţinta călătoriei tale la tine, amintesc de Ideile himerice care în vis ţi se par sănătoase şi utile şi cînd te trezeşti vezi că sînt pure nerozii. La Werfel pare să nu se mai fi produs o trezire a simţului critic, şi dacă n-ar fi introdus si unele elemente comice, cum e vorbirea fals-naivă a cîinifor, care spun mereu *nit* în loc de *nicht,* ar exista primejdia unei evadări plictisite de lîngă ceva lipsit de viaţă. Şi totuşi găseşti în această naraţiune ultratemerară de dincolo de mormînt intuiţii absolut grandioase, absolut fascinante, lucruri incomensurabile, noutăţi, roade ale unei imaginaţii rătăcite

şi tocmai de aceea geniale. Scenele şi întâmplările groteşti şi tulburătoare dintr-o lume subpământeană, din golul aflat în mijlocul pământului, cu atmosfera sufocantă de coşmar, rămîn produsele unei fantezii neîntrecute în toate literaturile lumii şi, pentru mine, elementul excepţional de atrăgător, stimulant, considerabil al operei îl constituie tocmai raporturile secrete cu literatura universală, faptul că în felul său aberant duce mai departe o tradiţie şi o face anume în calitatea sa expresă de „roman de călătorie". în această calitate aminteşte de Defoe, dar aminteşte şi de Swift ca şi, mai mult decît de ceilalţi, de Dante, chiar dacă nu într-un mod fericit. Pentru că, spre deosebire de Dante, îi lipseşte limbajul adecvat. — Am citit cartea de două ori, a doua oară „cu creionul", şi mă purta gîndul să fac o conferinţă despre ea. N-am ajuns pînă acolo.

La 2 februarie a concertat Hubermann cu Filarmonica din Los Angeles. N-am ezitat să facem lunga călătorie şi l-am ascultat pe micul şi urîtul maestru-vrăjitor ce stăpîneşte într-o atît de mare măsură puterea de fascinaţie a lăutarului demonic, cîntîndu-ne Beethoven, Bach (o chaconnă în care scotea din vioara sa efecte stranii de orgă), o sonată fermecătoare de C6sar Franck şi, în supliment, cîntece ţigăneşti. Ne-am dus, după aceea, în înghesuială, la el în* cabină. Cînd ne-a văzut, nu mai putea de bucurie. Ne cunoşteam şi ne simpatizam de mult, şi aceste sentimente le-am' împrospătat mereu, la Miinchen, Salz-burg, Zurich, Haga (unde locuisem împreună, la ambasadorul german) şi la New York. La 5 februarie a fost la noi la masă şi ne invită la vila lui din Vevey, cînd ne vom duce în Europa, cum proiectam. Cînd am revăzut noi Elveţia, el murise.

O altă vizită memorabilă a fost aceea a marelui fotograf canadian Karsh, acelaşi care făcuse faimosul portret al lui Churchill cu zîmbetul lui feroce şi gînditor. Chur-chill îi dăduse cinci minute, şi Karsh se lăuda că în tot acest răstimp l-a ţinut fără ţigară în gură. Cu mine i-a fost mai comod. Folosind o aparatură mare ce provoca repetate scurtcircuite, a muncit aproape două ore la o serie de clişee dintre care unele au o „asemănare" fericit prinsă, şi efectele plastice de lumină reprezintă într-adevăr perfecţiunea nu numai în materie de poze proprii, ci din tot ce-âm văzut. Păcat numai că tocmai atunci modelul nu era în formă şi că portretele, altminteri incomparabile, prezintă o imprecizie a trăsăturilor şi o „sublimare" ascuţită ce conţine puţin autentic în ea.

Experienţe fotografice de natură mai presantă, radiografii ale plămînului, scoseseră la lumină, undeva în acest organ, o „umbră" despre care doctorul spunea că ar fi bine să se continue cu supravegherea ei. Pentru moment, a recomandat tratarea nasului şi gîtului de către un specialist, pe nume Mantschik, polonez francizat, foarte priceput, care a făcut tot posibilul să atenueze simptomele ce începeau să apară din ce în ce mai evident — deşi aveau un caracter secundar.

De multă vreme, cu toate că nu recunoşteam decît pe jumătate, după-amiaza şi seara temperatura se ridica puţin, la fel şi în seara zilei în care terminasem oratoriul, cînd, împreună cu fratele meu, m-am dus la o serată de recitări organizată de Ernst Deutsch la Studioul Warner. Pierdusem odată o reprezentaţie similară a acestui mare actor şi excepţional vorbitor şi n-aş fi putut, de data asta, să nu dau urmare unei cordiale invitaţii scrise pe care mi-o trimisese. Am întîlnit acolo numeroşi cunoscuţi, şi serata mi-a făcut, într-adevăr, multă plăcere, cu toate că eram într-o stare oarecum ciudată, de oboseală şi de exaltare în acelaşi timp, stare pe care ţi-o dă o febră nu prea mare. M-am culcat tîrziu — şi cîteva zile nu m-am mai sculat din pat pentru că mă lega de el o stare gripală care după-a-miază îmi ridica temperatura la 39°. O zi şi o noapte, la fiecare trei ore, luam pe cale bucală penicilină, dar fără efect. Mi-a ajutat mai mult un amestec de empirină cu co-deină. Dormeam mult, chiar şi ziua, şi citeam destul, în special Nietzsche, căci pe programul meu de lucru urma conferinţa despre el. Veniră apoi zile în care, mai mult sau mai puţin vindecat, dar cu tendinţa constantă la recidivă şi la urcarea temperaturii, rămîneam în pat numai dimineaţa, citind, moţăind. Tocmai atunci se desfăşura în sînul Naţiunilor Unite o criză în legătură cu Iranul şi cu alianţa militară anglo-americană preconizată de Churchill, şi duelul oratoric între el şi Stalin. Churchill a vorbit elegant. Stalin brutal, dar după părerea mea un pic de dreptate avea fiecare. în general cam aşa se întîmplă, şi numai o dată în viaţă, spre întărirea convingerilor mele, a fost altfel. Hitler prezenta marele avantaj de a determina o simplificare a sentimentelor, un nu care nici o clipă nu

şovăia, o ură clară, de moarte. Din punct de vedere moral, âniule luptă împotriva lui au fost timpuri bune.

în ce priveşte sănătatea au urmat o serie de fluctuaţii, cînd pe jumătate înzdrăvenit, cînd recidive şi stări febrile. Ieşeam cîte puţin în oraş, cu maşina sau pe jos, dar bine nu-mi făcea, şi chiar briza care-mi plăcea atît de mult nu-mi pria. La ora ceaiului primeam oaspeţi, dar soţia mea, clătinînd din cap,

aducea de sus termometrul „uitat" de mine înadins acolo, care iar arăta 38°, şi mă trimitea la pat. Recapitulam mult Nietzsche, în special scrierile din primii ani după 1870, şi *Utilitatea şi dezavantajele istoriei,* şi luam note. A şaptezeci şi cincea aniversare a fratelui meu am sărbătorit-o seara', cu o mică reuniune, şi îmi amintesc de o foarte însufleţită discuţie cu el asupra obiectului conferinţei mele. La dorinţa lui am trecut atunci în tratamentul doctorului Friedrich' Rosenthal. El mi-a făcut autohemoterapie, care n-a dat rezultate, şi a încercat apoi un tratament cu empirină-belergal ca să împiedice reapariţia febrei. între timp ceruse ultimele mele radiografii pulmonare care i-au indicat clar infiltraţii în lobul inferior. A cerut un consult cu un specialist american care a confirmat diagnosticul şi a propus o bronhoscopie pentru constatarea abcesului,' lăsind să se întrevadă şi necesitatea unei operaţii. Eram mai mult mirat decît speriat, pentru că nu-mi trecuse prin minte că aş putea fi ameninţat vreodată în vreun fel în privinţa organelor mele respiratorii, iar medicii erau de acord în a susţine că nu era vorba de un proces de natură tuberculoasă. Scriam în jurnalul meu: „Această descoperire explică o mulţime de lucruri din starea mea în cursul ultimelor luni. în ce condiţii proaste am lucrat! Pe de altă parte, cu siguranţă că romanul ăsta groaznic şi necazurile mele cu nemţii poartă vina bolii ăsteia pe care gripa a agravat-o. Amîna-rea pentru octombrie a turneului de conferinţe e lucru stabilit."
Aici jurnalul se întrerupe.

XIII

Că lucrurile au evoluat aşa cum au evoluat, şi anume bine, se datoreşte numai intervenţiei energice a soţiei mele, şi dintre noi toţi numai ea ştia ce vrea şi făcea ce trebuia. Rosenthal, dată fiind vîrsta mea, era în fond

împotriva operaţiei şi, ca să mă menajeze, chiar împotriva bronhoscopiei despre care doctorul american opinase cu sînge rece că în opt zile mă voi fi restabilit după urmările ei. Confratele său, medicul curant, înclina, din pură omenie, mai curînd să lase abcesul să se resoarbă fără nici o intervenţie, bazîndu-se pe posibilităţile de apărare, favorabile, ale organismului, şi pentru această soluţie părea să pledeze şi succesul unui' tratament cu penicilină în injecţii, pe care mi le administra de opt ori în douăzeci şi patru de ore o infirmieră angajată permanent. Medicamentul a înlăturat febra cu desăvîrsire şi ea n-a mai revenit cît a durat toată socoteala asta. lotuşi ştiam cu toţii că metoda temporizării implică riscul unor'neplăceri mâi serioase, şi, pe cînd doctorul şovăia, iar eu găseam mai comod să las pe alţii să decidă pentru mine, soţia mea judecase şi se pronunţase. Intrase în legătură cu fiica noastră, Borgese, de la Chicago, care la rîndul ei intervenise la clinica universitară „Billings Hospital", la care lucra unul dintre cei mai mari chirurgi ai Americii, doctorul Adams, specialist de mare reputaţie în chirurgie toraco-pulmonară. Acolo s-a aranjat totul foarte repede, aici s-au îngrijit de rezervarea locurilor la tren şi de ambulantă pînă la gară, şi, pînă să-mi dau bine seama ce se întîmplă cu mine, mă şi aflam în faţa casei, lungit pe o targa sub privirile îngrijorate ale perechii noastre de servitori japonezi, Vataru şi Koto, şi împins uşurel în ambulanţa rapidă şi cu o bună suspensie.

în condiţiile acestea neobişnuite am ajuns la Union Station şi, mulţumită dreptului'de prioritate, am fost dus cu targa direct la *bedroom* -ui nostru, în care treizeci şi şase de ore urma să stau întins, în halat, cu soţia mea ca însoţitoare, ghemuită foarte incomod. Elisabeth ne aştepta la Chicago, cu ambulanţa a cărei targa pe rotile, ridicată de lifturi, m-a purtat repede, alunecînd pe coridoarele lungi ale spitalului Bilhng, în camera plină de flori pregătită de dragul meu copil. Cît de vie îmi este încă înaintea ochilor toată aventura asta a sosirii şi instalării, mie, care nu cunoscusem niciodată regimul de viată al unui mare spital, nu avusesem niciodată a face cu chirurgia : întîi cunoştinţa cu infirmierele, care intrau şi ieşeau una după alta pe uşa cu tambur ce nu ajungea pînă jos la

l Compartiment-dormitor *(engl.).*

pardoseală, luîndu-mi temperatura, făcîndu-mi injecţii si dîndu-mi, în fiecare clipă, tablete calmante, urmată de vizita aproape imediată a medicilor, veniţi *in corpore* să mă salute, în frunte cu însuşi chirurgul, doctorul Adams, un om simplu, amabil, bun, fără urmă din aerele despotice ale magistrilor din instituţiile similare de tip german în faţa cărora asistenţii şi surorile tremură; a apărut apoi *medical adviser* -ui său, specialist în boli de inimă şi profesor universitar, profesorul doctor Bloch, un bărbat înalt, brun, născut la Furth lîngă Niirnberg, după cum mi-a mărturisit nu mult după aceea pe nemţeşte; l-a urmat un doctor Philipps, specialist în boli de plămîni, fire jovială şi vorbăreaţă, un doctor Carlson, de numai douăzeci şi patrii de ani, nordic de origine şi frumos ca o cadra, intern al acestei mari clinici

datorită inteligenţei sale excepţionale si mîinii sale extrem de uşoare — şi alţii din „anturajul" în nalate albe. Erau, pentru început, impresii agreabile. Doctorul Bloch, înlăturînd cu autoritate pe asistentul său care începuse, proceda la primul examen general. Interogatoriul său cu privire la antecedentele bolii era prietenos şi precis. De altfel, a urmat redactarea unui raport scris, de către nişte domni mai tineri, dictat de soţia mea, şi treaba asta â durat ore întregi. Formal, hotărîre'a de intervenţie chirurgicală nu fusese încă luată, ci atîrna de rezultatul bronhoscopiei dar era aproape certă.

Procedura pregătitoare a constituit unul din evenimentele cele mai importante în următoarele zece zile şi m-am familiarizat cu patul meu de spital, pat cu manivele, care permitea reglarea nivelului capului şi picioarelor la înălţimea dorită, şi, în general, cu viaţa de pacient, cu rutina instituţiei care începea devreme şi tot aşa se sfîrşea. întins pe *un'stretcher,* împins cu ea în *elevator* , am ajuns în sălile de jos, unde era adunat un grup destul de numeros de oameni de-ai casei, interesaţi direct în ce priveşte bronhoscopia sau veniţi numai să asiste — între ei şi amicul Bloch. Menajamentele cu care am fost tratat erau surprinzătoare, demne de toată recunoştinţa, iar mijloacele folosite — magice. Au început prin a-mi badijona gîtul cu o substanţă anestezică. Apoi, cu capul în poala unui asis-

1 Consilierul medical *(engL).*
2 Targa *(engL).*
3 Lift *(engi).*

tent (care apoi a trebuit să mi-l ridice foarte repede), o femeie în halat alb, tipul femeii active şi energice, mi-a făcut o injecţie la încheietura braţului spunîndu-mi că voi fi cuprins de somnolenţă. Somnolenţă ? N-am apucat să mai spun două vorbe după injecţie şi conştiinţa mea se pierdu, pe cît de lin pe atît de complet, şi — scurtă vreme, poate cinci sau şase minute — am fost cu desăvârşire neştiutor de orice s-a întîmplat cu mine. Ce s-a întîmp'lat trebuie să fi fost foarte penibil de suportat pe viu — medicul consultant californian spusese că în opt zile mă voi fi restabilit perfect. Aici n-a rost nevoie de restabilire pentru că nu fusese nici o oboseală. Cînd m-am trezit eram din nou în camera mea şi doctorul Adams, care mă însoţise pînă sus, îmi ştergea nasul cu binişorul. Asta din pricină că introducerea unui aparat prevăzut cu un minuscul bec electric, prin organele respiratorii, în plămîn (proces prin care un dispozitiv ca un fel de periscop permite cercetarea cu acurateţe a condiţiilor de acolo), provoacă, natural, o iritare' a mucoaselor şi o uşoară sîngerare a întregului traiect respirator care obligă, după revenirea la pat, la folosirea cîtorva şerveţele de hîrtie, dar asta-i aproape totul în materie de neplăceri. Eram entuziasmat, şi zile întregi vorbeam cu admiraţie, elogii şi recunoştinţă despre sonda fermecată, spre marele amuzament al medicilor tineri în special.

Leacul acesta, care nu se întrebuinţează de multă vreme, se numeşte, dacă nu mă înşel, Pentâthol, dar acolo, la faţa locului, n-am auzit niciodată rostindu-i-se numele. O regulă bizară, un imperativ al tăcerii obişnuit în locurile acestea face ca niciodată să nu afli cu ce medicamente eşti tratat, şi nu trece mult pînă să afli că investigaţiile curioase în scopul acesta sînt o lipsă de tact. Infirmierele refuză orice informaţie referitoare la temperatura înregistrată. Pentru nimic în lume nu ţi-ar spune din ce sînt făcute tabletele albe pe care ţi le dau cu un pahar cu apă la fiecare cîteva ceasuri şi nici vreun doctor nu ţi-ar trăda numele sau natura vreunui medicament. îmi aduc aminte cum, în timpul convalescenţei, deranjîndu-mi puţin stomacul cu nişte peşte prăjit, arn rugat, seara tîrziu, să fie chemat internistul, care tocmai era de gardă, să-i spun ce mă doare. De obicei, i-am spus eu, în asemenea cazuri îmi face foarte bine o jumătate de linguriţă de bicarbonat de sodiu. Doctorul părea că n-a auzit. Se in-

formă îndelung despre simptomele observate şi despre cauzele eventuale. în cele din urmă zise: *„Well, don't worrv, we will give you a Utile something which will be helpful!"* . Infirmiera îmi aduse acel „ceva" într-o ceaşcă. Era bicarbonat.

în cele din urmă, operaţia fu definitiv hotărîta, şi cele cinci sau sase zile următoare fură consacrate, în absenţa doctorului Adams, plecat la nu ştiu ce congres medical, tuturor preparativelor şi măsurilor de siguranţă imaginabile. Urmară, rînd pe rînd, analize de sînge, excursii, în fotoliul rulant sau întins pe *stretcher,* la laboratoarele de radiologie, vizite ale diverşilor specialişti ai casei. în special cardiologul, un englez dacă-mi aduc bine aminte, era foarte mulţumit. Cu o inimă ca asta, spunea el, sînt în stare să suport orice operaţie. Veni să mă vadă şi o personalitate foarte importantă: doctor Livingstpne,' soţia chirurgului operator şi şefa tuturor anesteziilor, autoarea amestecurilor de licori vrăjite, aducătoare de somn profund. Trebui să-mi promită că înaintea operaţiei principale îmi va face iar injecţia fermecată în braţ. Veni la rînd aplicarea pneumotoraxu'lui, care înseamnă introducerea de azot în cavitatea toracică pentru imobilizarea plămînu-lui bolnav, şi mi se păru curios să suport pe pielea mea o intervenţie despre care vorbisem atît de mult pe vremuri, cînd lucram la *Muntele vrăjit* Profesorul

Bloch a execuţat-o cu cea mai mare pricepere şi îndemînare, sub ochii lui Carlson, avid să înveţe. N-a fost nimic prea supărător, dar Bloch m-a lăudat pentru comportarea mea, aproape o colaborare, şi cînd mi-am exprimat mirarea, a zis : „Dac-aţi sti ce sînt în stare să facă uneori oamenii în asemenea cazuri !"

între timp, aflînd de cele ce se întîmplă, Erika venise de la Niirnberg cu avionul, ca să fie alături de maică-sa, care locuia la Borgese, dar îşi petrecea cea mai mare parte din zi lîngă patul meu. Nimic nu ne putea fi, amîndurora, o mîngîiere mai mare si mai binevenită decît prezenţa acestui copil plin de viatk si de dragoste, stîrnind totdeauna voioşie în jurul ei. Iirika luă în seama sa îngrijirea şi schimbarea florilor din camera mea — lauri anticipaţi oferiţi înaintea bătăliei, dar o desfătare a ochilor de care eram" la fel de mîndru şi de pasionat ca oricare ocupant al

l Nu-i nimic, nu te speria, o să-ţi dăm ceva care o să-ţi facă bine ! *(Engl.)*

unui pat cu manivele : *just another patient*[1], cum mă descrisese una dintre infirmiere unor persoane curioase care o întrebaseră despre mine. Febră nu mai aveam, nici dureri, dar eram foarte slab, încît pînă şi bărbieritul era un efort mult prea mare, aşa că transfuzia de sînge ce mi se făcu înainte cu o zi sau două de operaţie nu fusese, desigur, chiar inutilă. O efectuaseră doi* tineri practicieni după toate regulile artei, şi pe cînd conserva de sînge îmi picura încetişor în venă, i-am distrat pe tineri citindu-le unul din acele fenomenale buletine de ştiri pe care Erika le fabrica tăind litere şi cuvinte din ziare şi lipindu-le, precum : *4-Power Showdbwn Triumph Bulleiin 1946, released after Wild Ride for Germanyjcu* nişte titluri senzaţionale ca : *Truman sniffs at US Polky , Eisenhower May BeÂrrested on Spy Charge , Germany Demands Dismissal of US Go-vemrnent. Explains Why , Russia Asked to Neglect Red De-fence^, Truman Hopes to Lure Stalin to Missouri, Pepper Says , Foreign Bom Babies by War, Navy Leaders Pose Problem. — Ike Will Recognize Quintuplets — Bradley Favours Murder* etc, etc. Domnea deci o veselie nu tocmai la locul ei, în timpul acestei transfuzii, dar ţineam să-i văd rîzînd pe acei tineri, ca să trec eu însumi mai lesne peste ceea ce avea înfiorător treaba asta.

Adams se întoarse şi spuse că, dacă n-am nimic împotrivă, am putea *go âhead* . Atunci, mîine dimineaţă. Călcînd oarecum regulile instituţiei, soţia mea nu putu" fi împiedicată să-şi petreacă noaptea — foarte incomod — într-un fotoliu, lîngă patul meu, în timp ce eu dormeam somnul celor cu conştiinţa împăcată. Cu toate astea, încă de după-masă îl întrebasem pe doctorul Bloch cum se spune pe englezeşte la trac. *„Stage fright",* îmi răspunsese

1 Un pacient ca oricare altul *(engl.).*
2 Cele patru puteri dezvăluie buletinul succeselor lor în cursa pentru Germania *(engl.).*
3 Truman îşi bagă nasul în politica Statelor Unite *(engl).*
4 Probabila arestare a lui Eisenhower sub acuzaţia de spionaj *(engl).*
5 Germania cere demisia guvernului Statelor Unite. Arată motivele *(engl).*
6 Se cere Rusiei să renunţe la apărarea roşie *(engl).*
7 Senatorul Pepper declară : Truman speră să-l momească pe Stalin să vină în Missouri *(engl.).*
8 Comandamentul naval pune problema copiilor de război — Einsenhower recunoaşte pe cei cinci gemeni — Bradley în favoarea uciderii (engl.).
9 Să-i dăm drumul *(engl).*

el. La ora şapte fix, ca întotdeauna, deşteptarea şi toaleta. Mi se făcu'obişnuita *hypo* (apelaţiune prescurtată pentru *hypodermic injection* ; era morfină, natural, dar cine ar fi cutezat să întrebe), şi apoi, de pe *stretcher* am făcut un semn de rămas bun a'lor mei pe care-i lăsam acolo. N-am să uit niciodată atmosfera blîndă din semiobscuritatea anticamerei sălu de operaţie, unde a trebuit să aştept un timp pe targa. în jur se agitau oameni, dar umblau în vîrful picioarelor, iar cine se apropia de mine să-mi spună bună dimineaţa, o făcea cu o extremă delicateţe. Blocrusi vîră capul pe uşă şi-mi făcu semn. *No stage fright today* , îl informai, dar umorul meu rămase fără ecou. Profesorul Adams veni si el să-mi spună bună dimineaţa şi mă preveni că, în afară de injecţia în braţ la care ţineam atît de mult, avea să mi se dea şi ceva să inspir, a *little something* . Conştiinciozitatea lui m-a mişcat. „Ştiu cine-i regina Irlandei", citam în gînd, cu mintea fa doamna doctor Livingstone. Puţin după aceea a apărut şi ea lîngă mine, şi-a făcut întîi de lucru cu mîna mea (poate simula numai, pentru că ce efect putea avea un pic de Pentathol la intervenţia îndelungată care mă aştepta ?) şi apoi mi-a aşezat cu o mînă uşoară masca îmbibată cu nobile substanţe. Şi gata. Cea mâi calmă, mai liniştitoare, mai rapidă narcoză din cîte se pot imagina. Cred că a fost suficientă o singură inspirare ca să mă cufund în cea mai profundă absenţă care, desigur, în ora şi jumătate sau cele două ore care au urmat, a trebuit să fie ajutată, din cînd în cînd, prin picături. Din cîte ştiu, n-am avut nici un fel de participare, dar după toate cele auzite mai tîrziu, lucrurile au mers admirabil. Era o dimineaţă frumoasă, toţi dormiseră excelent, toţi erau bine dispuşi,

cu doctorul Adams în frunte, care, în ritmul lui riguros calculat, fără să se grăbească vreodată, dar fără să piardă vreodată o singură clipă, a lucrat, ca de obicei, magistral. I-a fost de ajutor firea mea răbdătoare şi fondul încă robust (am avut nevoie doar de încă o singură transfuzie de sînge în timpul operaţiei, pe cînd alţii, mai tineri, au uneori nevoie de două sau trei), şi, adăugîndu-se la asta şi capacitatea sa medicală neîntrecută, s-a obţinut un succes clinic aproape senzaţional. Se

spune că zile întregi după aceea s-a vorbit în cercurile medicale din Chicago şi New York despre *the most elegant operation* .
Soţia mea cu Erika şi Medi au trecut aceste ceasuri de tensiune plină de încredere la doctorul Bloch în *officîr,* care apărea din timp în timp să le aducă ştiri. „Merge bine, merge foarte bine", spunea, şi avea mîinile reci. Soţia mea m-a aşteptat la mine în odaie, unde mă trezeam, cu intermitenţe, la multă vreme după ce fusesem din nou aşezat în pat! încă foarte năuc, i-am vorbit, împotriva tuturor obiceiurilor, englezeşte şi, lucru straniu, m-am lamejitat. *It was much worse ttiat i'thought, Isuffered* too *much I* Şi astăzi mă mai gîndesc încă ce sens să fi avut această nerozie fără noimă. Despre ce vorbeam ? Nu simţisem absolut nimic. Există oare adîncuri ale vitalităţii în care poţi totuşi să suferi cînd toate simţurile sînt suspendate ? Oare acolo, în străfunduri, „a suporta" nu poate fi complet separat de „a suferi" ? Lucrul acesta s-ar putea referi şi la un organism „mort", despre care nimeni nu ştie cît de mort e pînă s-ajungă la dizolvarea sa reală; ar putea fi, chiar dacă numai sub formă de expresie a îndoielii, un argument împotriva cremaţiunii. Ca să mă exprim în englezeşte: *It may hun.*
Urmările narcozei au fost minime, nu m-au oprit deloc de a dormi, a dormi întruna. Mi se dădea să beau, printr-un tub de sticlă, cîte puţină apă caldă sau rece, pentru variaţie. Pierderea de licriid în asemenea intervenţii este considerabilă. La ora şapte l-am întrebat pe medicul de gardă cît e ceasul. Mi-a' spus. „V-aţi sculat devreme", m-am mirat eu. „Nu chiar, mi-a răspuns el. Sîntem încă în aceeaşi zi." Dar am adormit iar. Cred c-a fost în noaptea aceea, sau a doua zi de dimineaţă, cînd mi s-a dat, prin tubul de sticlă, puţin suc de portocală. în viaţa mea nu mi s-a părut ceva mâi delicios. Era o adevărată încîntare. Desigur că prin această băutură şi setea şi foamea erau împăcate în aceeaşi măsură, şi e de necrezut cum nevoile inconştiente ale corpului pot ascuţi sensibilitatea nervilor gustativi pînă la voluptate. S-ar părea că au o reacţie similară cînd mănînci ceva dulce, o pralină obişnuită,'după o

1 Injecţie subcutanată *(engL).*
2 N-am trac astăzi *(engl.).*
3 Un fleac *(engL).*
1 Cea mai strălucită operaţie *(engL).*
2 Cabinet *(engl.).*
3 A fost mult mai greu decît aş fi crezut, am suferit ernorm ! *(EngL)*
4 S-ar putea să doară *(engL).*

doză de insulina. Aveam acum infirmiere personale, trei la număr, care se schimbau zi şi noapte, la fiecare opt ore. în afară de injecţiile cu penilicină pe care mi le administrau la fiecare trei ore, pentru prevenirea unei infecţii, principala lor îndatorire era să mă ajute la foarte obositoarele răsuciri în pat, pe care trebuia să le fac frecvent; pentru că mişcarea, schimbarea poziţiei, erau acum considerate ca tratament, şi chiar de a doua zi tînărul Carlson m-a obligat să stau c'îteva minute în picioare, lîngă pat, natural, sub paza lui, gata să sară ca să mă prindă în braţe. A mers foarte bine, şi numai cu urcatul la loc în patul destul de înalt, cu ajutorul taburetului, am avut oarecare dificultăţi.
Pe sora de noapte, care lucra de la unsprezece la şapte, o chema June Colman, o persoană plăcută şi remarcabilă. E aproape exclus ca sentimentele unui pacient, fie el bătrîn, cusut, şi greu de sucit în pat, pentru îngerul nopţilor sale, dacă e cît de cît drăguţ — şi June era frumuşică foc — să nu se încălzească, să'nu se nască o oarecare tandreţe. Eram, şi în cazul acesta, *just another pacient.* Cînd, pe la unu sau două noaptea, nu mai puteam dormi, şi ea îmi dădea o ceaşcă de ceai cu un al doilea comprimat de Seconal (excelentul remediu care, surprinzător, în Europa nu se găseşte, era numit aici,

natural, doar „comprimatul roşu"), o 'întrebam despre familie, despre studii, despre situaţia ei.
Era logodită, sau fusese logodită, pentru că logodnicul, cum spunea ea ridicînd din umeri, se făcuse nevăzut, renunţase. De ce oare ? Bănuia cumva că se încurcase cu alta ? ,',Nu m-aş mira deloc", răspunse ea. „Ba eu da, m-aş mira foarte mult să existe un asemenea nătărău!" Pînă acolo am mers, şi ea a zîmbit drăgălaş. Avea un surîs foarte convingător noaptea cînd, morocănos şi îndărătnic, ghemuit în fotoliu, nu voiam să mă culc, să mă sui în pat. După ce mă îmbuna şi-mi potrivea perna ca să-mi sprijine spinarea şi fixa întrerupătorul semnalului luminos cu un ac de siguranţă la cuvertură, îşi lua o jumătate de oră de concediu, să-şi bea cafeaua cu'celelalte surori de$_x$ noapte, cu vorbele: *,'Now Iam going to have my coffee"* şi pronunţa cuvintele *my coffee* cu o drăgălăşenie care face ca şi acum să mă gîndesc la ea cu plăcere.

Aşa cum operaţia decursese clasic şi fără incidente, la fel şi vindecarea evolua în sensul clinic, fără incidente, rapid şi nestînjenită. Un om de treizeci de ani, mă asigurau medicii, n-ar fi putut să se comporte mai bine. Eram considerat ca un fel de *prize patient* . Şocul operatoriu, şocul pe care orice intervenţie de natura asta ii impune organismului, îl simţeam desigur foarte bine. Rămăsesem şi cu o durere în piept, care împreună cu tendinţa de a înghiţi greşit, îmi îngreuna supărător expectoraţia si tuşea. Durerile inevitabile din spinare, produse de cicatrizarea rănii, erau combătute cu codeină, iar modificările aduse construcţiei mele anatomice prin eliminarea coastei a şaptea, ridicarea diafragmei şi altele de felul acesta îmi produceau unele dureri în respiraţie cînd făceam vreo mişcare mai pripită. Dar aparatul de oxigen, care stătuse o vreme lîngă patul meu, dispăru destul de curînd si cicatricea lungă de un metru se vindeca admirabil, aşa că după două săptămîni, frumosul Carlson (oamenii frumoşi, fie ei bărbaţi sau femei, îţi fac plăcere) a putut să scoată firele cu o dexteritate ce mă scuti de toate dezagramentele la care mă aşteptasem. Carlson venise de la o *high schoor,* ale cărei veleităţi de cultură n-au nimic exagerat, şi ajunsese, fără etapa intermediară a unui *college,* direct'la *Medical School ,* unde, de altfel, în calitatea sa de aspirant de marină, beneficia de scutire de taxe, şi era evident că nu ştia nimic altceva pe lume decît chirurgie, dar tot atît de evident era că pentru chirurgie fusese născut şi că excela în ea. Parcă-l văd, în cămaşă de cauciuc şi cu şorţ dinainte, cu o targa pe roţi cu pneuri şi o formă învelită în cearşaf pe ea, împingînd-o într-un trap tineresc pe coridoarele spitalului Billing — o făptură mulţumită în unilateralitatea ei, agreabilă la privit, destoinică.
Dimineaţa, devreme, după ce June mă spăla culcat în pat, după toate regulile artei, şi apoi, înainte de a pleca, îmi dădea o ceaşcă cu cafea (pentru că micul dejun se servea abia pe la nouă), mă aşezam în halat, la fereastră, priveam la lumea care venea şi pleca pe poarta mare, urmăream cum înfrunzesc arborii din curte şi citeam, subliniind, cîte ceva din Nietzsche, pentru că mereu

1 Acuma mă duc să-mi beau cafeaua *(engl.).*
1 Pacient model *(engL).*
2 Şcoală medie (engl).
3 Facultatea de medicină *(engL).*

aveam înaintea ochilor conferinţa cu care rămăsesem dator şi care figura prima pe ordinea mea de zi. Apoi intra doctorul Fennister, preşedintele Asociaţiei Chirurgilor A-mericani, şeful clinicii universitare, tipul perfect al savantului american, mă întreba cu ce mă ocup, frunzărea puţin Nietzsche-le meu în ediţia Naumann şi-mi lăsa la plecare cîte unul din articolele de istoria medicinii al căror autor era. Adams şi suita lui veneau în turneul lor la vizita de dimineaţă, venea soţia mea, veneau fetele şi, în cursul zilei, în cursul zilelor, venea şi cîte o vizită din afară : au trecut astfel Bermann şi Gumpert; Bruno Walter, care tocmai concerta la Chicago,' a stat si el lîngă patul meu; Caroline Newton n-a ezitat să facă drumul de la New York şi mi-a adus daruri: un serviciu de ceai pentru după-masă şi o cuvertură de lînă fină. Alfred Knopf mi-a trimis icre negre. Iar florile nu lipseau niciodată. Dacă se ivea primejdia să se sfîrşească, intra Erika cu trandafiri proaspeţi. în situaţii critice', cînd te vezi înconjurat de atîta dragoste, de solicitudine, de grijă, te întrebi cu ce le-ai cîştigat — şi degeaba te-ntrebi. Un om stăpînit de demonul creaţiei, un om preocupat, îngrijorat, posedat an de an, zi de zi, de opera sa — poate fi el un semen agreabil ? *Dubito.* Şi mă îndoiesc în special în ce mă priveşte pe mine. De ce ? Poate oare conştiinţa unei neomenii bazată pe distracţia provocată de concentrarea creatoare, poate oare impregnarea unei existenţe cu această conştiinţă a vinovăţiei să ţină locul chiar şi randamentului nostru' insuficient şi să aibă un efect de împăciuire, ba chiar de afecţiune ? — O „speculaţie" suficient de diabolică pentru ca să-i poată fi atribuită'lui Adrian Leverkiihn.
Romanul l-am purtat, toate aceste săptămîni neobişnuite, pline de peripeţii, în adîncul inimii, mi-am

făcut în'minte o listă de corecturi necesare la cele scrise, şi gîndul meu zbura înainte. Comportarea bună ca pacient, rapiditatea vindecării, aproape incompatibilă cu vîrsta mea, toată voinţa de supravieţuire şi supravieţuirea categorică în aceasta punere la încercare, această împovărare tardivă şi neaşteptată a firii mele — n-aveau oare, toate, un tainic „de 'ce ?", nu eram oare în slujba lui, şi nu-mi trăgeam eu aceste forţe din inconştient numai ca să răzbat, să-l pot termina? Pe de altă'parte, gîndul la lucrare era ca o rană deschisă şi era de ajuns s-o atingi, fie doar cu o tandră mîngîiere, ca să mă zguduie, slăbit cum eram, în chipul cel mai imprevizibil. Soţia mea şi Erika ci-

tiseră din manuscrisul dactilografiat adus la spital, si în timp ce eu, în halat, stăm în faţa mescioarei, fără poftă de mîncare, Erika îmi vorbea despre impresiile ei, despre unele detalii, primele vizite ale prietenilor la Adrian în sat, a lui Spengler, a Jeannettei Scheurl, a lui Schwerdtfeger, si despre talentul la fluierat al lui Rudi şi cît de minunate ii păreau toate astea. Am izbucnit în lacrimi imediat — şi a trebuit să-i explic fetei care îşi reproşa amarnic imprudenţa — că plîngeam de bucurie.

Totala lipsă de poftă de mîncare era singurul lucru de care mă mai puteam plînge în timpul vizitelor mereu mai lipsite de obiect ale medicilor. In bună parte trebuia pusă în seama tratamentului cu penicilină, care a fost continuat pînă către sfîrşitul şederii mele în spital, mijloc de protecţie indiscutabil preţios, dar care, pînă la urmă, dăunează mîncării ca murdăria de harpii, de ajunge ca lumea întreagă să capete gust si miros de penicilină şi să-ti taie orice poftă de mîncare. E adevărat că această stare de debilitate se caracterizează ea însăşi printr-o oarecare susceptibilitate critică a simţurilor si ajungi să te socoteşti prea rafinat pentru lucruri pe care o fiinţă mai din topor le acceptă. La mine faptul acesta s-a vădit, într-o măsură care m-a uimit, printr-un dezgust de neînţeles pentru băuturile alcoolice. Cel mai nobil vin din sud, pe care Medi Borgese s-a grăbit să mi-l aducă, îmi părea inacceptabil, lipsit de orice gust. Nici măcar berea americana, slabă, nu reuşea să-mi fie pe plac. In schimb, beam în cantităţi apreciabile Coca-Cola — băutură populară, preferata copiilor, căreia nu-i găseam nici un gust nici înainte de boală, nici după, si care devenise dintr-o dată admirabilă.

'

Aceste toane şi împotriviri ale organismului nu mă împiedicau să-mi recapăt puterile şi să încep a mă mişca singur. Cît de greu mi s-a părut,' prima oară, distanţa scurtă care trebuia străbătută de la usa camerei mele pîriă la salonul din capul coridorului, în dreapta ! Dar curînd, la braţul soţiei mele sau al unei surori de după-amiază, parcurgeam distanţe de cîteva ori mai mari, pe culoarele care înconjurau etajul, si unde continuu răsunau în difuzoare nume de medici chemaţi din cîte o cameră. Veni si ziua în care îmi fu dat să îmb'rac pentru prima oară hainele de oraş şi, purtat cu fotoliul rulant pînă jos în faţa clădirii, coborîi să fac o scurtă plimbare prin faţa casei, si apoi să mă opresc puţin pe o bancă, cu o cuvertură pe picioare. Citeam mult în lungile ore cît şedeam întins. înce-

pusem cu ediţia engleză a inteligentei şi multelogiatei cărţi a lui Gofo al nostru despre Friedrich Gentz. După aceea, familia Borgese îmi împrumutase cele patru volume din *Heinrich cel Verde,* care, lucru ciudat şi chiar scandalos, îmi fusese pînă la ora aceea ca si necunoscut. Citisem corespondenţa lui Keller cu editorul Vieweg, care îi comandase „un roman" şi care i-l cerea, insista, nu putea concepe imposibilitatea de a duce la bun sfîrşit o lucrare, considera că e lene, înşelătorie chiar, şi în cele din urmă îşi pierdu de-a binelea răbdarea, în timp ce tînărul autor, văzînd cum opera lui devine tot mai cuprinzătoare, unică, fără pereche, o operă grandioasă care cere ani întregi de muncă, se scuza, încerca să explice că nu poate respecta nici un termen de el însuşi fixat şi că era silit să ceară mereu amînări. Conflictul, nespus de comic, mă amuzase considerabil, şi cu toate astea nu m-am simţit niciodată obligat să cunosc altfel decît superficial o operă de atît de mare celebritate, atît de înrudită cu sfera mea de preocupări. Era oare din cauză că tinereţea mea se formase mai mult la literatura „europeană", fusă, franceză, scandinavă, engleză decît la cea germană, aşa încît chiar şi întîlnirea cu Stifter avea să

întîrzie surprinzător de mult ? Cred că nu cunoşteam din autobiografia epică a lui Keller decît un episod, 'două, din tinereţe, doar Meierlein şi „cifrele lui puţintele". Acum citeam cu cea mai sincera tragere de inimă, cu admiraţie din ce în ce mai mare pentru viaţa risipită din belşug în carte, pentru excelenta precizie a limbii, formate — lucrul cel mai de la sine înţeles — după Goethe, cu admiraţie zic, cu toate că personajul care povesteşte la persoana îhtîi, însuşi Heinrich cel Verde, e tot atît 'de puţin demn de admirat — pare-se că există o regulă — ca şi ceilalţi eroi ai romanelor educative, şi epitetul pe care Goethe îl dă odată lui Wilhelm al lui, „un biet pîrht", i se potriveşte mai curînd celuilalt.

„ You arestilfreading ? Youdontsleep ?Shameonyou !" June era cea care spunea astea cînd, intrînd pe la un-sprezece noaptea, mă găsea cu lumina încă aprinsă. Făcea întuneric, numai licărirea albăstruie de pe noptieră mai rămînea, luam poziţia de odihnă, culcat pe dreapta, sprijinit în perne, şi îngerul de noapte se aşeza de pază în fotoliul de care ziua mă foloseam acum eu de atitea ori. Dar începusem să mă satur de existenţa asta, aveam dreptul să

i Tot mai citiţi ? Nu v-aţi culcat încă ? Vai, ce ruşine ! *(Engl.)*

fiu sătul de ea, şi într-una din nopţi am conceput un plan senzaţional: să nu mai rămîn in' spital toate cele şase săptămîni după operaţie, să creez o stare de tranziţie si să petrec ultimele zile înainte de plecarea acasă, la hotel, la hotelul „Windermere" pe malul lacului, unde-mi plăcea si unde eram ca acasă. Convocat şi consultat, doctorul Bloch a fost de acord. Imediat au început preparativele, strîngeri de mînă cordiale de rămas bun, cărţi cu dedicaţie, cadouri infirmierelor; şi în grabă, improvizată, o conferinţă de presă : într-unui din saloanele de la parter şi în salonul de fumat se adunase un număr de ziarişti, iar eu, sprijinit de braţul Erikăi, fără să fiu încă în stare'de eforturi oratorice, m-am amestecat printre ei — în fond mai mult dorind să cînt laude instituţiei şi să răspîndesc faima faptelor glorioase ale medicilor încercate pe pielea mea. Dar tocmai asta mi-a fost interzis, pentru că „Billings Hospital" nu tolerează nici un fel de *publicity,* şi chiar şi cu relaţiile despre starea mea fuseseră toată vremea extrem de parci-moniosi. Aşa că nu mi-a rămas decît să le spun „băieţilor" cîteva lucruri bine intenţionate despre politică, lucruri care si ele de altfel mi-au'fost curîna retezate scurt, pentru ca Erika voia să-mi cruţe forţele. Medi Borgese ne duse cu maşina ei la hotel, unde ne'rezervase locuinţa. Ce camere splendide ! Şi mesele, la noi în *dinette,* cît de apetisante faţă de cele de la spital! Se isprăvise cu Coca-Cola. Doctorul Bloch venea să ne vadă acum în „libertate". O grevă a feroviarilor ne-a întîrziat plecarea cu douăzeci şi patru de ore. Nenumăratele telefoane, pentru trenul de Los Angeles, *The Chief,* să aflăm ce-i cu el, dacă pleacă şi cînd pleacă. Duminică a fost gata de drum. Voiajul de întoarcere a avut locJn cele mai confortabile condiţiuni: într-un *drawing room ,* cu mesele servite separat. Marţi 28 mai soseam toţi trei din nou la Union Station.

XIV

Era cel mai frumos anotimp. Fiecare alee din grădina bine îngrijită de Vaţaru, splendoarea floral radioasă, privelişlea peste vale şi coline, pînă la coama clar profilată a Sierrei, iar în partea cealaltă, peste vîrfurile palmierilor, Cătălina şi Oceanul, toate aceste imagini şi culori paradi-

1 Compartiment-salon *(engl.).*

ziace, mă încîntau ! Eram fericit că mă verificasem în materie de organism, că trecusem *cum laude* un examen sever, fericit de a mă fi întors din nou în cadrul meu de viaţă, de a fi din nou laolaltă cu cărţile mele, cu toate cele ce-mi trebuiau pentru o viaţă de străduinţe continui; fericit chiar şi de bucuria căţelului, care cu siguranţă că simţise semnificaţia suspectă a plecării noastre cînd, cu priviri atît de triste, în dormitor, aşteptînd ambulanţa, îşi pusese lăbuţa pe genunchiul meu, iar acum ne sărbătorea Îirezenţa cu' sărituri jucăuşe şi galopuri nesfîrsite; eram ericit mai presus de toate' de' hotănrea de mult luată, la care în special Antonio Borgese mă îndemnase cu insistenţă, să nu mă ocup de nimic altceva decît de terminarea romanului, care mie, în esenţă, mi se părea un fapt cert şi-i vedeam desfăşurarea limpede înaintea ochilor. Desigur, va prezenta dificultăţi pmă la ultimul cuvînt, în parte chiar dificultăţi mari, dar ele vor putea fi învinse una cîte una.

Veneau să ne vadă prieteni buni, ne aduceau şi daruri agreabile: Dieterle şi Neumann, Helene Thimig, Fritzi Massary. Adorno îmi'dărui cartea lui Benjamin, pomenită de mine mai înainte, despre tragedia germană, şi dintre indicaţiile ei cele mai interesante sînt si legăturile, sensibile încă pe ici, pe colo, între dramele iui Shakespeare, şi glumele alegorice ale diavolului din evul mediu: arhi-ticăloşii lui Shakespeare şi reprezentanţii Necuratului, toţi acei Richard şi Iago, cu bufoneria lor uneori destul de

ne'echivocă şi pe care, de altfel, actorii mari o scot totdeauna în relief, n-ar fi, după acest autor, decît nişte străluciţi supravieţuitori ai farselor religioase, nu prea depărtate în timp de creatorul lor — supoziţie inteligentă şi seducătoare, în orice caz pentru mine, care mă interesam în special de acea parte a cărţii care se ocupa de Satana. Aptitudinea şi tendinţa de a descoperi în fiecare lectură raporturi cu preocuparea care ne pasionează este, cînd o consideri mai bine, aproape comică, şi adevărul e că raporturile şi aluziile îţi ies din toate părţile ca nişte proxenete. Urările lui Lioh Feuchtwanger, care ştia prea puţin despre opera mea şi despre intenţiile mele, au fost însoţite de un dar: *Scrierile lui Agrippa von Nettesheim* — o atenţie de mare preţ! Pentru că am găsit acolo, imediat, un capitol abracadabrant şi fulminant despre invocarea diavolului şi despre magia neagră, şi mai mult încă: unul

despre muzică sau, mai bine zis, împotriva ei, plin de invective moraliste. La poeţii greci, se spune acolo, Zeus nu cîntă niciodată, nici de ţi'teră nu s-atinge, iar zeiţa Pallas blestemase fluierul. „Ca să spun adevărul adevărat, ce poate fi mai nefolositor, mai demn de dispreţ şi ce trebuie mai mult evitat decît *cîntăreţii din fluier,* cei care cîntă din gură şi alţi muzicaştri de soiul acesta care... cu o dulcegărie otrăvită, aidoma sirenelor cu cîntecul lor uşuratic, cu gesturile prefăcute, cu sunetele înşelătoare, încearcă să vrăjească sufletele oamenilor şi să-i prindă în mrejele lor ? Din pricina asta, vajnicele femei ale tracilor l-au luat la goană pe Orfeu, care, cu cîntecele lui, îi muierise de tot pe bărbaţi". — Totdeauna muzica a fost suspectă, mai ales celor care o iubeau mai mult; de pildă, Nietzsche.

Cînd vorbeam prea mult transpiram şi aveam dificultăţi de respiraţie, ceea ce le-a determinat pe femei să insiste să mă cruţ si mai ales să abandonez ideea de a răspunde corespondenţei strînsă între timp, grija trierii ei asumîndu-şi-o ele şi devotata Hilde Kahn, secretara, care copia *Faustus.* Deprinderile de la spital, cum era sfertul de ceas menit ceaiului de noapte şi somniferul amestecat în el, cele două ore de repaus culcat în timpul zilei, mai dăinuiau încă, în parte din consideraţiuni sentimentale. Dar chiar la două zile după sosire se poate citi în jurnalul reluat: „Ocupat cu ultima parte a manuscrisului", şi la începutul lui iunie mă aflam din nou, fericit, departe îndărăt, îndreptînd şi corectînd la capitolul VIII, capitolul conferinţelor, de care eram veşnic nemulţumit. Cum nu puteam să şed la masă, deoarece asta îmi 'provoca dureri de spinare, trebuia să adopt o nouă poziţie de lucru, pe care am păstrat-o pînă astăzi: scriu într-un colţ de divan, ţinînd în poală un suport pe care hîrtia e prinsă cu clame de metal. Aşezat astfel parcurgeam dimineţile lista de îndreptări pe care mi-o făcusem în minte. încă înainte de mijlocul lunii era epuizată, şi a venit în fine şi momentul să încep a scrie mai departe. Rămînea totuşi reproşul „lungimilor supărătoare şi al licenţelor", cum se exprimă jurnalul, adăugind cu un'aer neglijent: „...pe care te vor putea şterge alţii". Această propensiune de a lăsa răspunderea unor noi intervenţii, care probabil că trebuiau să fie mai energice, în seama altora, ţinea desigur de starea mea de convalescent deprins să fiu menajat, dar mai ţinea şi de gîndul meu ascuns despre operă ca testament, de a cărui

publicare nu trebuia să mă preocup şi cu care editorul şi executorul testamentar vor putea proceda după capul lor. O bucată de vreme cel puţin, acesta fusese felul meu de a vedea. De altfel, cînd făcusem acea remarcă, aveam în minte persoana din anturajul meu la care se referea expresia părintească : „Cînd vorbesc cu tine mă sfătuiesc cu mine", şi al cărei sfat avea să fie numai propria mea plăcere.'

Deocamdată era bine că mergeam înainte. Nu ajunsesem nici la mijlocul lui iunie cînd începusem să scriu capitolul XXXV, soarta sărmanei Clanssa, o transpunere liberă după viaţa adevărată, o realitate fraternă, şi douăsprezece zile mai tîrziu îl terminam, aşa că încă înainte de sfîrşitul lunii puteam să încep următorul, care avea să evoce atmosfera germană din anii de după 1920, să introducă prietena nevăzută, pildă de discreţie desăvîrşită şi să descrie, cu vădită plăcere, inelul de dar. între timp âm împlinit şaptezeci şi unu de ani. Darul util şi necesar pe care mi l-a' adus această aniversare a fost un scaun pliant foarte drăguţ, care ne însoţea în toate plimbările, pentru a avea posibilitatea de a mă odihni în aer liber, în locurile preferate, de unde puteam privi marea. Mergeam încă anevoie şi, cu incapacitatea mea congenitală de a putea trece cu gîndul dincolo de starea prezentă, mă vedeam tîrînd după mine, tot restul zilelor, scaunul pliant —; şi care totuşi foarte curînd avea să-mi devină inutil. — în revista întemeiată de Gide, „l'Arche", pe care o primesc regulat, am citit un studiu instructiv asupra lui Anton von Webern, elevul lui Schonberg, ceea ce mi-a demonstrat receptivitatea Franţei intelectuale la muzica modernă; mai era în afară de asta, un articol inteligent şi simţit despre ateismul lui Nietzsche înţeles ca o formă religioasă deosebită, concepţie pe care am mai întîlnit-o chiar eu în

critica americană: că lupta lui Nietzsche împotriva moralei creştine este un fenomen *lăuntric* istoriei creştinismului. — Stephen Spender făcuse o călătorie prin Germania distrusă; reportajul lui, deosebit de viu, apărut în limba germană în „Neue Schweizer Rundschau", îţi insufla cel puţin spaima cu descrierea plină de dezgust a efuziunilor tragice ale scriitorilor germani, cu vorbăria lor goală si inutilă, cu aroganţa lor sentimentală — şi la fel, îţi insufla o adevărată groază faţă de comportarea „emigraţiei interne". *Cu ochii Occidentului*

s-ar fi putut numi articolul, cum se numea capodopera lui Joseph Conrad, scriitorul din care citeam acum seara, înainte de culcare, foarte mult sau totul: începusem cu *Lord Jim,* continuasem cu *Vktory* şi săptămîni în şir citisem întregul lui ciclu de romane, amuzat, impresionat şi, ca german, eram puţin umilit în faţa acestei profunde arte de povestitor, virilă, aventuroasă, aliată cu o elevaţie a limbii de o mare profunzime psihologică şi morală, care la noi nu numai că e rară, ci lipseşte. *He'inrich cel Verde,* care prin Goethe se înrudeşte şi cu *Vara tirzie* (a lui Stifter), mă mai preocupa încă. Surprinzător, dar ignoranţa mea în materie de istorie literară m-a încurcat şi dezorientat puţin, prin neconcordanţa dintre volumul al patrulea pe car'e-l aveam în faţă şi cel din ediţia citită în camera de spital, versiune manifest diferită,' începînd chiar de la volumul al treilea, *c&â Bătălia nerozilor* are acolo alt dezno-dămînt; Lys, într-unui din texte, moare de pe urma rănii sale. Şi cît de stranie, de nemaiîntîlnită, acea părăsire, mai tîrziu, a formei autobiografice, la persoana întîi singular, şi trecerea la persoana a treia. Din fericire, într-una din zilele lui iunie a trecut pe la noi un prieten din Ziirich, tînărul scriitor Richard Schweizer, purtat pe coasta noastră de nişte treburi cu filme; m-am plîns lui de aceste neconcordanţe, şi peste cîteva săptămîni, cînd peregrinările sale l-au dus înapoi la Zurich, primeam de la el, în opt volume frumos tipărite, legate în pînză, ambele versiuni ale minunatei opere, publicată de Jonas Frănkel, „pe baza textelor postume": cea din 1854—1855 şi cea din 1879, aşa cum stau ele acum la vedere pe un raft din odaia mea de lucru.

Din Germania îmi sosea o veste îmbucurătoare şi impresionantă : avusese loc un ciclu de conferinţe despre *Lotte la Weimar* chiar la faţa locului, adică în saloanele Casei Goethe, ţinută sub auspiciile ruşilor, şi, dacă sînt bine informat, afluenţa a fost mare. Evenimentul m-a mişcat adînc. El a făcut de altminteri pereche cu unul comic, despre care am aflat ceva mai tîrziu. încă în timpul războiului pătrunseseră prin contrabandă din Elveţia cîteva exemplare din roman, care circulaseră clandestin în Germania, iar duşmanii regimului extrăseseră din marele monolog din capitolul al şaptelea, în care autenticul si documentarul se amestecau impecabil cu apocriful (chiar dacă acesta este, lingvistic şi spiritual, perfect imitat), cîteva

pasaje foarte expresive referitoare la caracterul german, prevestind dezastrul ce se apropia, le multiplicaseră sub titlul camuflat *Extrase din convorbirile lui Goethe cu Rie-mer* şi le răspîndiseră sub formă de foi volante în public. O copie sau o traducere a acestui bizar document trucat ajunsese în mîinile procurorului general britanic în procesul de la Nurnberg, Sir Hartley Shawcross, şi acesta, de bună-credinţă, indus în eroare de actualitatea izbitoare a textului, făcuse în rechizitoriul său ample citate din el. Eroarea n-avea să scape neplătită. în „Times Literary Supplement" apăru un articol care dovedea că Shawcross nu-l citase pe Goethe, ci romanul meu — ceea ce provocă o oarecare perplexitate în cercurile oficiale din Londra. Din însărcinarea Foreign Office-ului, ambasadorul la Washington, lordul Inverchapel, îmi scrise rugîndu-mă să-i dau lămuriri. în răspunsul meu, recunoşteam că „Times" avusese dreptate, că era vorba de o mistificare bine intenţionată din partea autorilor. Cu toate astea, mă puneam garant că, deşi Goethe nu rostise într-adevăr cuvintele pe care i le atribuise procurorul, ar fi putut totuşi foarte bine să le fi rostit şi că, în consecinţă, citatele lui' Sir Hartley, într-o accepţiune superioară, se'întîmplă să fie corecte.

Această neînsemnată comedie a erorilor s-a jucat ceva mai tîrziu, în toiul verii. Dar încă în iunie primisem din Germania, la început fără alte detalii, o veste mult mai gravă şi mai emoţionantă : Pe 6 ale lunii, tocmai în ziua mea de naştere, murise Gerhart Hauptmann. Amănuntele le-am aflat mai tîrziu: cum fusese constrîns să plece din casa lui din Munţii Sileziei, şi cum, bătrîn de optzeci şi patru de ani, se lungise în pat şi murise, în gospodăria răvăşită, în disolutie, între maldăre de cufere împachetate. Gîndul mă purta îndelung la cel trecut în veşnicie, la numeroasele noastre întîlniri care, la Bolzano, la Hiddensee, însemnaseră chiar viaţa sub acelaşi acoperiş — îmi veniră în minte amintiri nespus de ciudate, în parte comice, în parte mişcătoare, pline de farmec, pe care mi le-a lăsat personalitatea sa, care-mi inspira numai afecţiune şi respect. Fără îndoială, avea, această

„personalitate", ceva factice, de o impresionantă insignifianţă, avea, în obedienţa sa spirituală, ceva dintr-o măreţie încremenită, neîmplinită, degenerată, ceva de mască, aşa că puteai să stai ore întregi sub imperiul unui farmec straniu, adăstînd la buzele acestui bărbat cu părul alb ca zăpada, cu gesturi

largi, fără ca pînă la urmă să „iasă" ceva. Şi totuşi se întîmpla uneori să iasă ceva, ceva poate foarte simplu', dar care, datorită personalităţii lui, căpăta un relief neobişnuit, ridicîndu-se la nivelul unui nou şi impresionant adevăr, ce nu-l uitai niciodată. într-o seară', la Hiddensee, trebuie să fi fost prin vara lui 1923, ne citise, la el în odaie (era şi secretara lui, Jungmann, acolo), cîntul acela tulburător din *TUI Eulenspiegel,* în care soarele uita să răsară, şi după ce am stat de vorbă despre subiect, mi-a cerut să citesc şi eu ceva din *Muntele vrăjit* — pe vremea aceea scrisesem cam trei sferturi din roman. Am refuzat. Mi-era sincer foarte greu să citesc după ce citise el, şi i-am spus adevărul, începu să se agite şi trecu o bucată de vreme pînă cînd reuşi să dea glas gîndului care-l muncea. întîi o pantomimă de proteste, gesturi, semne prin care solicita atenţie. Apoi îi dădu drumul: „Dragul meu... Nu-i aşa... N-ai dreptate... în casa tatălui nostru sînt multe lăcaşuri!" Era, ca frază, atît de bine spus, bine găsit şi simţit, atît de grandios gîndit şi formulat atît de inspirat, încft m-a mişcat pînă în adîncuî sufletului. La cuvintele mele de aprobare a răspuns repetînd mulţumit: „Nu-i aşa ? Nu-i aşa ?" şi n-am mai putut rezista'. Am citit ultimul capitol pe care-l scrisesem, *Plimbare pe plajă,* fragment destul de abstract de filozofie umoristică, care-i greu de scos din context şi care a plictisit-o teribil pe Jungmann. Dar bătrînul era vrăjit. Ascultînd, se adaptase tonului, modului de expresie, ritmului spiritual, şi a trecut la comparaţii de stil. „De cine-mi aminteşte mai mult e Meredith", zise el. Observaţia mi s-a întipărit în minte, pentru că era caracteristică sensibilităţii sale la reminiscenţe de ritm, la afinităţi. Pentru că era el însuşi un mare' maestru al ritmului, si Richard Dehmel semnalase de mult la Hauptmann acel „vers lăuntric", indiciu al legătura tainice cu limba populară sileziană, „naturalistă", iar poezia lui e adesea aproape complet lipsită de gîndire, sau animată de o gîndire foarte vagă, şi totul se bazează pe limbă, ca de pildă finalul din *Michael Kramer.* Tot el spunea odată că fragmentul de început din *Andreas* al lui Hofmannstahl e influenţat de felul în care începe *Primăvara* de Biichner. Observaţie de natură pur ritmică, desigur, care altuia cu greu i-ar fi trecut prin minte.
Trebuie să povestesc şi despre bunătatea şi solicitudinea lui. La Hiddensee obişnuia să facă baie la o oră foarte

matinală, şi într-o dimineaţă, coborînd la plajă, l-am găsit acolo, în halat, cu părul lui alb, ud şi stînd lipit de cap. Ne-am spus bună dimineaţa şi l-am întrebat, într-o doară: „Cum a fost ?" — „Foarte agreabil, mi-a răspuns, doar cam caldă". — „Cu-atît mai bine !" făcui eu şi am trecut mai departe. Nu făcusem nici cincisprezece paşi şi m-am pomenit cu el după mine, literalmente alergînd. Mă striga pe nume, insistent, repetat, şi cînd m-am oprit, mi-a spus, cu sufletul la gură aproape :'„Să ştii că am glumit! Apa-i oribil de rece!" — Fără îndoială că se temea să nu fac un şoc. Un om bun. Un om fericit, cea mai mare parte a vieţii. Cînd venise la Miinchen cu prilejul împlinirii a şaptezeci de ani (s-a lungit săptămîni întregi, sărbătorirea asta), am luat cu el şi cu Max Halbe, care-i spunea totdeauna, cu un „r" rostogolit pe limbă, „marrele meu prieten", un dejun cu şampanie la hotelul „Continental", dejun transformat îritr-una din acele şedinţe de „băut" care-i plăceau atît de mult: a durat de la unu jumătate pînă la şase după-masa. A fost la fel de fenomenal şi de pompos-'insignifiant ca totdeauna. Cînd vreunul dintre noi încerca să mai spună cîte ceva îl întrerupea cu sentinţa: „Copii, mai bine să bem încă puţin din drăcia asta inofensivă". „Drăcia inofensivă" era Moet-Chandon. Făcut straşnic, s-a urcat în fine la el în cameră, s-a culcat şi în aceeaşi clipă a adormit — efectiv înainte ca persoana care-l culcase să fi apucat să închidă uşa ieşind. Reprezentaţia festivă cu *Şobolanii,* trebuia să înceapă la opt. Hâuptmann a apărut în loja sa cu o întîrziere de mai bine de douăzeci de minute şi publicul, care-l aşteptase răbdător, i-a făcut o primire regească; el s-a aşezat şi a urmărit reprezentaţia — o strălucită reprezentare a, poate, celei mai bune piese ale sale — savurînd-o pînă la ultima replică.
Un om fericit, un om binecuvîntat. Şi aşa a vrut să rămînă. Rolul de martir, l-a refuzat. Lupta fără cruţare împotriva barbariei care se ridica, o numea „nemiloasă" — cuvînt bogat în înţelesuri, care înseamnă în nemţeşte atît „fără milă", cît si „neiertător". Gîndea, de bună' seamă, că trebuie să rămină alături de Goethe, care spusese:
îmi place să conversez Cu-nţelepţi şi cu tirani.

Cu-nţelepţi! Dar şi cu hotentoţi sîngeroşi ? Era gata şi la asta. Nimic nu trebuia să se schimbe pentru el

prin „venirea la putere". Nu voia să i se răpească reprezentaţia festivă, voia să-şi celebreze şi a optzecea aniversare ca pe a şaptezecea. A rămas în Gefmama, a ridicat stindardul cu crucea încîrligată, a scris *Eu spun da!şi a* mers pînă la a avea o întrevedere cu Hitler, care timp' de un lamentabil minut a străpuns cu privirea lui stupidă de basilisc ochii mici şi spălăciţi, care n-aveau nimic goethean în ei, şi a „păşit" mai departe. — Către 1900 Harden avea obiceiul să-l numească pe favoritul german al criticii semite „sărmanul domn Hâuptmann". Acum, într-adevăr, era „sărmanul domn Hâuptmann" şi, izolat, acrit, fără îndoială dispreţuit şi de nazişti pentru condescendenţa sa docilă, desigur că a' suferit nespus de mult în atmosfera sufocantă, în duhoarea de sînge a celui de-al treilea Reich, nespus trebuie să se fi amărît din cauza distrugerii ţării şi poporului dragostei sale. Portretele recente arată trăsăturile martirului care nu voise să fie. Mi le aminteam îndurerat la primirea ştirii morţii lui, şi mîhnirea mea se hrănea din sentimentul că, în ciuda deosebirii dintre firile noastre, şi oricît ne vor fi purtat departe unul de altul viaţa şi' întîmplările, fusesem totuşi prieteni. Nu tăgăduiesc dramul de ironie amestecat in admiraţia mea pentru el; dar cum această admiraţie pornea totuşi din inimă, Gerhart Hâuptmann preţuia,'fără îndoială, lă'caşul pe care îl ocupam fiecare în „casa tatălui nostru" şi, ciî o nobilă indulgenţă, a ştiut să treacă peste persiflaju'l „personalităţii" ce mi l-am permis în *Muntele vrăjit,* unde introdusesem simbolul insuficienţei maiestuoase înfăţişat după chipul si asemănarea lui, cu toate bîrfelile cu care s-a încercat să fie stîrnit împotriva mea. în 1925 a scris şi publicat el însuşi, despre cartea mea, cuvinte foarte elogioase, iar dacă în 1929 mi s-a acordat Premiul Nobel, contribuţia lui n-a fost mică, ci, poate, determinantă. M-a chemat telefonic la Miinchen, de la Schreiberhau, ca să mă pună în curent că tocmai avusese, tot la telefon, o convorbire hotărîtoare, cu Stockholmul, cu *kingmaker-ul,* profesorul Book, de la Academia Suedeză, şi că se bucura să fie primul care să mă felicite. I-am răspuns că distincţia îmi va fi cu atît mai dragă cu cît i-o voi datora mai mult

l Cel care face regi *(engL).*

lui... Prieteni da, dar totdeauna a existat între noi o doză de formalism. Momentul cel mai ciudat şi mai comic în raporturile noastre a fost atunci cînd era pe cale să-mi propună să ne tutuim — şi cînd, în cele din urmă, s-a abţinut. Pesemne că băuse puţin şi a început: „Va să zică, buun... Fii atent... Sîntem fraţi, nu-i aşa ?... Atunci n-ar trebui... Desigur... Ei, dar să lăsăm asta!" Şi am rămas la „dumneata". Cu toate astea, pe care dintre noi toţi, ar fi numit el fratele lui ?

Nervii mei se refăceau încet; dar ce nu-mi reuşise ani şi ani de zile, izbutea acum fără nici o osteneală: în fiecare săptămînă fără dat înapoi, fără stat pe loc, cîntarul indica o creştere în greutate cu o livră şi jumătate sau două. Intervenţiile chirurgicale sînt urmate adesea de asemenea progrese. Poate că fusese de folos si un leac fermecat rusesc, ultima invenţie, pe care mi l-a injectat doctorul Rosenthal de cîteva ori şi care, de altfel, mi-a umflat şi înroşit braţul şi mi-a provocat mîncărime. Jurnalul meii consemnează „hotărîtoare pregătiri de război psihologice şi tehnice aici în ţară", dar mînă în mînă cu aceasta şi fără să se sinchisească, întîlneşti însemnări referitoare la progresul constant al romanului care, la mijlocul lui iulie, ajunsese la capitolul XXXVII, capitolul Fitelberg, sau la adunarea materialelor pentru el. Figura agentului internaţional, scena simbolică a ispitirii solitudinii prin atragerea în „lume", era prevăzută de multă vreme şi ideea de a-l lăsa pe amuzantul ispititor să vorbească singur, in-dicînd doar reacţiile interlocutorilor săi s-a format uşor o dată cu montarea elementelor convorbirii. Ce-mi lipsea încă, ceea ce nu reuşisem să văd cu ochii, era persoana, înfăţişarea omului însuşi, dar, şi în chestiunea asta, am primit ajutor, cînd a sosit vremea redactării: într-o dimineaţă la cafea, la mine în dormitor, vorbeam soţiei mele despre această grijă, mică dar apăsătoare, care-mi amintea de zilele de demult de la Bolzano, cînd nu mă ducea capul cum să fac din Mynheer Peeperkorn un personaj pitoresc — şi ea m-a scos din încurcătură. „într-o oarecare măsură tipul e la îndemînă", zise ea. N-aveam nevoie decît să-mi amintesc în general de trăsăturile vechiului nostru amic din New York care lucrase pe vremuri şi la Paris, de fostul agent teatral şi literar S. C. (care, natural, n-avea nimic comun cu muzica), pentru ca „omul de lume" să capete chip şi înfăţişare. Foarte bine! Firește,

asta era! Cum de nu-mi dăduse prin minte! Să lucrezi după natură, accentuînd natura progresiv şi spiritual, este tot ce poate fi mai încîntător, şi acuzaţia lipsei de asemănare aş întîmpina-o cu răspunsul lui Liebermann: „E mai asemănător decît dumneata însuţi!" — De acum înainte însemnări invariabile: „Lucrat la XXXVH". „Ziua întreagă la Fitelberg" şi cu toate că între timp am cheltuit cîteva zile cu un articol comandat de „Musical Quarterly" pentru a şaptezecea aniversare a lui Bruno Walter, dîndu-i

forma unei scrisori prieteneşti, la mijlocul lui august, la puţin peste trei săptămîni de lâ începere, am putut termina capitolul — episod înviorător în orice caz, în toată posomoreala asta, şi foarte agreabil la citit cu voce tare, pentru că are ceva din ambiguitatea sprintenă si din efectele teatrale ale unei scene cu Riccaut de la Marli-niere. Din cauza acestui personaj, Lessing n-a scăpat de reproşul defăimării naţionaliste a poporului francez, şi cum părerea mea dintotdeauna fusese că, în cazul acesta, el se făcuse vinovat, de dragul efectului, cel puţin de oarecare uşurinţă morală, trebuie să recunosc că, îri ciuda dro-leriei simpatice a eroului meu evreu *ă la* Riccaut, primejdia unui echivoc antisemit nu era înlăturată. Mi s-a atras atenţia, cu o anumită îngrijorare, chiar de la prima lectură a fragmentului, atît în familie cît şi în cercuri de prieteni, şi, oricît era de supărător gîndul acesta, trebuie să conced cu atît mai mult justeţea lui cu cît şi aprigul Breisacher, intelectualul intrigant', unealtă aducătoare de nenorociri, era evreu şi el, si caracterizarea lui favorizează bănuiala. Totuşi despre ei am scris: „Poţi oare lua în nume de rău spiritului iudaic faptul că acuitatea şi rafinamentul său în perceperea viitorului, a noului, se afirmă şi în situaţii tulburi în care avangardismul şi reacţionarismul se coalizează ?" Iar Fitelberg spune: „Am Vechiul Testament în sînge, şi asta-i o chestie nu mai puţin gravă decît germanismul..." Prima remarcă încearcă să arate că evreii mei sînt pur şi simplu copiii epocii lor, la fel ca ceilalţi, ba, mulţumită' inteligenţei lor, adesea mai autentici, mai fideli. Iar a doua atrage atenţia asupra neobişnuitei demnităţi spirituale a iudaismului, pe care cartea mea pare s-o ignore, dar cu care l-am dotat, într-o măsură, pe evreul meu monden şi impresar, iar pe de altă parte, în afară de narator, Seren'us Zeitblom, şi de Mutter Schweigestill sînt oare personajele germane âle cărţii mai simpatice decît

cele evreieşti ? în întregul lui, romanul acesta e un bizar acvariu de creaturi de sfîrşit de epocă. îl prefer, incontestabil, pe Fitelberg larvelor de sînge germanic care-şi comentează toanele la Kridwiss, şi cîtă vreme se mai ezită să se numească romanul meu antigerman (dar nici chiar cu asta nu se va mai ezita, pe ici pe colo) sper că voi fi scutit de incriminarea de antisemitism.

Acum, în a doua jumătate a lui august, în timp ce începeam să scriu la XXXVIII, capitolul cu sonata pentru vioară si conversaţia de la Bullinger despre frumuseţea senzuala, m-am sfătuit de cîteva ori cu Enka; ea se ocupase mult de manuscrisul dactilografiat, cerut de Mrs. Lowe Porter şi grija ei afectuoasă era să-l cureţe de lungimi obositoare şi de dificultăţi inutile pentru traducători, de pedanterii împovărătoare'pe care, singur, n-aş fi avut curajul să le elimin. Am reluat, în mai multe dimineţi, diferite părţi ale cărţii, în special de pe la început — totdeauna cu ezitări din partea solicitantei circumspecte care găsea totul nespus de frumos, îi părea rău după fiecare cuvînt, şi nu spunea decît că, prin cutare sau cutare amputare, va'cîştiga întregul. Probabil că Erika se aşteptase din partea mea la lupte crîncene pentru fiecare rînd şi era surprinsă de bunăvoinţa mea, m fond veche, si nu aştepta decît să fie trezită, N-a fost aproape nici o tirguială. „Da, desigur ! Se aprobă ! Spate, scoate ! Taie o pagină şi jumătate, taie trei pagini! O să fie mai lizibil, ceva mai lizibil !" S-au făcut anumite intervenţii şi la capitolul conferinţelor lui Kretzschmar; am aruncat peste bord ceva teorie muzicală, am retezat din dialogul studenţilor, exuberanţa din cîntecele Brentano a fost puţin îndiguită; din teologia de la Halle a fost dat afară un profesor întreg cu tot cursul lui. în fine, după multe reveniri ale înţeleptei îndrumătoare, manuscrisul s-a scurtat cu vreo patruzeci de file — şi anume exact cele care trebuiau. Nu lipsesc nimănui, nici mie; a le scoate, a le înlătura a însemnat o despovărare, şi desigur că mi-a dat ceva de lucru să şterg urmele tăieturilor şi să stabilesc unele punţi acolo unde legătura fusese ruptă. După care, porţiuni masive de manuscris finisate puteau fi trimise traducătoarei, la Oxford, în Anglia. în ce priveşte concertul de vioară, darul hibrid făcut de Adrian intimităţii, dădusem despre bucata asta o imagine destul de corespunzătoare semnificaţiei ei psihice bizare, cînd Adorno se interesă despre el: „Concertul acela,

de care vorbeaţi, l-aţi scris ?" — „Da, într-o oarecare măsură." — „Nu, daţi-mi voie, e foarte important, trebuie să fim foarte precişi în treaba asta !" Şi după cîteva cuvinte, această „parodie" a seducţiunii", a căfei temă, de el imaginată, o prinsesem în treacăt, a căpătat şi o osatură.

Capitolul XXXVIII a fost gata în douăsprezece zile, şi două zile mai tîrziu începeam următorul, care la început se petrece la Zurich şi introduce în romanul ce devine acum din ce în ce mai" romanesc, mai dramatic adică, pe Mărie Godeau. în seara aceea eram la Alma Mahler-Wer-fel, la aniversarea lui Walter, împreună cu soţii Arlt, Fritzi Massary şi Oskar Karlweis. I-am dăruit sărbătoritului — care se pregătea să plece în prima sa călătorie postbelică în Europa — o ediţie Grillparzer pentru biblioteca

din casa cea nouă de lâ Beverly Hills. După-masă am citit celor de faţă articolul meu din „Musical Quarterly", în nemţeşte, spre emoţia vechiului meu prieten, si i-am oferit manuscrisul într-o casetă. în fond, nu-i dădeam mai mult decît primisem de la el, pentru că mica mea lucrare nu făcea decît să parafrazeze amintirile din viaţa sa, *Temă cu variaţiuni* care tocmai apăruseră, întîi în englezeşte, şi unde el evoca atît de prieteneşte prima noastră întflnire, la Miinchen, în Herzogpark. —■ Seara a fost nespus de veselă mulţumită prezentei lui Karlweis, faimosul „prinţ Orlowski din *Liliacul,* in regia lui Reinhardt, care şi-a risipit din belşug darul său comic într-adevăr excepţional. Ne-a oferit un număr inegalabil, o imitare a actorului vie-nez Maser, o piesă de limbuţie populară care durează cam zece minute, toată povestea 'învirtindu-se mai ales în jurul chestiunii „că şilingul e acum la New York şi că din cauza asta-i toată mizeria". Cine l-a auzit, ştie ce-i aia să-ţi dea lacrimile de rîs. Nici nu pot să spun' cît de recunoscător sînt pentru asemenea daruri de autentică *vis comica* . O seară într-o societate în care se găseşte cineva cu acest dar, un virtuos, e salvată — eu, în orice caz, mă simt foarte bine cînd e de faţă o asemenea persoană, pentru că admiraţia mea pentru parodia sănătoasă, pentru ştiinţa comicului, este nemărginită si nu mă mai satur de plăcere. Cu aceeaşi plăcere l-am întîfnit odată pe Charlie Chaplin la o *party.* Resursele sale mimice, de o nespusă graţie şi precizie, fac foarte repede din el centrul de atracţie af serii şi reuniunea e salvată. îl întîlneam şi în vremea aceea des-

1 Forţa comică *(lat).*

tul de frecvent, mai ales la Salka Viertel, sau Florence Homolka, şi n-am să uit niciodată, de pildă, cum ne-a povestit într-6 asemenea ocazie despre un succes al lui din tinereţe, descriindu-ne o călătorie de la Hollywood la New "iok pe care făcut-o într-o vreme cînd nu-şi dădea încă bine seama de faima sa enormă, şi situaţiile fantastice în care l-a vîrît această popularitate neţărmurită şi dezlănţuită. A fost o capodoperă de naraţiune grotescă. Dar acelaşi clovn genial — nu vreau să las asta deoparte — a ascultat cu atenţie încordată cînd, solicitat de el, i-am povestit cîte ceva despre ceea ce lucram atunci: eram către sfîrşitul romanului despre care auzise. *„That's fascinafing!* zise el. *That may happen to be your greatest book.*

în ultima decadă a lui august, în care puneam pe hîrtie însemnări pregătitoare pentru drama Adrian—-Mărie— Rudi—Ines, un adevărat *plor,* care dă naştere chiar unei crime din gelozie, am avut diferite vizite ! Medi Borgese cu cele două fetiţe ale ei care vorbeau englezeşte venise să stea la noi cîtva timp, şi aceste două nepoţele incîntătoare erau pentru mine o bucurie nu mai puţin mică, chiar dacă mai puţin directă, decît cea pe care mi-o făceau băieţeii elveţieni; cea mai măricică, o graţioasă prinţesă mediteraneană de o inteligenţă amuzantă, cea mitica, Dominica, semănînd şi mai mult cu tatăl ei, cu ochişorii negri, cu o faţă de copil de ţăran sicilian, mucalită, în acelaşi timp însă dotată cu un'neobişnuit sentiment al demnităţii, rar întîlnit la copii: suporta' foarte greu ca adulţii să ndă de ea şi se întorcea atunci, către mama ei întrebînd cu severitate : *„Why do they laugh ?* cu accentul pus în aşa fel, parc-ar fi vrut să spună: „M-am făcut oare de rîs cu ceva ?" Trebuia să stăruim foarte mult atunci ca să poată fi convinsă că veselia stîrnită nu însemna că „s-a rîs de ea", şi că, dimpotrivă, mica ei persoană era luată foarte în se-fios. Apoi s-a produs, fapt destul de remarcabil, o reluare de contact cu epoca spitalului, cu una din figurile ei proeminenţe, profesorul Bloch din Chicago şi soţia sa au fost oaspeţii noştri. Mi-a examinat cicatricea, aderenţele, şi m-a găsit în starea cea mai mulţumitoare. într-adevăr,

1 E impresionant! S-ar putea să fie cea mai mare carte a dumneavoastră *(engl).*
2 Intrigă *(engl.).*
3 *De ce dd? (Engl.)*

creşterea în greutate se menţinea, cu toate că tocmai în perioada aceea, la scurtă vreme după vizita lui Bloch, avusesem de suferit de o boală pe care o mai făcusem o dată, cu cîţiva ani în urmă, la Zurich, după un erizipel la cap, adică după o zăcere la pat ceva mai îndelungată, dar de data aceea sub o formă mai uşoară : o extrem de chinuitoare afecţiune a pielii, care îmi strica literalmente nopţile şi care, începînd din primele zile ale lui septembrie, a ţinut pînă către sfîrşitul lui octombrie, provocîndu-mi iritaţii uneori insuporabile. Se ştie cît sînt de greu de rezolvat, pentru medici, aceste a'fecţiuni pe jumătate nervoase (dar, bineînţeles, şi perfect reale), cărora razele Roentgen sau anestezicele uneori mai mult le strică decît le dreg; am umblat, cu toate acestea, după ajutor, de la un medic la altul, la americani, cît si la germani, şi toţi au eşuat, ba, cu toată bunăvoinţa, mî-au făcut chiar mai'rău. S-a petrecut, în aceste săpţămîni de suferinţă, o întîmplare stranie, care mi-a amintit într-o măsură de eşecul lui Adrian în vizitele lui la doctor, la Leipzig: într-o zi, ducîndu-mă la Medical Building din

Beverly Hills, unde îşi avea cabinetul omul în care îmi pusesem speranţele, am găsit clădirea arsă pînă la temelii — rămăseseră numai ziduri ude şi înnegrite de fum, gunoaie şi jale — şi poate c-a fost norocul meu că am întrerupt atunci un tratament desigur bine intenţionat şi probabil în sine perfect justificat, dar care mie pur şi simplu nu-mi pria. în cele din urmă, am nimerit la q doctoriţă mărunţică şi cu ochi de şoarece, evreică-rusoaică, pe undeva prin fundul Los Angelesului, şi natural că drumul pînă acolo era o veritabilă călătorie şi că fiind atît de solicitată şi de supra-ocupată, programul îi era dat totdeauna peste cap şi trebuia sa aştepţi ceasuri întregi, dar se pricepea extraordinar la treaba care mă interesa pe mine, mi-a adus imediat alinare şi în două săpţămîni m-a lecuit.
„Am să lucrez şi fără să dorm", stă scris odată în jurnalul meu, şi e adevărat, chiar şi în clipele cele mai chinuitoare, plaga asta n-a putut împiedica romanul să progreseze. Către sfîrşitul lui septembrie m-am întrerupt o zi sau două să scriu o scrisoare-prefaţă la romanul *God's Village* al lui Bohuă Beneă, un nepot al prietenului şi protectorului nostru, preşedintele, ce urma să apară în Anglia; după care, dimineaţă de dimineaţă, continuam să

1 *Satul Domnului.*

torc la firul meu, evoluţia dramei mitice a femeii şi a celor doi prieteni, într-o variantă tulburător de singulară: povesteam cum Adrian îşi anunţa dorinţa de a se căsători, de excursia hibernală în Munţii Bavariei, scriam dialogul Adrian—Schwerdţfeger la Pfeiffering (capitolul XLI), o bizarerie enigmatică sub care stă la pînda diavolul şi în cursul desfăşurării căreia în jurnalul meu era scris în repetate rînduri': „Citit Shakespeare", lichidam scenele premergătoare logodnei lui Rudi cu Mărie, şi în a doua jumătate a lui octombrie terminam cu uşurinţă (cît e de uşoară catastrofa!) capitolul XLII, crima din tramvai. CÎnd, peste cîţeva zile, citeam scena la Hollywood, soţilor Neumann, îmi aduceam aminte cît de veche era în fantezia mea ideea unei omucideri făptuită într-un tramvai ce scapără şi trosneşte şi sub roţi, si la troleu. Imaginea făcea parte din străvechile proiecte de roman, despre care pomeneam la începutul acestei relatări. Timp de vreo cincizeci de ani purtasem cu mine această viziune a „flăcării reci" pînă să apuc s-o introduc într-o operă tardivă, care a mai absorbit şi alte elemente ale tinereţii mele sentimentale. — Pe de altă parte, Kitty Neuma'nn m-a ferit de o eroare care m-ar fi compromis grav în materie de cunoştinţe locale mtincheneze. Alesesem drept teatru al acţiunii criminale a lui Ines un vagon al Liniei 1 — care însă nu dusese niciodată în Schwabing! Aveam de ales între cîteva linii, şi astăzi se poate citi clar în textul romanului „Linia 10", 'datorită vigilenţei acestei auditoare care imediat m-a făcut atent, în grai local, asupra lapsusului.
Am primit din nou vizita făpturilor dragi din Şan Francisco şi iar apar însemnări: „Desenat pentru Frido un palmier, un tren, un violoncelist, o casă care arde". Jurnalul îl descrie în repetate rînduri pe încîntătorul copil, transfigurîndu-l, înălţîndu-l pînă-n lumea visurilor, folosind termenul „genial'". „Parcă era o făptură de basm". „Dimineaţă, cu micuţul Făt-Frumos, pe balconul meu..." I se apropia ceasul. "La finele lui octombrie era terminat capitolul XLII, adică penultima parte a cărţii, şi în cea din urmă zi a lunii începeam pe cel de al XLIII-lea, capitolul muzicii de cameră, care ducea către *oratoriul Lamentării,* a cărui execuţie este apoi amînată de apariţia şi apoi groaznicul sfirşit al fermecătorului copil. Cîte evenimente absorbante,' atît politice cît şi personale, învăţăminte din lecturi, întîmplări din societate, incidente survenite prin corespondenţă intervin neîncetat în activitatea mea principală, în opera în curs, căreia nu-i mai

rămîn consacrate decît trei, cel mult patru ore pe zi, cele mai bune, şi ermetic izolate ! în ce priveşte lectura, tot romanele lui Conrad îmi par în stadiul actual al propriului meu „roman", cele mai potrivite, sau, în orice caz, divertismentul cel mai puţin supărător: citisem cu multă plăcere *The Nigger of the Narcissus, Nostromo, The Arrow of Gold, An Outcast of the Islands ,* şi cum le-o mai fi spunînd tuturor acelor lucruri admirab'ile, dar am mai citit şi lucrări cu totul de altă natură ca, de pildă, *Spiritul elementar* al lui Hoffmann şi altele pur filologice, cum ar fi *Proverbe medievale,* o foarte fascinantă fantezie lingvistică a venerabilului Samuel Singer de la Berna. în septembrie avusese loc conflictul Wallace—Byrnes şi *the Secretary ofCommerce* , care prin discursul său asupfa politicii externe pusese în primejdie „opera de pace" de la Paris fu abandonat de cel care era succesorul şi creatura lui Roosevelt. *Praised by the Red?* era formula 'de stigmatizare, şi n-avea să treacă multă vreme şi omul din Iowa avea să' fie somat, mai mult sau mai puţin retoric, să se înregistreze ca agent al unei puteri streine. în seara în care s-a anunţat la radio demisia sa, noi i-am trimis o telegramă de simpatie. Tot în zilele acelea a ţinut şi Chur-chill, la Zurich, discursul său paneuropean,' prop'unînd o colaborare

franco-germană sub egidă americană şi rusească. Discursul întrecea, în germanofilie suspecta, declaraţiile de la Stuttgart ale secretarului de stat american şi mărturisea mai clar ca oricînd voinţa de reînarmare a Germaniei împotriva Rusiei, o dată cu nădejdea bătrînu-lui luptător într-o *one more gallant fight* . Începutul lui noiembrie a adus la noi victoria electorală a republicanilor cu aproximativ cincizeci şi cinci la sută faţă de patruzeci şi cinci la sută. Comentariile europene lăsau să se înţeleagă că Truman polarizase prea mult dispreţ asupra partidului şi că, spre deosebire de restul lumii'întregi, America era la dreapta. N-avea să rămînă nici măcar unde se afla. Erau în joc interese foarte puternice, care urmăreau să distrugă din temelie opera lui Roosevelt; regretele că Germania fusese înfrîntă cu ajutorul Rusiei şi nu Rusia cu ajutorul Germaniei căpătaseră intensitatea

1 *Negrul de pe Narcisus, Săgeata de aur, Un proscris de pe insule.*
2 Ministrul comerţului *(engL).*
3 Lăudat de roşii *(engl.).*
4 încă o ultimă bătălie eroică *(engl.).*

unei furii şi unii se străduiau să împingă totul cît mai departe spre'regres. Cît de departe ? Pînă la fascism ? Pînă fa război ? — Toate acestea, observate ca simptome izolate, zi de zi, constituiau şi ele o preocupare, şi se integrau, ca şi evenimentele anilor trecuţi, pe fundalul romanului unui roman.

Un eveniment mai intim, de pe la sfîrşitul lui septembrie, n-a fost nici el lipsit de un oarecare caracter politic: poşta mi-a adus scrisoarea unui fost profesor de la Bonn actîvînd acum la Londra care primise însărcinarea să mă sondeze cu circumspecţie, pentru a afla dacă aş fi dispus să accept din nou titlul de doctor honoris causa al Facultăţii de filozofie a Universităţii din Bonn, titlu de care fusesem deposedat sub presiunea nazistă. Răspunsul meu, într-un firesc spirit de împăciuire, a fost: „Cu plăcere!" — cu rezerva mintală liniştitoare că ceea ce avusesem pe inimă şi le spusesem concetăţenilor mei, şi lumii, în 1937, cu ocazia excomunicării mele naţionale şi academice, adică *Scrisoarea către Bonn,* nu vâ fi, Doamne fereşte, anulată de acest act de restitutie... Aşa că, în scurtă vreme, mi-a fost înapoiată chiar în două exemplare, în latina ei solemnă, diploma din 1919, de-atîta vreme rătăcită, însoţită de foarte cordiale scrisori ale rectorului şi decanului. — Un tînăr student din Chicago, membru al unei asociaţii pentru promovarea ideii unui *world govemment*, profund tulburat de rezultatul alegerilor şi de calea pe care apuca ţara sa, a venit într-o după-amiază de septembrie la mine si am avut o lungă convorbire în care problemele ameninţării cu bomba atomică, a necesităţii unui control internaţional, au fost trecute în revistă absolut în sensul în care,' cu cîteva săptămîni înainte, se exprimaseră în această tragică problemă Einştein şi alţi şapte fizicieni. Tînărul insista sa mă duc la Chicago să vor6esc în numele organizaţiei lor despre necesitatea instruirii unei autorităţi mondiale pentru apărarea păcii. îmi era cu neputinţă sil accept această călătorie, dar i-am promis un *statement* , sau, cum se spune pe nemţeşte mai pompos, o „proclamaţie" despre pace ca supremă poruncă, şi despre transformarea utopiei în cerinţă concretă de viaţă; şi efectiv mi-am întrerupt lucrul la capitol ca să-mi ţin cuvîntul dat acestui tînăr simţitor — convins, fireşte, că

1 Guvern mondial *(engL).*
2 Declaraţie *(engL).*

mărturisirea mea de credinţă va fi înghiţită de soartă şi mai repede decît manifestul marelui învăţat, într-o si mâi mare tăcere.

„Musical Quarterly" şi-a arătat gratitudinea pentru articolul recent trimis, printr-un dar neobişnuit, o carte în care sînt reproduse în facsimil toate scrisorile lui Beethoven aflătoare în America. Le-am privit îndelung, trăsăturile acelea, nişte zgîrieturi agitate, ortografia lor deznădăjduită, această dezarticulare aproape dementă, şi n-am putut găsi „pic de dragoste" în inima mea pentru el. Am împărtăşit, şi de data asta, sentimentul lui Goethe, de reticenţă fată de acest „om dezlănţuit", şi din nou raporturile "dintre muzică şi spirit, muzică şi morală, muzică şi omenie mi-au dat de gîndit. Oare geniul muzical n-are nimic a face cu umanitatea, cu o „societate ameliorată" ? Nu cumva lucrează chiar împotriva ei ? Cu toate acestea Beethoven era un om care *credea* în dragostea de om revoluţionară si s-au găsit literaţi francezi care i-au reproşat cu dispreţ faptul de a folosi, ca *muzician,* limbajul unui ministru radical... Spună cine ce vrea, francezii sînt esteţi. Mă conving din nou de faptul acesta comparînd doui cărţi, una a unui german, alta a unui francez, care au ca obiect opera mea şi care, în toamna aceea, mi-au ajuns în mînă cam în acelaşi timp. Titlul celei franţuzeşti (autorul e Jean Fougâre) asociază numele meu la îdeeâ de *seduction de la mort* , cea germană, de Arnold Bauer, apărută în zona răsăriteană, vorbeşte despre opera mea în legătură cu „criza culturii burgheze". Crede oare spiritul francez în

această criză ? Am impresia că, întocmai ca şi după primul război mondial, lasă germanilor sarcina de a „visa apocalipsuri" şi se interesează mai mult de lucruri frumoase, cum e „seducţia morţii". Că spiritul german e metafizic, iar cel francez social, e un adevăr destul de relativ.
In vremea aceea ne-am gîndit la o întîlnire la noi cu soţii Schonberg, şi vreau să consemnez aici cele povestite de el atunci despre trioul pe care tocmai îl terminase şi despre experienţele sale personale strecurate tăinuit în compoziţie, care în fond era rezultatul lor. El susţinea că întruchipase în ea boala sa şi îngrijirea medicală inclusiv *the male nurse ,* şi toate celelalte. De altfel, zicea el, execuţia ar fi extrem de dificilă, aproape imposibilă, sau posi-

1 Seducţie a morţii *(fr.).*
2 Infirmiera masculină *(engL).*

bilă numai cu virtuoşi încercaţi, dar că ar fi de un mare efect datorită sonorităţilor extraordinare. Asociaţia „imposibilă, dar de efect", am introdus-o în capitolul muzicii de cameră pe care o compune Leverkuhn. — La sfîrşitul lui octombrie i-am expediat doctorului Rosenthal un chestionar relativ la evoluţia unei meningite. Primul capitol despre *Echo* (XLIV)'a fost atacat la începutul lui noiembrie. Acum scriam zi de zi, fără întrerupere. Des-criam gingaşul vlăstar cu farmec de zînă, accentuam duioşia cu duioşie din chiar inima mea pînă aproape dincolo 'de raţional, pînă la o graţie care face, în ascuns, lumea să se gîndească la dumnezeire, la ceva care vine de sus, de departe, la epifanie. înainte de toate l-am pus pe micul sol să rostească sentinţele sale stranii avînd în ureche glasul şi modulaţia nepoţelului meu, şi cel puţin una dintre ele, cuvintele acestea ciudate : „Nu-i aşa, te bucuri c-am venit ?" au fost într-adevăr rostite odată. Toată acţiunea de transformare şi de elevare pe care o începusem rezida în transparenţa ireală pe care acest „venit' o capătă, aproape de la sine, în roman. Iar pe de altă parte eram cuprins de o stranie senzaţie de visare cînd vedeam cum cartea, care la urma urmei e o carte dinspre germanism, capătă, prin gura copilului şi prin vorbirea lui helve-tică, o profunzime lingvistică care merge de la baroc pînă la luteranism, şi mai departe în trecut, pînă la germana medievală. Pentru rugăciunile de seară ale lui Echo, despre care^nimeni nu ştie de unde le-a luat, am folosit sentinţe din *înţelepciunea lui Freidank* (secolul al XlII-lea) pe care, de cefe mai multe ori, le transformam în rugăciuni modi-ficînd versurile trei şi patru. Poezioarele moderne pe care le ştie le-am făcut amintindu-mi de o carte cu poze uitată, la care ţinusem mult în copilăria mea. — Cred că niciodată n-am lucrat cu mai multă ardoare. Multe zile în şir în jurnal e notat „La capitolul *Echo".* „Foarte ocupat de dis-de-dimineaţă." „Citit mult *Tempest."* "Somn neliniştit din cauza meditaţiei seara." Apoi, la începutul lui decembrie : „Lucrat la maladia mortală a lui Echo, îndurerat." „îndurerat!" Se repeta stereotip de-acum înainte, „Copilul divin" avea să-i fie răpit celui care nu trebuia să iubească, omului „rece" : asta de mult era sortit şi hotărît. Mă pregătisem, documentîndu-mă cu minuţiozitate asupra bolii de care Necuratul avea să se servească la nele-

giuirea sa. Mi-a fost amarnic de greu s-o făptuiesc şi cînd, mai tîrziu, la Londra, traducătoarea mea mă întreba cu toată seriozitatea : *„How couldyou do it ?"* i-am răspuns că poate citi din comportarea lui Adrian, din al său „Nu-i dat să fie !", din renunţarea lui la speranţă, din vorba lui despre „retractare", i-am spus că poate citi din toate astea cît mi-a fost de greu. Intr-o zi, la mijlocul lui decembrie, a apărut notiţa : „Terminat capitolul XLV aşa cum trebuia să fie". A doua zi: „M-am trezit devreme preocupat de stadiul cărţii, de intenţia de a împărtăşi cele scrise recent şi cele ce mai rămîneau de făcut". Fratele geamăn al soţiei mele, Klaus Pringsheim, care activase ani de zile ca dirijor al orchestrei imperiale de la Tokio, se înapoiase luna trecută cu fiul său în Statele Unite, şi de cîteva săptămîni îl aveam ca oaspete. în prezenţa lui'şi a lui Golo al nostru, care luase atunci o catedră de istorie la Pomona College, am citit într-o seară acest episod suav şi groaznic, probabil cel mai poetic la care se ridică romanul, cu o emoţie ce s-a transmis vădit ascultătorilor. Am stat mult de vorbă despre acest episod eterat si jalnic şi ne-am spus că trebuie ascuns mamei copilului adevărat, cît mai mult cu putinţă, cu toate că el trecuse binişor de vîrsta lui Echo.
O operă de artă o porţi totdeauna în tine ca pe un întreg, si chiar dacă filozofia estetică pretinde că operele cuvîntuiui şi ale muzicii, spre deosebire de artele plastice, depind de timp şi de scurgerea lui, tind şi ele, totuşi, să fie întregi în orice clipă. în început trăiesc şi mijlocul şi sfîrşitul, prezentul e îmbibat de trecut, şi chiar şi concentrarea totală asupra trecutului oglindeşte grija pentru viitor. Şi aşa, în timp ce povestea despre copil părea să mă fi absorbit cu totul, atenţia mea se îndrepta în acelaşi timp şi asupra urmăririi imediate, descrierea celei 'de a' doua capodopere a lui Leverkuhn, *Lamentarea*

doctorului Faus-tus; iar în jurnal e însemnat: „Extrase de idei din legenda populară pentru Oratoriul Faustus. întregul sub formă corală, întemeiat din punct de vedere istoric pe lamento-ul secolului al şaptesprezecelea, răzbirea de la construcţie la expresie", stă scris încă din zilele în care lucram la prima parte a capitolului despre Echo. „Cu Adorno, despre cantată", stă scris cam în aceeaşi vreme. Adorno cu soţia, la cină. Mai tîrziu, în studio, le-am citit dialogul de la P"feif-

l *Furtuna*

l Cum de-ai putut ? *(EngL)*

fering şi moartea lui Rudolf. Comparaţia cu *Parsifal,* datorită legăturii acestei opere cu cele ce au precedat-o, mi se impune din ce în ce mai insistent. Şi apoi, o exclamaţie pornită din adine, cum o mai întîlnesc din timp în timp,în anii de-atunci. „Niciodată, indiscutabil, nu m-a pasionat si emoţionat atît o lucrare !" Ajunsese acum la ordinea zilei realizarea, aşa cum fusese imaginată, a operei „revocării", şi îmi amintesc de o rodnică după-amiază de noiembrie petrecută la prietenul şi consilierul meu muzical. La început, convorbirea noastră s-a referit la volumul al patrulea al marii biografii a lui Wagner de Ernest Newman, pe care-l cerusem lui Knopf tocmai pentru *Parsifal,* şi explicaţia psihologică pe care o dădea el rupturii lui Nietzsche cu'Wagner (o reducea la gelozie banală, ba chiar gelozie datorată relaţiilor sociale) nu mă mulţumea deloc. Şi-n afară de asta,'Newman vorbeşte adesea despre Wagner ca gînditor nu cu mai mult respect ca despre Nietzsche, dar îi iartă totul de dragul operei — ca si cum ea n-ar fi avut nimic a face cu gîndireâ. De altfef, el îşi numeşte o dată eroul *a born amateur* ; şi nu înţelege că tocmai această natură şi amestecul autoritar în toate şi peste tot, care îi e caracteristic, incalificabila lipsă de modestie care-l anticipează pe Hitler, îl călca pe nervi pe Nietzsche. Dar, în treacăt fie zis, caracterizarea mi-ar putea conveni. Ce scandal provocasem cînd, în *Suferinţele şi măreţia lui Richard Wagner,* l-am calificat pe omul',operei de artă totală", drept un diletant genial! Acum un autor de biografie în patru tomuri vine să mă confirme cu temerara sa expresie de „amator înnăscut". — De ajuns. Am revenit la discuţia despre cantată, pentru care „consilierul intim în activitate", cum l-am numit în dedicaţia pe cartea tipărită ce i-am oferit-o, reflectase la cîteva propuneri utile. Şi cu toate acestea as fi tentat să spun că, la acest capitol, meritul său principal nu-i în domeniul muzical, ci în cel al limbii şi al nuanţelor ei, în felul în care ea, finalmente, urmăreşte un element moral, religios, teologic. Pentru că atunci cînd, după două săptămîni de lucru, am terminat capitolul, sau credeam că l-am terminat, i l-am citit într-o seara, la mine în odaie. în materie de muzică n-a găsit nimic de zis, dar finalul l-a mohorît, şi-anume ultimele patruzeci de rînduri în care, după atîtea tenebre, e

l Amator înnăscut *(engL).*

vorba de speranţă, de mîntuire, rînduri altfel scrise atunci decît acum, pur şi simplu ratate. Mă arătasem prea optimist, prea blajin' şi simplu, făcusem prea multă lumină, aşternusem mîngîiere într-un strat prea gros. A trebuit să fiu de acord că obiecţiile criticului meu erau pe deplin întemeiate. Chiar de â doua zi dimineaţă am început să remaniez temeinic o pagină jumătate sau două, şi le-am dat forma circumspectă de acum, am găsit, de-abiâ atunci, expresiile „transcendenţa desperării" „miracol care depăşeşte credinţa", şi ritmul de vers al cadenţei finale, atît de frecvent citată aproape în toate cronicile la carte, cu răstălmăcirea înţelesului dat tristeţii ce se stinge pe nesimţite, al „luminii de noapte". De-a'bia cîteva săptămîni maitîrziu cînd s-a întîmplat să mai mergem la Adorno, i-am citit textul astfel cum îl remaniasem. Drept orice răspuns şi-a chemat soţia : trebuia s-audă şi ea. Aşa că am citit cele' două file, mi-am ridicat privirea — şi n-a mai fost nevoie să întreb nimic.

Crăciunul 1946 a fost înăbuşitor, cerul a ploaie. în ziua de 23, lucrînd încă la cantată, gîndul mi se întorcea cu insistenţă la copilărie cînd, încă din seara asta începea împărţirea darurilor în casa părintească, pentru că seara de ajun era sortită sărbătoririi solemne si pioase în casa bunicii, a cărei ruină o văd acum atît de des în fotografii: o singură faţadă rămasă în picioare, cu golul orb al ferestrelor. Acum pomul era gata, împodobit frumos, şi la radio se auzea *Messia* de Händel. — Citeam din *Ecc'e homo* al lui Nietzsche în zilele acelea, desigur ca să mă pregăsesc pentru capitolele finale ale romanului, citeam şi o carte pe care mulţi ani o pierdusem. *Nietzsche şi romantismul* a lui Joe'l, ce mă învăţase multe în adolescenţă; o regăsisem la un anticariat. Dieterle tocmai se întorsese din Europa, din Germania zdrobită, descria mizeria, împuţeala oraşelor şi a oamenilor, şi vorbea cu obidă de tihna'şi traiul bun din lagărele ŞS-iştilor, care se bucurau acum de aceeaşi întreţinere ca şi soldaţii americani şi care făceau băi de soare. De data asta am petrecut seara de Crăciun fără nepotei; am vorbit la telefon

cu Erika şi cu Klaus la New York, cu copiii la Mill Valley, cu Frido. în concertul de seară, Simfonia a noua, foarte potrivită preocupărilor mele. Niciodată n-am admirat mai mult scher-zoul şi adagioul — şi nici de data asta n-am simţit nici o dragoste pentru ultima mişcare, împrăştiată, variaţiunile. Lucram la roman în fiecare dimineaţă si în ultimele zile

ale anului reciteam din nou *Amintiri din casa morţilor* a lui Dostoievski. Ploua tare. Isprăvile acelui „Committee of Un-American Activities" , care se îndreptau acum împotriva Bibliotecii Congresului, zice-se infectată de comunism, mă dezgustau şi mă revoltau. Cu puţin înainte de sfîrşitul anului au fost lâ noi la masă într-o seară doctorul Hermann Rauschning cu soţia. S-a vorbit politică. După opinia sa, germanii, ca popor, erau imposibili; ce mai ramînea era germanul ca individ. El socotea ca dezirabilă o federaţie europeană în care să intre şi ţările germane, distincte,' renunţîndu-se la denumirea de Reich. — Ajunul Anului nou,' zi senină, cu vînt mult; tot nu terminasem cu totul capitolul XLVI. Seara, Golo ni l-a adus pe tînărul Eysoldţ, fiul acelei Gertrud Eysoldt care-mi făcuse în tinereţe o impresie atît de neştearsă la Reinhardt în *Lulu* a luî Wedekind. Tinerii m-au rugat să le citesc ceva şi le-am citit despre doctorii lui Adrian şi dialogul lui cu diavolul. S-a vorbit apoi de Hugo Wolf şî am aflat atunci (fapt pe care nu-l ştiam) că singura dată cînd s-a dus şi el la un bordel a luat'sifilis de la o fată pe care i-o pasase un prieten al său, pianist acolo.

Ziua de Anul nou 1947, în care, dimineaţa, sfirsisem, încă nu satisfăcător, capitolul cantatei, mi-a adus o bucurie adevărată şi mare. Cu cîteva zile înainte îi trimisesem Erikăi la New York partea de manuscris pe care nu o cunoştea încă, vreo zece capitole, pentru control, şi, întors acasă de la plimbare, găsesc, nu raţă oarecare spaimă, un aviz telegrafic *not to be telephoned* . Telegrama mi-a fost adusă si spunea : *Read all nght. Shall go into new year red-dended eyes but happy heart. Wondering onfy how on earth you do it. Thanks, congratulations* etc. Această manifestare, care-i semăna atît de bine devotatului meu copil, era pentru mine ca un zîmbet pe buze. Ştiam că-l va phnge pe Echo, dar, în realitate, după cum mi-a povestit ceva mai tîrziu, viaţa a făcut ca lucrurile să se petreacă mult mai comic decît'îmi puteam eu închipui. Şi-anume, în cinstea Anului nou se dusese, după o noapte întreagă de citit, să-si îngrijească fata la un *beauty shop* , şi, după masă, citind capitolul cu Echo, tot fardul magistral, tot rimelul şi

1 Comitetul pentru activităţi antiamericane.

2 Nu se va transmite telefonic *(engL).*

3 Citit toată noaptea. M-apucă An nou ochii roşii, inima fericită. Mă-ntreb cum Dumnezeu de eşti tn stare. Mulţumiri, felicitări *(engl.).*

4 Institut de înfrumuseţare *(engl).*

celelalte toate, inundate de lacrimi, i-au curs în şiroaie negre pe obraz. — In aceeaşi zi am primit şi ediţia tipărită fn Germania din *Lotte la Weimar,* şi poate că nu din întîmplare, ci cu asentimentul meu aceasta a fost prima dintre cărţile mele care a fost reeditată acolo. Seara am petrecut-o'cu familiile Chaplin, Dieterle, Feuchtwanger şi cu Hanns Eisler în casa filozofului dr. Weil şi a soţiei sale, americanca, şi din nou am avut cu Eisler una dîn acele discuţii despre Wagner, pline de entuziasm şi de mici răutăţi, care mă amuzau atît de mult. Dar aproape în acelaşi timp am primit de la Bayreuth o scrisoare cu voluminoase documente anexate, de la doctorul Franz Beidler, nepotul lui Wagner, căruia îi semăna extraordinar, şi care mi-a dat de gîndit zile întregi. Pe Beidler, plecat din Germania în 1933, îl cunoşteam încă din perioada de la Berlin şi de la Munchen, şi la'Zurich ne făcea adesea, cu soţia sa, vizite prieteneşti; de cîţeva ori ne-a citit din începutul cărţii sale — care nici azi nu-i terminată — despre bunica sa Cosima, lucrare cu un caracter foarte critic, se înţelege. Acuma, primarul din Bayreuth, plin de ambiţii pentru oraşul pe care-l administra, i se adresase în vederea reorganizării Teatrului Wagner şi a reluării festivalului „într-un spirit democratic" chiar lui — care fusese pe o poziţie de categorică opoziţie faţă de Bayreuthul hitlerist şi faţă de regimul mătuşii sale — şi îi oferise conducerea/iar după multe explicaţii epistolare, îl invitase la faţa locului pentru convorbiri directe. Cred că avantajul principal al acestei călătorii a fost ocazia de a avea acces direct la arhiva de la Wahnfried, ceea ce îi fusese interzis pînă atunci, în detrimentul cărţii sale. Dar avuseseră loc şi tratative amănunţite în privinţa proiectelor primarului, â listei persoanelor care urmau'să fie solicitate a intra în comitet şi, mai presus de toate, se discutase propunerea — care aproape constituia o condiţie a colaborării sale — de a fi eu preşedinte de onoare, propunere pe care mi-o făcea cu multă seriozitate şi cordialitate, în scrisoare. Mi-a lăsat o impresie stranie, 'fantastică şi, într-un anumit sens, tulburătoare. Dinţr-o sută de motive, spirituale, politice, materiale, toată ideea asta nu putea să mi se pară decît

utopică, lipsită de contact cu viata, primejdioasă, prematură în parte, şi în parte perimată, depăşită şi dejimp, şi de istorie, încît nu eram în stare s-o iau în serios. In serios luam numai gîndurile, sentimentele, amintirile pe care mi le trezea — amintiri de-o viaţă-ntreagă de ardentă şi profundă alianţă cu lumea wagneriană, stimulată, în tinereţea

mea, de critica fascinantă a lui Nietzsche, amintirea efectelor imense şi în bună măsură determinante pe care far-mecul echivoc al acestei arte l-a exercitat asupra mea După ce fusese demascat rolul infiorător pe care arta aceasta l-a jucat în statul naţional-socialist, urma acum să fie reconstituită în toată puritatea ei (dar fusese ea vreodată pură ?) şi mi se rezerva, în realitatea viitorului, locul de reprezentant oficial a mitului tinereţii mele. Ispită nu era, era un vis, şi realmente ultimele cincizeci de pagini din *Faustus* ar fi fost terminate mai devreme dacă această licărire înşelătoare n-ar fi fluturat pe dinaintea ochilor mei zile întregi şi dacă nu m-ar fi abătut de la lucru scrisoarea dilatorie şi evazivă pe care a trebuit să i-o scriu lui Beidler.

XLVII, capitolul adunării şi al mărturisirii, a fost început a doua zi după Anul nou, la întîmplare, şi-mi aduc aminte că în seara acelei zile am ascultat din nou splendidul Trio în si bemol de Schuberţ, cu gîndul la starea fericită a muzicii în vremea aceea si la soarta artei de-atunci încoace, la paradisul pierdut. Lucrînd, citeam proza lui Morike şi în special îmi impunea şi îmi trezea invidia *Spi-riduşii din Stuttgart,* prin firescul şi'aparenta spontaneitate în mînuirea germanei mai vechi. S-a întîmplat, în zilele acelea, să-mi cadă sub ochi un anunţ care, în mod cu totul nerezonabil, mi-a făcut impresia unei monstruoase şi demente erori. îmi sosise, de la Zurich, catalogul cu' ultimele publicaţii ale Librăriei Oprecht, în care figura tipărit limpede *Faustus,* cu titlul complet şi cu indicarea preţului provizoriu pentru ediţia legată în pînză, ca noutate ! N-aş putea să descriu sentimentul de incredulitate, de consternare, de spaimă, ca în faţa unei indiscreţii bine intenţionate, dar penibile, cu care am citit anunţul. Mai luptam cu cartea încă, şi la o asemenea muncă maf ai, pînă la cel din urmă cuvînt,' ideea că hotărîtoare sînt de-abia dificultăţile ce vor veni şi că ce-i făcut va fi salvat de-abia de ceea ce mai e de făcut. Să vezi oferită ca marfă gata, legată în pînză, ceea ce eu consideram atît de nefinisat, mi se părea o pripeală oribilă; în afară de asta însă, cu toate lecturile în cercuri de cunoştinţe, pe care mi le-am permis întotdeauna fiindcă eram prea plin de subiectul meu, gîndul de a publica această operă de viată şi de taine, şi de a o vedea circulînd în lume ca o carte intre alte cărţi, mi-era încă profund străin şi, în cele mai ascunse cute ale sufletului, de neconceput, aşa că am aruncat catalogul cît am putut mai repede.

Şaptesprezece zile mi-au trebuit pentru penultimul capitol — propriu-zis ultimul, pentru că finalul urma să fie conceput în formă de epilog. Alocuţiunea lui Adrian mi-a mers la inimă tot atît de mult pe cit era pornită din inimă, şi numai vechea mea deprindere de a pune politicul alături de omenesc si de poetic, şi de a trece pe rînd cînd la o sferă, cînd la alta, îmi permite să înţeleg cum de am putut nota evenimentele zilei, ca de pildă retragerea lui Byrnes de la Externe şi înlocuirea lui cu generalul Marshall, rechemat din China. Redactarea acelei *oratio* nu mă împiedica nici să trag cu urechea la ştirile care veneau din Germania. Ernst Wiechert, unul dintre fruntaşii „emigraţiei interne", vorbea, pe vremea aceea, făţiş, despre „acest popor fără speranţă" şi, în caz că nu era limpede dacă voia să spună un popor căruia nu i se mai permite nici o speranţă sau un popor în care nu-ti mai e permis să-ţi pui speranţe, chestiunea a fost lămurită îndată ce a' adăugat că, dacă s-ar întoarce astăzi Hitler, şaizeci pînă la optzeci la sută dintre nemţi l-ar primi cu braţele deschise. Că „fără de speranţă" era şi poporul german, dar şi politica de ocupaţie, asta n-o mai spunea nimeni. Wiechert însă a trecut de atunci de partea „emigraţiei externe" şi şi-a luat reşedinţa în Elveţia — profund'jignit de lipsa de consideraţie de a i se repartiza in curtea sa un număr de *displăcea persons* .

Zile de ianuarie cu soare apăsător şi vînt şi într-o asemenea zi, încheind şirul de capitole numerotate, am dat ultimul cuvînt ţărăncii din Bavaria de Sus, încă o bucată de viaţă adevărată şi am început să pregătesc epilogul. Mi-a luat opt zile. La 2^ ianuarie, înainte de amiază, am scris ultimele rînduri la *Doctor Faustus,* aşa cum le aveam de mult în minte; ruga scurtă şi fierbinte a lui Zeitblom, pentru prieten şi pentru patrie — şi mi-am aruncat în gînd o privire înapoi, asupra celor trei ani şi opt luni, în care am trăit sub tensiunea acestei opere începută într-o dimineaţă anumită de mai, în plin război, cînd am pus mîna pe' condei şi am scris primele rînduri. „Am terminat", î-am spus soţiei mele, cînd a venit să mă ia cu maşina de la obişnuita mea plimbare spre ocean; şi ea, care aşteptase credincioasă şi sărbătorise alături de mine atîtea iînaluri, m-a felicitat cîi-atîta căldură ! „Cu temei ?"

1 Cuvîntare *(lat.).*
2 Persoane strămutate *(engl.).*

întreabă jurnalul, si stă acolo adăugat: „Recunosc că e o performanţă morafă".
în realitate nu aveam sentimentul că sînt gata, cu toate că fusese scris cuvîntul „Fine". „Meditări şi corecturi la manuscris", mai spune în cîte o zi jurnalul.' Am şters unele detalii din epilog, pe care le găsisem prea deprimante la lectură, am mai cizelat puţin la sonata pentru vioară, la muzica de cameră, am adăugat motto-ul din Dante, şi o bucată de vreme am socotit că ar fi bine să împart masa de capitole în şase „cărţi", ca să-i dau o formă mai clară. Dar după ce am făcut şi asta, am renunţat. A mai trecut o săptămînă, prima'din februarie, pînă' cînd să declar cartea „definitiv lichidată" şi să mă hotărăsc să nu mă mai ating de ea. Seara am petrecut-o la Alfred Neumann, am ciocnit şampanie pentru terminarea operei, al cărei plan bunul meu prieten îl ascultase cu atîta tragere de inimă. După cafea am citit capitolul lui Echo, şi au fost foarte mişcaţi. A doua zi am aflat că Kiţty n-a putut dormi toată noaptea şi s-a gîndit numai la copil.
Ce mai rămînea de făcut acum era conferinţa despre Nietzsche pe care urma s-o ţin în călătoria în estul Statelor Unite si în Europa şi pentru care începuserăm pregătirile. Eseul acesta — epilog la *Faustus* — mi-a luat vreo patru săptămîni şi, cu cele patruzeci de file ale lui, şi în versiunea engleză şi în cea germană, era cam cu vreo douăzeci prea lung pentru o conferinţă rostită. Erika a izbutit o capodoperă de regie literară, reducînd textul pentru versiunea orală la exact jumătate prin sute de tăieturi mărunte, izolate, păstrînd esenţialul. O dată cu redactarea versiunii engleze a conferinţei, în ultimele săptămîni înainte de plecare, am scris şi' un articol pentru a şapte-zecea aniversare a lui Hermânn Hesse. La 22 aprilie am pornit spre est şi la 11 mai ne îmbarcam pe „Queen Eliza-beth". Am vorbit la Londra. într-o dimineaţă de iunie — si a fost ca un vis — m-am regăsit pe scena' teatrului din Ziirich, de care mă despărţisem cu opt ani în urmă cu o lectură din *Lotte la Weimar,* şi, fericit, însufleţit de revederea cu oraşul drag, am citit unui public care şi el sărbătorea prieteneşte reîntîlnirea, scena *ă la* Riccaut despre Fitelberg. Am petrecut cîteva săptămîni din această vară însorită la Flims, în Graiibunden, şi acolo citeam zilnic corecturile la *Doctor Faustus* care curgeau în fiecare zi de la tipografia din Winterthur. Romanul genezei sale se sfîrşise. începea cel al vieţii sale pe pămînt.

CUPRINS

DOCTOR FAUSTUS I 5
CUM AM SCRIS DOCTOR FAUSTUS
ROMANUL UNUI ROMAN / 577

în seria de autor THOMAS MANN a apărut:
Muntele vrăjit Doctor Faustus
în continuare vor mai apărea:
Casa Buddenbrook Alteţă regală
Iosif şi fraţii săi (4 volume)
Lotte la Weimar
Alesul Mărturisirile escrocului Felix Krull
Povestiri (2 volume)

RAO INTERNATIONAL PUBLISHING COMPANY S.A.

Albert CAMUS
Herman HESSE James JOYCE FranzKAFKA
Andre MALRAUX
Thomas MANN
Roger MARTIN du GARD.
Antoine de SAINT-EXUPERY

Colecţia „Opere XX"

• *Străinul/ Ciuma, Căderea, Exilul şi împărăţia*
• *Faţa si reversul,'Nunta,*
Mitul lui Sisif, Omul revoltat, Vara
• *Primul om*
• *Jocul cu mărgele de sticlă*
• *Portret al artistului la tinereţe*
• *Procesul*
• *America*
• *Condiţia umană*
• *Speranţa*
• *Antimemorii I— Oglinda limburilor*

• *Antimemorii II—Fringhia şi şoarecii*
• *Muntele vrăjit Familia Thibault* (3 voi.) *Citadela*
> *Curierul de Sud, Zbor de noapte, Pilot de război, Pământ al oamenilor*

Succese Internationale

Ted ALLBEURY
Joseph AMIEL Jeffrey ARCHER
Nelson DEMILLE
William DIEHL Paul ERDMAN
Colin FORBES
Frederick FORSYTH Ernest K. GANN Thomas GIFFORD John GRISHAM
Laura HASTINGS P.D. JAMES
Alistair MACLEAN Anthony MANCINI
> *Arată-mi un erou*
> *Fără scăpare*
> *Dovada*
> *Nici un ban în plus, nici un ban în minus*
> *O chestiune de onoare*
> *Primul între egali*
> *Coasta de aur*
> *Odiseea lui Talbqt*
> *Fabrica de spioni*
> *Fiinţa răului*
> *Filiera elveţiană*
> *Ultimele zile ale Americii*
> *Operaţiunea„Shochvave"*
> *Crucea de foc*
> *Cacealmaua*
i Ambuscadă la Palermo
> *Al patrulea protocol*
> *Magistratul*
> *Operaţiunea Praetorian*
> *Firma*
i *Cazul Pelican*
> *...Si vreme e ca să ucizi*
> *Clientul*
> *Secretul şoimului*
> *Gustul moroi*
> *Planuri şi dorinţe*
> *Moartea unui expert*
> *O moarte ciudată*
> *Operaţiunea Seawitch*
> *Teroare la Amsterdam*
> *Naşa*
Marcia MULLER
Victor OSTROVSKY
RdleyPEARSON
MarioPUZO
David ROSENBAUM
LawrenceSANDERS
John SAUL
Robert TINE
MichaelTOLKIN
A.E.vanVOGT
Robert James WALLER Joseph WAMBAUGH
Michael WEAVER Herman WEISS
Chetyl BIGGS Javml CRISTOL Julie GARWOOD
Linda GUSS Beth HENDERSON Laura JORDAN Susan KYLE
DeAnna TALCOTT
• *Trofee şi lucruri moarte*
• *Lupul iiin umbră*
• *Leul din Iudeea*
• *Prăbuşirea*
• *Arena sumbră*
• *înţeleptul*
• *Secretul lui McNalfy*
• *Reversul medaliei » Păcate capitale*
• *Umbră*
• *Protectorul*
• *Creatura*
• *Cei neiubiţi*
• *Pururea tiftăr*
• *Jucătorul*
• *Imperiul marelui judecător*
• *Destinatia Univers*
• *Cartea lui van Vogt*

• *Podurile din Macason County*
• *Nopţile fugarului*
• *Execuţia*
• *Pînă ta limită*
• *Impuls*
• *Operaţiunea Jessica*

Colecţia „LoveStory"

• *Tradiţii de familie*
• *Trei dorinţe*
• *Johanna*
• *Castele*
• *Anotimpuri*
• *Dragoste şi bogăţie*
• *Trandafiri în zori*
• *Escapada*
• *După miezul nopţii*
• *Drumul spre celebritate*

Non-ficţiune

Andrei AMALRIK Louis BOZON Robert GUILLAIN Hans HOLZER James Blair LOVELL G6rard MAJAX Svami PURNA James WHITAKER Simon WIESENTHAL

• *Rasputin*
• *Femeia vieţii mele — Marlene Sorge*
• *Fereastră spre trecut*
• *Anastasia*
• *Magicienii*
• *Elemente de yoga*
• *Diana vs. Charles*
• *Calea speranţei*

Ultimele apariţii

Gabriel GARCÎA MARQUEZ • *Un veac de singurătate* [„Opere XX"
Thomas MANN • *Doctor Faustus* [„Opere XX"]
Nelson DEMILLE • *Fiica generalului*
P .D. JAMES • *O meserie nepotrivită pentru o femeie*
Anne RICE • *Interviu cu un vampir*
John SAUL • *Al doilea copil*
Carlos CASTANEDA • *Cealaltă realitate* [Non-ficţiune]

CLUBUL CÂRTII RAO

Din dorinţa de a fi permanent în legătură cu cititorii, *Editura RAO* a iniţiat un program special de distribuire si promovare a cărţilor sale.

Şi dumneavoastră puteţi deveni membru al Clubului Cărţii RAO, beneficiind de următoarele avantaje:

1. Veţi primi cu maximum de rapiditate cărţile comandate şi veţi fi informat cu regularitate asupra ultimelor apariţii, planuri editoriale, oferte speciale.
2. Pentru cărţile comandate, *editura suportă costurile de transport prin poştă.* în plus :

— pentru 2 cărţi se acordă o reducere de *10 %* ;

— de la 3 cărţi în sus se acordă o reducere de *15 %* şi titlul de membru al *Clubului Cărţii RAO,* primul Club al Cărţii din România.

Plata se va face prin ramburs.

3. Veţi avea acces la ofertele speciale ale lunii pentru care, pe lîngă reducerile obişnuite, se acordă *o reducere suplimentară de 5 %.*
4. Tirajele cărţilor RAO fiind limitate, acordăm *prioritate absolută membrilor Clubului Cărţii RAO,* bineînţeles în limita stocului disponibil.

Pentru a obţine oricare din aceste cărţi trimiteţi comanda dumneavoastră pe adresa:

Bucureşti CP. 37-I98
&•
0-3
:00" 049919" 124239"!